

SYLABUS PŘEDMĚTU

**DĚJINY STAROVĚKU II
ŘECKO A ŘÍM**

Ph.Dr. Karla Vymětalová, Ph.D.

Opava 2018

1. téma

ŘECKO – DOBA MÍNOJSKÁ, MYKÉNSKÁ

Mínojská kultura

Dějiny starověkého Řecka nezačínají na pevnině, nýbrž na ostrově Kréta, který svou výhodnou polohou, předurčenou k námořnímu obchodu, a tím i kontaktům s Blízkým východem, Malou Asií a Egyptem se stal místem, kde se soustředily informace a znalosti do té doby dosažené, aby v prostředí paláců mínojských vladařů daly podnět ke vzniku mínojské kultury. (Pojem mínojský byl odvozen anglickým archeologem Arthurem Evansem od jména legendárního knósského krále Mínoa, který je znám z legend, nebo se mohlo jednat o titul krále.)

Tvůrci mínojské kultury bylo obyvatelstvo neznámého etnického původu, které Homér ve svých eposech nazývá Pelasgy. V závěrečné etapě jejího vývoje (kol. 1450 př. n. l.) se na Krétu mírovou cestou infiltrovali Řekové (Achájové), kteří se zde stali vládnoucí vrstvou, aby dvě století později byli podmaněni řeckými Dóry.

Centry administrativy, ekonomiky i náboženství byly paláce stavěné v jednotlivých oblastech (Knóssos, Faistos, Mallia, Hagia Triada), k vytvoření jednotného státu zahrnujícího území celé Kréty zde nikdy nedošlo. V čele paláců stáli vladaři – králové, kteří se opírali o bohatou aristokracii, která si v okolí paláců stavěla své domy. I zde, podobně jako u některých států východního Středomoří, hovoříme o redistributivním (palácovém) hospodářství, kdy do paláce se soustředily dodávky zemědělců a byly přerozdělovány skupinám obyvatelstva (mj. aristokracie, úředníci, kněží). Základem prosperity státu bylo zemědělství, které umožňovalo i zámořský obchod s vínem, olivovým olejem a dalšími komoditami. Specializovaná řemesla na vysoké úrovni byla soustředěna především v palácích (zpracování mědi, která se na ostrově nacházela, pak bronzu). Rozvinutý námořní obchod a flotila, kdy Kréta byla „překladištěm“ zboží z celého východního Středomoří, dávaly obyvatelstvu určitý pocit bezpečí, projevující se i absencí hradeb, takže lze hovořit o tzv. thalassokracii.

Pramenem pro poznání mínojské civilizace jsou archeologické výzkumy, které zahájil v roce 1900 Angličan Arthur Evans pracemi na pahorku skrývajícím zbytky nejvýznamnějšího paláce v Knóssu, ale také písemné záznamy, byť poměrně strohé, protože se týkají hospodářských záležitostí paláců. Kréta a její civilizace s však uchovala v povědomí Řeků i prostřednictvím mýtů (labyrint v Knóssu, Mínotauros, Daidalos a Ikaros, Théseus a Ariadna, Zeus a únos Európy). Na ostrově se našly záznamy psané v piktografickém (obrázkovém písmu) – disk z Faistu, v lineárním písmu A a v lineárním písmu B, které v 50. letech minulého století rozluštil klasický filolog John Chadwick a britský architekt Michael Ventris.

Mínojskou kulturu ohraničujeme lety: přelom 3. a 2. tis. př. n. l. – pol. 14. stol. př. n. l. O příčinách zániku této kultury se vedly dlouhodobé diskuse, kdy původně byl její zánik dáván některými vědci do souvislosti s výbuchem sopky na ostrově Théra (Santorin); dnes je tato teorie opuštěna (výbuch mohl spíše vést ke kolapsu ekonomik na Knóssu, k oslabení paláců atd.). Jisté je, že na Krétu se postupně, spíše mírovou cestou, infiltrují Achájci, kteří jsou v té

době nositeli mykénské kultury v Řecku, dochází nejprve k zániku paláců (okolo 1450 př. n. l.) s výjimkou Knóssu, který přežívá někdy do doby 1380 př. n. l. Příčiny celkového zániku kultury mohou být různé (další zemětřesení, útok z pevniny apod.).

Památky, které se nám dochovaly, hovoří o vysoké kultuře palácového bydlení, vynikajícím hrnčířském umění, kdy tzv. kamarská keramika byla vyvážena mimo Krétu. Dochovaly se na Krétě nebo na ostrově Santorini nástěnné malby zachycující život aristokracie i náboženské obřady (s býky).

Mykénská kultura

Tvůrci mykénské kultury byli již Řekové – Achájové, kteří přišli do pevninského Řecka na přelomu 3. a 2. tis. př. n. l., aby zde v období 16. – 12. stol. př. n. l. vytvořili mykénskou kulturu. Ta byla takto pojmenována svým objevitelem německým obchodníkem Heinrichem Schliemannem, který již předtím objevil pozůstatky maloasijské Tróje, a nazval ji podle Mykén (1874, 1876), jimž dle Homéra vládl velitel řeckého vojska před Trójou, král Agamemnon. Palác, který zde Schliemann objevil, svědčí o tom, že Mykény byly nejdůležitějším centrem této kultury.

Paláce, které byly objeveny, se nacházejí především na Peloponésém poloostrově (Mykény, Tírýns, Pylos), ale pozůstatky mykénských hradeb se našly např. v Athénách. Jednalo se opět o administrativní, ekonomická i náboženská centra s redistribučním hospodářstvím.

Základem prosperity paláců bylo zemědělství a chov dobytka, i když ekonomická rovnováha byla velmi křehká a vládci paláců spolu s aristokracií pro posílení svého postavení i zajištění jistého luxusu pravděpodobně podnikali vojenské výpravy (boj o Tróju). Státní zřízení mělo podobný charakter jako na Krétě, jen role krále zde snad byla dominantnější než na ostrově.

I v pevninském Řecku (hl. v paláci v Pylu) byly objeveny písemné záznamy (ekonomického charakteru, zejména z posledního roku existence paláce). Jsou psány lineárním písmem B a dokládají nejstarší verzi řeckého jazyka. Jejich informace doplňují archeologické výzkumy, které zahrnují nejen vlastní palácový okrsek, ale v Mykénách se týkají také šachtových a tholových hrobů (Átreova pokladnice). Určité poznatky skrývají také Homérové eposy Ilias a Odyssea, které sice v podobě, jak je známe, byly jako celek vytvořeny asi v 8. stol. př. n. l., ale opírají se o zpěvy, které pěvci byly ústně předávány po staletí a obsahují i informace, byť ovlivněné pozdější každodenností, o době, kdy vládli v Řecku králové. I k Mykénám se vztahují některé řecké mýty (o Pelopovi, Héraklovi, Perseovi, Agamemnonovi a jeho ženě Klytaimnéstře, jejich dětech Orestovi a Élektře aj.).

Paláce, jejichž základním architektonickým prvkem byl megaron (obdélníková síň se stropem podepřeným čtyřmi sloupy a ohništěm uprostřed), byly na rozdíl od těch na Krétě obehnány hradbami, což svědčí o hrozbě útoku. I ony byly zdobeny freskami, které již zachycují i válečnou tematiku. Jejich provedení svědčí o kulturních kontaktech s Krétou, podobně jako doložení lineárního písma B na obou místech.

K zániku kultury došlo někdy ve 12. stol. př. n. l., kdy byl dlouho dáván do souvislosti s příchodem posledních Řeků – Dóřů (tzv. dórské stěhování). Dnes byla tato teorie opuštěna a hovoří se spíše o ohrožení zvnějšku (tzv. mořské národy). V každém případě příchod Dóřů vedl

k první kolonizační vlně Řeků, kdy pod jejich tlakem se skupiny Iónů, Aiolů a Achájů vydaly na moře a založili osady na ostrovech v Egeidě a na západním pobřeží Malé Asie. Achájové, kteří na Peloponnésu zůstali, byli Dóry podmaněni a stali se jejich otroky (heilóty).

Kontrolní otázky

1. Najděte na mapě paláce na Krétě.
2. Najděte na mapě paláce spojené s mykénskou kulturou.
3. Co bylo základem prosperity mínojské kultury?
4. Jaké jsou rozdíly mezi mínojskou a mykénskou kulturou.
5. Vyhledejte si mýty, které jsou spojeny s mínojskou civilizací.
6. Vyhledejte si mýty, které jsou spojeny s mykénskou civilizací.
7. Co víte o Homérovi a jeho eposech?
8. Vysvětlete termíny: redistribuční hospodářství, palác, thalassokracie, pokladnice, megaron.
9. Co bylo příčinou zániku mínojské kultury?
10. Co bylo příčinou zániku mykénské kultury?

Literatura:

BARTONĚK, Antonín: Zlaté Mykény. Praha 1983.

COBET, Justus: Heinrich Schliemann. Archäologe und Abenteurer. München 1997.

GEISS, Heinz: Starověký Knóssos. Praha 1985.

HÄNZEL, Alex: Heinrich Schliemanns Sammlung Trojanischer Altertümer. Berlin 2004.

HERTEL, Dieter: Troia. Archäologie, Geschichte, Mythos. München 2001.

HIGGINS, Reynold: Mínojské a mykénské umění. Praha 1973.

HOFFMANN, Heinz (Hrsg.): Troia. Von Homer bis heute. Tübingen 2004.

CHANIOTIS, Angelo: Das antike Kreta. München 2004.

LÉVÉQUE, Pierre: Zrození Řecka od králů k městským státům. Bratislava 1995.

PRESSOVÁ, Ludwika: Stará Kréta. Praha 1978.

SANTONOVÁ, Kate: Archeologie. Odkrytá tajemství minulosti. Bratislava 2007.

SCHLIEMANN, Heinrich: Auf den Spuren Homers. Augsburg 2000.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: Objevení Tróje. Bratislava 2004.

ZANGGER, Eberhard: Nový boj o Tróju. Praha 1995.

Přílohy:

Popis Kréty.

Leží v brunátném moři a uprostřed vod jedna země,
Kréta, krásná a žírná; tam lidí je nesmírně mnoho,
devadesáte měst. A jazyk je u každých jiný,
směsice řečí: tam Starokreťané bojovní bydlí,
slovutní Pelasgové a Achájci, Dórové trojí,
Kydónové. Tam veliké město je Knóssos; v něm vládl
Minós vždy po devět let, jsa přítelem velkého Dia,
otec hrdiny Deukalióna – a to by můj otec.
Tem zplodil mne a vládce Idomenea, jenž odplul
k Iliu na oblých lodích vděk Átreovcům; leč slavné
jméno Aithón mám já; jsem mladší, on starší a lepší.

Zdroj: Homér: Odysseia XIX, 172-184.

Král Mínos.

Minós byl totiž první, o němž tradice tvrdí, že měl loďstvo a ovládal největší část dnešního Řeckého moře, panoval nad Kykladami a většinu z nich osídlil první, když vyhnal Kary, a dosadil tam své syny jako vladaře. Je také přirozené, že se všemožně snažil vymýtit námořní lupičství, aby se mu líp scházely daně.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 23 (I, 4)

Původ řeckých kmenů, Pelasgové

56. Při svých úvahách shledal, že mezi Řeky vynikají Lakedaimonští a Athéňané, jedni z kmene dórského, druzí z iónského. Tyto národy byly nejpřednější; jeden z nich byl původu pelasgického, druhý řeckého; jeden z nich se ze své vlasti nehnul, druhý se mnohokrát stěhoval. Za krále Deukalióna bydlel v zemi Fthiótské, za časů Dóra, syna Hellénova, v krajině pod horami Ossou a Olympem, zvané Histiaiétis. Když ho z Histiaiétidy Kadmovci vyhnali, usadil se pod jménem Makedonů v Pindu. Odtamtud zase přesídlil do Dryopidy, a když přešel z Dryopidy na Peloponnésos, jmenoval se národem dórským.

57. Nedovedu přesně povědět, jakou řečí mluvili Pelasgové. Lze říci jen to, o čem vydávají svědectví ti z Pelasgů, kteří ještě v dnešní době přebývají v městě Kréstónu nad Tyrsénií a kteří kdysi sousedili s dnešními Dóry (neboť tenkrát sídlili v krajině, které se teď říká Thessaliétis), a ti Pelasgové, kteří založili města Plakié a Skylaké na Helléspontu a stali se athénskými kolonisty (a kolik ještě jiných pelasgických městeček změnilo svá jména), je-li tedy možno říci,

čeho jsou tito Pelasgové důkazem, pak mluvili Pelasgové řečí barbarskou. Bylo-li tomu tak u celého kmene Pelasgů, pak národ attický, který je původu pelasgického, spolu se změnou Pelasgů v Řeky převzal i řeč.

58. Řecký živel používá od svého vzniku, jak se mi zdá, stále stejného jazyka; po svém oddělení od pelasgů byl slabý, ale z malých začátků se rozrostl v množství národů, neboť se k němu přidala většina Pelasgů a četné jiné barbarské národy.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny aneb devět knih nazvaných Músy. Praha 1972, s. 40 (I, 56-58)

Boj o Tróju.

Přihlédneme-li k průměru mezi lodmi největšími a nejmenšími, ukazuje se, že jich nevyplulo mnoho, vezmeme-li v úvahu, že je vysílalo celé Řecko. Důvodem nebyl ani tak malý počet obyvatelstva jako nedostatek peněz. Pro potíže se zásobováním přivedli tam menší vojsko, tak velké, jaké by se tam, jak doufali, mohlo ve válce uživit z místních zdrojů. A když po svém příjezdu vyhráli bitvu (a o tom se nedá pochybovat, jinak by přece nepostavili kolem svého tábora opevnění), ani potom, jak se zdá, nepoužili veškerou svou brannou moc, ale pro nedostatek potravin se dali do sedlačení na Chersonésu a do loupežení. Trójané jim právě proto, že byli tak rozptýlení, odolávali v otevřeném boji po deset let, neboť byli vždy rovnocenní těm, kteří tam právě byli ponecháni. Kdyby byli přišli s dostatečnými zásobami potravin a kdyby byli všichni najednou, bez loupežení a obdělávání půdy, vedli bez přerušení válku, byli by je snadno přemohli v boji a Tróju dobyli, vždyť i když byli rozptýlení, odolávali jim s tou částí, která právě byla po ruce, nebo by je byli oblehli a v kratším čase a s menší námahou by se byli Tróje zmocnili. Avšak pro nedostatek peněz byla období předcházející slabá a i tyto události, slavnější než všechno, co bylo předtím podniknuto, se ukázaly ve skutečnosti méně významné než jejich pověst a než představa, která se o nich zásluhou básníků vytvořila.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 27.

Homér: Ílias I, 1-7

O hněvu Achilleově, tak zhoubném, nám zpívej, ó Múso!

Hněv ten tisíce béd a strastí způsobil Řekům,

mnoho statečných duší těch hrdinů do Hádu seslal,

mrtvolý jejich však psům a dravcům napospas chystal

za kořist k bohatým hodům – tak dála se Diova vůle

od té doby, co v hádce rozešel se s Agamemnonem

vrchním vůdcem všech vojsk, syn Péleův, Achilleus božský.

Daidalos. Daidalos byl znamenitý sochař a kovolitec. Byl prý první který zhotovil sochy opatřené všemi končetinami a vynalezl též mnoho nástrojů: sekeru, nebozez, pilu, krokvicí aj. Byl proto vším lidem velice ctěn. Jeho učeň a synovec Talós však svého mistra předčil tím, že vynalezl soustruh, hrnčířský kruh a jiné stroje. Daidalos se kvůli tomu na něj rozhněval a ve své prchlivosti jej zabil. Areopag odsoudil Daidala k smrti, on se však zachránil útekem na ostrov Krétu ke králi Mínóovi, který jej s radostí přijal do svých služeb.

Na tomto ostrově vystavěl Daidalos ve starých dobách pověstný Larynthos, z něhož se nikdo kvůli velkému množství stejných síní a chodeb nadzemních i podzemních nemohl dostat ven. Jediné Adrianě, králově dceři, Daidalos prozradil, jak by se návštěvník Labyrinthu z něho mohl vymotat a vrátit.

Zdroj: Cimrhanzl, Tůma: Antická mythologie. Praha 1999, s. 242-243.

Homérské eposy.

Je třeba si uvědomit, že homérské eposy byly pro současníky oslavou válečného hrdinství aristokratické elity, která zaujímala rozhodující místo nejen v prvních řadách ba bitevním poli, ale i v běžném mírovém životě společnosti. V eposech je shrnuta vzorová představa oněch mužských ctností, které v běžném životě aristokratické společnosti, v jejich normách zaujímaly vysoké místo. Okruhem základních zkušeností homérských hrdinů byl boj, vítězství a smrt. Lidská velikost se v první řadě jevila jako válečné hrdinství v lesku vítěze (Achilleus), naproti tomu lidská slabost jako neschopnost v boji (Paris) nebo jako slabost ve smrti (Hektor). Věhlas svého rodu hrdinové zvětšují tím, že stále znovu vyhledávají nové a nové střety, aby si potvrdili své kvality a rozmnožili slávu, moc a bohatství svého rodu. Jejich vnímání sebe sama, kvalit, které který každý jedinec musel nezbytně prokázat, aby v této válečnické společnosti obstál, jsou shrnuty v řeckém slovu *timé*.

Zdroj: Vymětalová, Karla: Trója aneb co zbylo z homérských hrdinů. In: Antika? Zajděte do kina, přečtěte román ... Ed. Jana Kepartová. Praha 2006, s. 30.

2. téma

ŘECKO – TEMNÉ OBDOBÍ (1100 – 800 př. n. l.) A DOBA ARCHAICKÁ (800 – 500 př. n. l.)

Po zániku mykénské kultury, tzn. zániku paláců i jejich vladařů, nastává období označované jako temné, což znamená, že z té doby nemáme žádné písemné zprávy, protože lineární písmo B, kterým se v době mykénské psalo, lidé zapomněli). Jde ve srovnání s předcházející dobou o etapu s nižší kulturní úrovní, poněvadž nově příchozí obyvatelstvo (Dórové) byli především pastevcí a válečníky. V literatuře se lze setkat i s označením období homérské, protože hlavním písemným pramenem jsou Homérovy eposy Ílias a Odyssea, případně období herojské, protože je spojeno s mnoha řeckými hrdiny-héroji, či archaické, tzn. starobylé.

Nicméně jde o období nesmírně důležité, poněvadž v něm se formovaly základy řeckého městského státu – polis, což bylo území, jehož politickým, hospodářským, náboženským i kulturním centrem bylo město a jeho zemědělské zázemí. Zatímco v dnešní době chápeme termín městský stát spíše teritoriálně, Řekové polis vnímali jako společenství lidí-občanů (Athény = Athéňané), kteří jsou vzájemně úzce spojeni společnými právy (vlastnit půdu a domy na území polis, účastnit se politického i náboženského života obce) a povinnostmi (bojovat v armádě, účastnit se náboženského a politického života obce). Zatímco ve vlastní obci, kde se narodili, byli vnímáni jako její občané s právy a povinnostmi z toho vyplývajících, v jiné řecké obci mohli žít a pracovat, ale jako cizinci (je rozdíl mezi slovem cizinec a barbar). Občany a cizince (xenos, v Athénách metoikos) pak ještě doplňovali ženy, děti, otroci a propuštěnci.

Počet řeckých poleis, které postupně vznikaly (velká řecká kolonizace) nejen ve vlastním Řecku (do starověkého Řecka se nepočítá Makedonie, dnes severní Řecko), ale i v Egeidě, na březích Černého moře i ve Středomoří, se pouze odhaduje a dosahoval několika set. Přitom počet jejich obyvatel i rozloha polis mohly být velmi malé. K nejvýznamnějším patřily Athény, Sparta, Korint, Théby; v Malé Asii Halikarnassos, Efesos, Milét, Pergamon; na Sicílii Syrakúsy aj. O většině poleis máme poměrně málo zpráv, a pokud, tak jen útržkovitých. Athény a Sparta si během let vydobily výjimečné postavení, jehož výrazem bylo postavení obou obcí v čele spolku (Peloponéský spolek, Athénský námořní spolek), a ovlivnily dějin celého starověkého Řecka. Jednotlivá města si postupně vybudovala místa a stavby spojené jak s ekonomickým, tak politickým a kulturním životem města (agora, stoa, chrám, divadlo, gymnasion, ódeion), které se pak staly charakteristickým prvkem každé, i nově založené polis.

Pro vývoj v době archaické jsou typické ještě dva faktory: velká řecká kolonizace a raná řecká tyranis.

Velká řecká kolonizace (8. – 6. stol. př. n. l.), tj. osídlování nových území v oblasti Egeidy, Středomoří a Černého moře, byla procesem, který měl určitým způsobem zmírnit či vyřešit problémy, které se postupem času v jednotlivých obcích nahromadily. Ty souvisely s odstraněním krále v čele obce, s bojem o moc mezi aristokratickými rody i ekonomickým napětím mezi majiteli půdy (hl. aristokracií) a obyvatelstvem, které půdu pozbývalo, mj. i z důvodu zadlužení. Nedostatek půdy, nespokojenost se stávajícími poměry, vidina lepší budoucnosti, touha po dobrodružství, to vše mohlo hrát svou roli v účasti na výpravě do neznáma.

Nově zakládané osady se nazývaly apoikie, mateřské město, které osadníky vysílalo, metropolis. Před založením apoikie, která politicky i ekonomicky byla na mateřském městě

nezávislá, byla obvykle konzultována věštitelka v Delfách. V čele výpravy stál aristokrat (druho- nebo třetírožený syn), výprava čítala několik set osadníků, kdy na založení nové polis, se mohlo podílet i několik poleis (metropolí najednou). Později i samotné nově založené poleis mohly vysílat své osadníky a zakládat další obce.

Základními směry kolonizace byly: pobřeží Malé Asie, severní pobřeží Egejského moře a černomořské úžiny, pobřeží Černého moře, Sicílie a jižní část Apeninského poloostrova (Magna Graecia), jižní pobřeží Iberského poloostrova (dn. Španělsko) a Galie (dn. Francie). Řecké osady takto založené se staly zprostředkovateli obchodu s vnitrozemím, šířiteli řecké kultury i jazyka. Mezi nimi a zemí původu zůstávalo stále pouto jazyka, náboženství a panhelénských her (Helénové, helénská kultura).

Vzmach kolonizace vedl k rozšíření kontaktů (i poznatků) s okolními zeměmi, rozvoji námořní dopravy i obchodu, rostoucí prosperitě řemeslníků, obchodníků a loďařů jak v metropolích, tak následně v založených koloniích, i k zrodu ekonomicky silné, neurozené vrstvy občanů, kteří začali požadovat podíl na moci po rodové aristokracii, která do té doby v polis zastávala úřady.

Východiskem z rodící se politické krize byla v některých obcích tyranida (tyranis) jako přechodný typ vlády, která do čela obce sice často vynesla příslušník rodové aristokracie, jenž však podporu pro svou vládu hledal u řemeslníků, obchodníků, rolníků a bezzemků, jejichž zájmy podporoval i proti těm, k nimž původně přináležel. Tyranidu lze z dlouhodobého pohledu na dějiny jednotlivých poleis vnímat kladně, poněvadž tyrani (= samovládci) ve snaze upevnit si svou pozici podporovali ekonomické zájmy obce, rozdělovali půdu bezzemkům, podíleli se na kulturním rozkvětu obce (Peisistratovci v Athénách - divadlo), zaváděli kult všeřeckých bohů (Korint – Apollón, Athény – Pallas Athéna) a hry jim zasvěcené. Zatímco první generace byla vnímána víceméně kladně (mnozí z nich byli počítáni mezi sedm mudrců), následné generace, které se snažily udržet si moc i násilím, byly často svrženy a jejich záporné vnímání ze strany obyvatelstva přispělo k tomu, že slovo tyran má dnes pejorativní význam. Ke svržení většiny tyranid přispěla nejen malá obliba druhé, případně třetí generace tyranů, ale také ekonomický vzmach řemeslníků a obchodníků, kteří se emancipují a začínají požadovat podíl a možnost rozhodovat o politice obce.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlete pojmy, kterými se označuje období řeckých dějin mezi roky 1200 – 500 př. n. l.
2. Co víte o Homérovi a jeho eposech?
3. Charakterizujte polis.
4. Objasněte pojmy agora, gymnasion, stoa, ódeion.
5. Vyznačte na mapě oblasti, které byly v centru zájmu velké řecké kolonizace, případně obce, které díky ní byly založeny.
6. Vysvětlete příčiny velké řecké kolonizace.
7. Objasněte její důsledky.
8. Vysvětlete pojem kolonie a srovnejte jej s jeho užitím v dalších etapách světových dějin.
9. Kdo je to tyran?
10. Jak lze hodnotit roli tyranů v řeckých dějinách?

Literatura:

- BARTONĚK, Antonín: Odysseové na mořích historie. Praha 1976.
- BOUZEK, Jan – HOŠEK, Radislav: Antické Černomoří. Praha 1978.
- FISCHER, Josef: Griechische Frühgeschichte bis 500 v. Chr. Darmstadt 2010.
- GRANT, Michael: Zrození Řecka. Praha 2002.
- MIREAUX, Émile: Život v homérské době. Praha 1980.
- OLIVA, Pavel: Raná řecká tyranis. Praha 1954.
- OLIVA, Pavel: Zrození evropské civilizace. Praha 2003.
- PATZEK, Barbara: Homer und seine Zeit. München 2009.
- WELWEI, Karl-Wilhelm: Die griechische Frühzeit. München 2002.

Přílohy:

Řecká kolonizace

Pozdní návrat Řeků z Tróje byl příčinou novot, ve městech docházelo často k vnitřním bojům, po nichž někteří odcházeli a zakládali nová města. . . . Jen s potížemi a po dlouhé době se Řecko dočkalo trvalého klidu, už v něm nedocházelo k žádným násilným pohybům obyvatelstva, jež zakládalo osady. Tak například Athéňané vyslali osadníky do Iónie a na mnoho ostrovů, kdežto v Itálii a na Sicílii založil většinu osad Peloponésané a usadili se také v některých místech ostatního Řecka. Všechna tato místa byla však kolonizována až po trojské válce.

Jak se moc Řecka zvětšovala a jak se v něm bohatství hromadilo rychleji než předtím, obvykle ve městech současně se vzrůstem důchodů vznikaly tyranidy (dřív tam byly dědičné monarchie s přesně vymezenými výsadami). Řecko také stavělo loďstvo a více se věnovalo moři.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 28.

Výzva k boji

Zemřítí v prvních řadách je krásné, padne-li v boji

chrabrý, statečný muž, bojuje za svoji vlast.

Rodnou však opustit obec a žírné domovské lány,

žebrotou hledat si chléb nejhorší je ze všech béd:

bídně se plahočit světem i s matkou, i se starým otcem,

s manželkou mladosti své, s dítkami nezralých let.

Ten, ať kamkoli přijde, jen nenávist u lidí budí,

prchá-li chudobě zlé, ohavnou bídou-li štván;
uvádí v hanbu svůj rod a krásná zevnějšek hyzdí,
pozbývá veškeré cti, zkáza a nezdar jde s ním.
Potom tak ohledů nedojde muž, jenž vláčí se takto
světem, a úcty je prost, a s ním pak v budoucnu rod.
Za vlast bojujme mužně a za děti ochotni bud'me
podstoupit dokonce smrt! Života nešetřme již!
Mladí muži, nuž srazte se k sobě a bojujte spolu!
Nechť se útek a strach nepočne u vašich řad!
Nadšením naplňte srdce a odvahu posilte v hrudi,
s muži když nastává boj, nelpěte na žití svém!

Zdroj: Tyrtaios: Elegie. In: Nejstarší řecká lyrika. Praha 1981, s. 33.

Řekové v Egyptě

Amásis, jsa ctitelem Řecka, projevoval těm i oněm Řekům svou přízeň, hlavně však těm, kteří docházelí do Egypta, daroval k osídlení město Naukratis; těm pak z nich, kteří tam nechtěli bydlet, nýbrž jen konat plavby, daroval pozemky na oltáře a svatyně pro bohy.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny 2, 178

Tyranida v Korintu

Po čase se chtěl Kypselos vrátit do Korintu a požádal o věštbu v Delfách. Obdržev příznivý výrok, odebral se do Korintu bez otálení a brzy se stal jedním z nejoblíbenějších občanů; byl statečný, rozumný a zdálo se, že je přítelem lidu, na rozdíl od ostatních Bakchiovců, kteří byli bezohlední a násilničtí. Ještě více oblíby si získal, když se stal polemarchem, protože byl daleko nejlepší ze všech, kteří kdy tuto hodnost měli. Pozoroval, že Korint'ané jsou proti Bakchiovcům naladění nepřátelsky, že však jim chybí vůdce, s jehož pomocí by je svrhli; přidal se tedy k nim a stal se hlavou lidu. Rozšiřoval věštbu, že je souzeno, aby jím byli svrženi za to, že ho kdysi jako novorozeně chtěli utratit, a že prý mu strojí nástrahy i nyní, avšak nemohou zvrátit osud. Lidé přijímali jeho slova s radostí, protože k nim chovali nepřátelství, k němu však přízeň, a v jeho celkové zdatnosti spatřovali záruku, že dílo provede dobře. Nakonec se obklopil spiklenci a zabil právě panujícího Patrokleida, který přestupoval zákony a byl nenáviděn. Místo něho učinil lid záhy basileem jeho. On povolal nazpět vyhnance a těm, které Bakchiovcí prohlásili za bezectné, vrátil čestná práva. Proto mu byli k službám, v čem jen chtěl: ty, kdo mu nebyli milí, vystěhoval do osady; Bakchiovcé vypověděl a majetek jim zkonfiskoval.

Zdroj: Nikolaos z Damašku (FGrHist 90 F 57). In: Antika v dokumentech I. Řecko. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha 1959, s. 69-70.

Hodnocení tyranů

Všichni tyrané, kolik jich jen bylo v řeckých městech, hleděli pouze na své vlastní zájmy, ať už šlo o jejich osobní bezpečnost, nebo o zvětšení jejich rodinného majetku, řídili proto svůj stát s největší možnou obezřelostí a jinak nevykonali nic, co by stálo za zmínku, leda proti vlastním sousedům. Ovšem tyrané na Sicílii dospěli k velké moci. Tak bylo Řecko po dlouhý čas všestranně zdržováno, nedokázali uskutečnit něco významného společně a jednotlivá města byla příliš málo podnikavá.

Zdroj: Thúkydidés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 30 (I, 17).

Charakteristika polis

Svůj stát nazývali Řekové polis, což je výraz, který nám nezní cize, protože se z něho vyvinula naše „politika“ (a také „policie“). Překládáme je obvykle slovy „obec“, „městský stát“ nebo prostě „stát“ (z latinského status politicus, „politický stát“); ve všech případech ovšem nevýstižně. Polis znamenala někdy víc a někdy méně než náš stát; nebyla vždy ani městským státem v tom smyslu, že by se omezovala na jedno město, a obcí byla jen ve zvláštním pojetí. Protože překlad je (podobně jako politika) jen uměním možného, nezbyvá než doplnit jej výkladem. Nejlépe přímo z úst řeckých autorů; tím spíš, že v dnešních knihách se mluví hlavně o tom, jak řecký stát chápou dnešní autoři.

Thúkydidés píše na namátkou vybraném nenápadném místě Dějin: „Epidamnos je poslí, která leží při plavbě na sever na pravém břehu Iónského moře. Míjí tím město s citadelou, („akropolí“), jež je střediskem kraje s několika obcemi; nic víc a nic méně. Na jiném místě téhož díla, tentokrát slavném a často citovaném, zaznamenává Periklova slova: „Naše polis je otevřena všem.“ Míjí tím Athény, jak vyplývá z kontextu, a to jednak jako město v běžném smyslu, jednak jako stát se všemi právními, hospodářskými, vojenskými a kulturními institucemi. A nejen Athény, nýbrž celou Attiku s městy a vesnicemi, jejíž občané se nenazývali Attičané, nýbrž Athéňané.

V Sofoklově Antigoně vystupuje Kreón s prvním prohlášením ve funkci krále: „Občané, pokud jde o polis, bohové šťastně provedli její loď bouří.“ Jde tu o přirovnání státu k lodi, tisíckrát od těch dob opakované, a stát se tu chápe ve smyslu územní a politické organizace. O něco později Kreón říká: „Celé polis bylo oznámeno ...“ a míjí tím nikoli stát, nýbrž lid (včetně neobčanů). Na jiném místě označuje týmž výrazem pouze občany: „Koho zvolila polis, toho je třeba poslouchat v dobrém i ve zlém, ve velkém i malém.“ Když pak Kreón vydá svůj proslulý svévolný rozkaz, jenž odporuje nábožensky posvěceným zvyklostem, jeho syn Haimón se proti němu postaví slovy: „Není to polis, kde vládne jeden muž!“ Zde nám zvlášť jasně vystupuje další význam výrazu polis, který by jakýkoli překlad setřel; rozumí se jí společenství svobodných lidí, které si vládne podle svých zvyklostí a svých zákonů.

Aristotelés definuje polis (v Politice) jako „společenství rodů a míst pro dokonalý a soběstačný život“. Je podle něho „přirozeným útvarem“, stejně jako „člověk je tvorem přirozeně určeným pro život v obci! (nebo ve státě, chceme-li tak přeložit jeho známé *anthrópos fysei zoon politikon*). Vznikla sice „za účelem zachování života, ale trvá za účelem dobrého života“, „je dílem přátelství, tj. svobodného rozhodnutí pro společné žití“, a „její podstatnou složkou je

spravedlnost“. Platón považuje za jejího tvůrce „potřeby lidí“, z nichž „první a největší je opatřování potravy, abychom byli a žili, ... druhá pak obydlí, třetí oděv a podobné věci“ (jak říká Sokratovými ústy v Ústavě). „Tak tedy přibírá na pomoc jeden druhého, toho k té a jiného k oné potřebě, a protože je mnoho potřeb, shromáždí se mnoho společníků a pomocníků do jednoho bydliště; tomuto sdružení v jednom bydlišti jsme dali jméno polis.“

Zdroj: Zamarovský, Vojtěch: Řecký zázrak. Praha 1972, s. 150-151.

Buttinová, Anne-Marie: Řecko. Praha 2002, s. 13

Dějiny Řecka se skládají z vytváření rozličných měst a poté z jejich vzájemných střetů nebo z uzavírání spojenectví mezi nimi, aby mohla čelit vnějšímu ohrožení, nebo vytváření koalic jedné skupiny řeckých měst proti skupině jiné. Vývoj těchto měst se mění v čase, což vysvětluje, proč Athény, Sparta a Théby atd., mohly zaujmout v různých dobách přednostní postavení. Žádné z měst se nemůže pyšnit tím, že se definitivně stalo centrem země, i když mnohá z nich o nadvládu nad ostatními usilovala a někdy jí i dočasně dosáhla.

Řecká kolonizace

Kolonizací se obvykle rozumí mocenské pronikání silného centra do jiných oblastí, jehož cílem je podrobit si nová území a využít jich k obohacení centra a k rozšíření jeho vlivu. Termín je odvozen od latinského výrazu *colonia*. Římané zakládali své kolonie v Itálii a později i v provinciích jako opěrné body své politické a vojenské moci. Občané kolonií měli i nadále občanské právo a byli představiteli římských zájmů v kolonizovaných oblastech.

Řecká kolonizace 8. – 6. století měla odlišný charakter. Řekové sami označovali své kolonie jako *apoikie*. Každý občan měl svůj oikos – tj. svůj domov a své hospodářství – ve své obci. Vytvoření *apoikie* znamenalo, že skupina občanů se vystěhovala ze své rodné obce a založila domov na jiném místě. Když dosáhli cíle své cesty, rozdělili si obvykle zemědělskou půdu a vytvořili tak nové občanské společenství.

Kolonie (*apoikia*) se tak stala zpravidla samostatnou hospodářskou a politickou jednotkou, zárodkem nového státu (*polis*), který se pak rozvíjel v místních podmínkách bez přímého vlivu mateřské obce. Jinak tomu bylo nejednou tam, kde kolonie zakládala ve svém sousedství své vlastní kolonie a upevňovala tak své postavení v novém prostředí.

Zdroj: Oliva, Pavel: Zrození řecké civilizace. Praha 2003, s. 38

3. téma

SPARTA

ATHÉNY – CESTA K DEMOKRACII

V archaické době ani Athény, ani Sparta nepřínáležely k nejvýznamnějším řeckým městským státům, ale v následujících staletích podstatně ovlivnily politický, v případě Athén i kulturní vývoj poleis.

Sparta

Starověká Sparta byla, co se rozlohy týče, největším řeckým městským státem, i když počet jejích plnoprávných občanů byl v porovnání s jinými poleis menší (v 5. stol. př. n. l. to bylo cca 8000 -10000 mužů) a byl vysoce překračován i počtem heilótů, kteří ve Spartě žili v otrockém postavení a byli ovládáni (bylo jich odhadem něco kolem 100 000). Jádrem státu se rozkládalo na Peloponnésu v oblasti Lakónie a netvořilo je klasické město, ale společenství čtyř, nakonec pěti vesnic, které ani nebyly obehnané hradbami. Tou hradbou byla síla spartských hoplitů, kteří byli v neustálé bojové pohotovosti vůči vnitřnímu (heilóti) i vnějšímu nepříteli. Později byla díky dvěma messénským válkám rozloha státu ještě rozšířena a tak každý Spartán dostal při svém narození přidělen kléros (zemědělský pozemek spolu s heilóty, kteří na něm hospodařili).

Plnoprávními občany byli Spartáné, potomci Dóřů, kteří se na Peloponnésos přistěhovali na konci 2. tis. př. n. l. a podmanili si tamní achájské obyvatelstvo (viz mykénská kultura). Občanství se získávalo rodem a Spartán musel od sedmi let věku projít přísnou výchovou, která byla řízena státem, prodělat dvouletou vojenskou službu a pravidelně přispívat na společné stravování občanů (sissytie). Vzhledem k nepoměru mezi počtem bojeschopných občanů a podmaněných heilótů, kteří nebyli soukromými, ale státními otroky, branná pohotovost a příprava na případnou válku byla jejich každodenním zaměstnáním.

Na válečné výpravy spolu se Spartány vyráželi i perioikové, trvale usazení cizinci, kteří bydleli kolem oiků občanů a jejich rodin, věnovali se zemědělství a řemeslu, byli osobně svobodní, ale bez plných občanských práv. Ti spolu se Spartány tvořili vrstvu Lakedaimonů.

Státní zřízení bylo ve Spartě specifické a svými kořeny sahá až do doby, kdy se do Řecka stěhovali. V čele stáli dva králové, kteří voleni dědičně, ale pocházeli ze dvou různých rodů, což mohlo někdy vést i k rozporům mezi nimi (pomíneme-li i jejich případný věkový rozdíl). Byli především veliteli vojska, později byla jejich činnost kontrolována úředníky – efory. Oba králové spolu s dalšími 28 občany staršími 60 let tvořili radu starších (gerúsii), která měla poradní funkci a připravovala podklady pro sněm (apella). Ten, složený z plnoprávných občanů starších 30 let) se scházel každý měsíc a rozhodoval o předložených záležitostech aklamací. Za tvůrce ústavy Spartáné považovali Lykúruga, legendární postavu, který ji vtělil do krátkého souhrnu, tzv. rétry.

Od pol. 6. st. př. n. l. Sparta již neaknektovala podrobená území, ale uzavírala s jednotlivými státy dvoustranné smlouvy, které se staly základem nejstaršího řeckého spolku – Peloponéskeho. Jeho členy se staly zejména státy na Peloponnésu (Sparta, Korint), Megara; mimo spolek zůstávaly Argos a Achaia. Sparta měla ve spolku hegemonii.

Athény

Městský stát se rozkládal ve středním Řecku na poloostrově Attika, a co se týče rozlohy, ale i počtu obyvatel, patřil k největším řeckým polis. Město dostalo své pojmenování podle bohyně Athény, která byla uctívána jako ochránkyně řemesel, umění, bohyně moudrosti a umírněně vedené války. Víme, že v homérské době v Athénách vládli králové (basileové), z nichž Théseus (viz minojská kultura) dle tradice měl obyvatele Attiky rozdělit na eupatridy, tj. rodovou aristokracii, řemeslníky a rolníky. Dále je mu také připisováno sjednocení Attiky v jeden celek s městem Athénami jako centrem (synoikismos). Na konci homérské a počátku archaické doby byli králové zbaveni moci a na jejich místo nastoupili úředníci (archonti), volení z aristokratických rodů nejprve na doživotí, pak na deset a nakonec na jeden rok. K archontům (archon epónymos, archon polemarchos a archon basileos) později přibylo dalších šest zákonodárců. Jmenný seznam archontů, který se nám dochoval, začíná rokem 682/681 př. n. l., jde o první přesně známé datum z dějin athénské polis. Po uplynutí funkčního období se archonti stávali doživotními členy rady starších (areopagu).

Rozrůstající se polis musela řešit narůstající sociální problém: nedostatek zemědělské půdy, osobní zadluženost rolníků, nespokojenost zejména majetných obyvatel s vládou rodové aristokracie apod. Milník, které lemovaly cestu Athén od královlády až k demokracii v 5. stol. př. n. l. jsou: archonti, Kylonův neúspěšný pokus o ranou tyranidu (636 nebo 632 př. n. l.), sepsání zvykového práva Drakóntem (cca 621 př. n. l.) a zejména Solónovy reformy (594/593 př. n. l.).

Solón si jako cíl svého jednoletého období vytýčil sociální usmíření společnosti a tak jeho nejvýznamnějšími reformami byly: zrušení dlužního otroctví (seisachtheia) a zvedení timokratické ústavy, která plnoprávné občany rozdělovala do čtyř základních majetkových tříd, a to podle jejich pozemkového majetku. Podle zařazení do třídy pak byla odstupňována politická práva občanů, ústava také přidělovala povinnosti ve vojsku. Tyto a další Solónovy reformy omezily moc eupatridů (rodová aristokracie), umožnily přístup k nejvyšším úřadům v obci i neurozeným (peněžní aristokracii), vytvořily předpoklady pro vytvoření jednotné pospolitě vrstvy athénských občanů i podpořily hospodářskou prosperitu obce. Neznamenaly však jednoznačné a jednorázové vyřešení všech problémů a sociálního napětí.

Východiskem na několik desetiletí se stala tyranida Peisistrata a jeho synů Hipparcha a Hippiia, který vystupoval proti rodové aristokracii, podporoval rolníky a řemeslníky, postaral se o kulturní rozkvět (drama), zavedl ražbu athénské drachmy i co čtyři roky se konající Velké Panathénaje, slavnosti na počest patronky města Athény. Po jeho smrti (527 př. n. l.) se moci chopili jeho synové, kteří však již zdaleka nebyli tak úspěšní, což vedlo nejprve k zabití Hipparcha a v roce 510 př. n. l. k vyhnání Hippiia z města.

Krátkodobé soupeření mezi příznivci starých aristokratických pořádků a zastánci nových změn, do kterého se zapojila i konzervativní Sparta, zakončilo působení politika Kleisthena (kol. 508 př. n. l.), který provedl zásadní územně správní reformu, při níž odstranil čtyři původní rodové fýly (kmeny) a nahradil je územně správními jednotkami zřízenými podle místa bydliště občanů. Nejvyšší jednotkou bylo deset územních fýl, z nichž každá se skládala z jedné přímořské a jedné vnitrozemské trittye + trittye v městě Athénách. Nejnižší jednotkou organizace společnosti se staly démy. Podle fýl se organizovalo vojsko i politická činnost. Vznikla také nová rada pěti set (búlé), do které z každé fýl bylo voleno po 50 občanech. Obava z moci jedince vedla k zavedení ostrakismu, stěpinového soudu, který ale nebyl realizován každoročně, spíše vzácně (od 80. let 5. stol. do peloponéské války) a měl zabránit přílišnému vlivu jedince v obci.

Reformy, které během dvou staletích byly v Athénách postupně prosazeny, vedly k oslabení moci nejprve krále, pak rodové aristokracie, k „demokratickému“ promíchání občanů v územně správních jednotkách, které od té doby určovaly politický život obce, k posílení myšlenky rovnosti všech občanů i občanské zodpovědnosti vůči celku i jedinci.

Literatura:

BLEICKEN, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002.

GRANT, Michael: Zrození Řecka. Praha 2002.

FISCHER, Josef: Griechische Frühgeschichte bis 500 v. Chr. Darmstadt 2010.

OLIVA, Pavel: Solón. Praha 1971.

OLIVA, Pavel: Raná řecká tyrannis. Praha 1954.

OLIVA, Pavel: Zrození evropské civilizace. Praha 2003.

SINN, Ulrich: Athen. Geschichte und Archäologie. München 2004.

CARTLEDGE, Paul: Sparta. Heroická historie. Praha 2012.

OLIVA, Pavel: Sparta a její sociální problémy. Praha 1971.

BALTRUSCH, Ernst: Sparta. 3. Aufl. München 2007.

Přílohy:

Vzhled Sparty

Vždyť kdyby bylo město Lakedaimoňanů zničeno a zachovaly se z něho jen chrámy a základy budov, myslím, že by po uplynutí dlouhé doby těžko potomci uvěřili, že jejich moc odpovídala jejich slávě a přitom nad oběma pětinaми Peloponnésu vládnou a na celém jsou vedoucí silou, stejně tak jako u mnoha spojenců mimo Peloponnésos. Protože však jejich město nebylo vybudováno jako jednotný celek ani nemá nákladné chrámy a jiné stavby, ale skládá se podle starého řeckého způsobu z více skupin domů, jakoby jednotlivých vesnic, mohlo by zdát méně důležité. Kdyby naproti tomu stejný osud postihl Athény, tu by podle toho, jak se navenek jeví, vyvolávaly představu dvojnásobné moci, než ve skutečnosti mají.“

Zdroj: Thukydídés: Dějiny peloponnéské války I, 10.

Lykúrgos

O zákonodárci Lykúrgovi nelze nic bezpečného říci, neboť i o jeho rodu i o jeho pobytu v cizině i o jeho smrti, a především o jeho zákonech a o jeho působení ve správě státní, máme zprávy, které si navzájem odporují; nejméně shodně se však uvádí doba, ve které tento muž žil.

Jedni tvrdí že nejplodnější léta strávil zároveň s Ífitem a společně s ním nařídil příměří během olympijských her; k nim patří i filosof Aristotelés, který jako důkaz uvádí diskos v Olympii, na němž se zachovalo vyryté jméno Lykúrgovo. Druzí zase, kteří počítají čas podle posloupnosti

spartských králů, jako například Eratosthenés a Apollodóros, o něm dokazují, že byl o několik málo let starší než první olympiáda. Tímaios se domnívá, že ve Spartě žili dva Lykúrgové, nikoli však ve stejném čase, a že se jednomu z nich vzhledem k jeho proslulosti přičítají činy obou; starší z nich prý žil nedávno po době Homérově, ba někteří tvrdí, že se s Homérem osobně stýkal.

Zdroj: Plútarchos: Životy slavných Řeků a Římanů, Lykúrgos 1

Král Théseus

24. Po smrti Aigeově umínil si Théseus vykonat velké a podivuhodné dílo; sjednotil totiž obyvatele Attiky v jednom městě a učinil tak ty, kdo byli až dosud rozptýleni a těžko se dali pohnout k věcem obecně prospěšným, ba někdy se dokonce mezi sebou přeli a spolu bojovali, jediným lidem jedné obce. Obcházel proto démy a rody a snažil se je získat. Prostí a chudí lidé rychle přijímali jeho výzvu, mocným sliboval, že stát nebude spravovat král, nýbrž lid, on sám že bude jen vojevůdcem a strážcem zákonů, jinak však, že budou všichni rovnoprávní. Jedny o tom přesvědčil, druhí se ze strachu před jeho mocí, která již byla velká, i před jeho odvahou rozhodli podvolit raději po dobrém, než aby k tomu byli donuceni.

Zdroj: Plútarchos: Théseus. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů I. Praha 1967, s. 30-31.

Hrozba dlužního otroctví

Potom po dlouhou dobu probíhaly rozbroje mezi urozenými a lidem. Jejich ústava byla totiž zcela oligarchická a zejména chudí a s nimi jejich ženy a děti otročili boháčům. Byli označováni jako nádeníci a šestidílníci, protože za takový nájem obdělávali pole boháčů. Všechna půda byla v rukou několika mužů, a jestliže nájem nespláceli, byli i s dětmi odváděni do otroctví. Všichni ručili za půjčky vlastním tělem až do Solóna. Ten se stal prvním představitelem lidu. Nejtěžší a nejkrutější bylo pro lid v této ústavě otroctví. I s ostatními věcmi byli nespokojeni, jelikož se zkrátka na ničem nepodíleli.

Zdroj: Aristotelés: Athénská ústava. Praha 2004, s. 24 (2).

Solón

15. Ačkoliv odmítl stát se samovládcem, přece si nepočínal při správě státních záležitostí právě nejmírněji. Také jako zákonodárce nečinil slabošsky ústupky, mocným ani se nesnažil zalíbit svým voličům. Neléčil však ani neměnil poměry tam, kde by to bývalo nejméně vhodné, neboť se bál, aby „neuvědl stát v naprostý rozvrat a zmatek a aby pak nebylo nad jeho síly nastolit pořádek“ a uspořádat stát co nejlépe. Činil však taková opatření, o nichž doufal, že pro ně získá občany buď přesvědčováním, nebo že je u nich prosadí násilím ...

Zdroj: Plútarchos: Solón. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů I. Praha 1967, s. 142.

Solónova činnost

Nejdemokratičtější byla, jak se zdá, v Solónově ústavě tato tři opatření: To první a nejvýznamnější, že se nesmělo ručit za půjčky vlastním tělem, další, že každý mohl požadovat zadostiučinění pro ty, jimž se stala křivda, a třetí, které prý lid nejvíce posílilo, právo odvolat se k soudu. Když je totiž lid pánem hlasování na soudě, je pánem ústavy. Kromě toho, jelikož zákony nebyly napsány prostě a jasně, jako zákon o dědicích a dědičkách, vznikaly nezbytně spory a o všech veřejných a soukromých záležitostech rozhodoval soud. Někteří se proto domnívají, že napsal úmyslně nejasné zákony, aby v rozsudcích měl rozhodující slovo lid. To však není pravděpodobné, spíše to spočívá v tom, že nedovedl zkrátka nalézt nejlepší znění. Není přece správné posuzovat jeho úmysl podle nynějších poměrů, nýbrž na základě celé jeho politické činnosti.

Zdroj: Aristotelés: Athénská ústava. Praha 2004, s. 29-30 (9).

Solón: Elegie 5

Lidu jsem tolik dal moci a významu, kolik mu stačí,
neubrav jemu cti, nadto však nepřidav též;
ty pak, kdož mívali moc a jměním vážnosti došli,
také jsem na péči měl, chráně je potup a křivd.
Jakoby mocným štítem jsem zakryl jedny i druhé,
bráně, by onen či ten bezprávně zvítězit směl ...
Příliš nepovoluj, však nechtěj ni útisku příliš
užívat: tak by snad lid nejlépe za vůdci šel.
Neboť z bujnosti zpupnost se rodí, když nabude náhle
velkého bohatství ten, právního citu kdo prost ...
Jde-li kdy o velký čin, těžko se zalíbit všem.

Zdroj: Oliva, Pavel: Solón. Praha 1971, s. 161.

Peisistratova tyranida

Tak tedy byla z počátku ustavena Peisistratova tyrannis a takové změny ji postihly. Peisistratos spravoval, jak bylo řečeno, záležitosti obce umírněně a spíše jako občan než jako tyran. Byl totiž vůbec lidumilný a mírný a choval se shovívavě k těm, kteří se provinili, a zejména půjčoval nemajetným peníze do hospodářství, takže se mohli živit zemědělstvím. Jednal tak ze dvou důvodů: aby nepobývali v městě, nýbrž byli rozptýleni po venkově a aby žili v skromných

poměrech, zabývali se soukromými záležitostmi a neměli zájem ani čas starat se o záležitosti veřejné. Ani jinak lid za své vlády neutiskoval, nýbrž stále zajišťoval mír a pečoval o klid. Proto se také často říkalo, že Peisistratova tyrannis byla život za panování Krona. Později totiž, když nastoupili jeho synové, došlo k tomu, že vláda byla mnohem tvrdší. To nejdůležitější z toho, co bylo řečeno, spočívalo však v jeho přístupu k lidu a v jeho lidumilnosti. I jinak se totiž snažil spravovat všechno podle zákonů, nezajišťoval si žádnou výsadu, a když byl jednou obžalován z vraždy a předvolán před areopag, sám se dostavil k obhajobě, ale žalobce ze strachu nepřišel. Proto zůstal dlouho u moci, a když byl vypuzen, snadno se vrátil, neboť většina urozených i prostého lidu mu byla nakloněna. Jedny si totiž získával osobním stykem, druhé pak podporou v jejich soukromých záležitostech a k oběma stranám se pěkně choval.

Zdroj: Aristotelés: Athénská ústava. Praha 2004, s. 35-36 (16).

Charakteristika tyranidy Peisistratovců

Peisistratovci byli tyrany velmi dlouho a po celou tu dobu hleděli počínat si ušlechtilě a rozumně, požadovali například na Athéňanech jen dvacetinu z důhodů, jejich město krásně vyzdobili, války dovedli do konce a přinášeli veřejné oběti. Ve všem ostatním se obec řídila zákony platnými už dříve, jen na to dbali, aby mezi nejvyššími úředníky byl vždy někdo z nich.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 389 (VI, 54).

Kleisthenova reforma

21. Z těchto důvodů tedy důvěřoval lid Kleisthénovi. Pak jako představitel lidu ve čtvrtém roce po svržení tyranů, za archonta Isagora, rozdělil nejprve všechny do deseti fýl místo do čtyř, protože je chtěl promíchat, aby se více lidí podílelo na správě obce. Proto se také říkalo „nerozhodovat podle fýl“, když někdo chtěl zjišťovat původ podle rodů. Potom ustavil radu pěti set místo čtyř set, po padesáti z každé fýly, dříve jich bylo po stu. Nezavedl dvanáct fýl proto, aby nemusil provádět dělení podle stávajících trittyí, neboť tu bylo dvanáct trittyí ze čtyř fýl, takže by se nepodařilo smíchat lid. Rozdělil také zemi podle démů na třicet částí, deset z města a okolí, deset z přímoří a deset z vnitrozemí, nazval je trittyemi a losem určil tři do každé fýly, aby v každé fýle byly zastoupeny všechny oblasti. 22. V důsledku těchto změn se stala ústava mnohem demokratičtější, než byla Solónova. Tyrannis totiž Solónovy zákony potlačila, protože se jich neužívalo, a Kleisthénés vydal nové jiné, aby získal přízeň lidu. Mezi nimi byl také vydán zákon o ostrakismu.

Zdroj: Aristotelés: Athénská ústava. Praha 2004, s. 40 (21, 22).

Solón

Své pověření prostředníka bral Solón svrchovaně vážně. Právě z něho vyplynula ústřední myšlenka jeho reformy, která vytvořila novou situaci: zápas proti úzce stranickým hlediskům, která byla hluboce zakořeněna v tradici, mu poskytl tvůrčí sílu k něčemu dosud nemyslitelnému. Poněvadž však věděl – a jeho dílo to na mnoha místech dosvědčuje –, že by

zlatá střední cesta obě strany sotva uspokojila, chtěl své dílo usmíření upevnit tím, že svými zákony přiměje obyvatele Atiky, aby v nejrůznějších oblastech života přijali za svou myšlenku vzájemné svornosti a sounáležitosti, a tím i pocit zodpovědnosti za celek. Tato druhá myšlenka propůjčuje jeho dílu na svou dobu neobvyklé politické ražení a míří daleko do budoucnosti.

Zdroj: Bleicken, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002, s. 25.

Bleicken, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002, s. 31-32.

Za této situace spatřoval ne jeden aristokrat svoji naději na úspěch v tom, že získá vliv obhajobou zájmů lidu, respektive doufal, že si tak pojistí pozice, které ještě má. Tak tomu sice mohlo občas být již před Solónem, avšak když Solón podnikl k politickému jednání široké vrstvy lidu, které můžeme označit jako démos (společenství občanů), slibovalo převzetí této úlohy daleko větší vliv. Jestliže totiž zvítězil, mohl aristokratický vůdce občanů srazit na kolena ne jednoho, ale všechny své aristokratické protivníky zároveň: občanské společenství nebylo jen jedním z předmětů konkurenčního boje mezi aristokraty, bylo vším. Aristokrat, který se rozhodl pro občany, již proto nemohl být považován za člověka, který bojuje o vliv jen sám za sebe. Ve svém politickém jednání již nebyl svobodný. Převzetím nové úlohy se jeho jednání přizpůsobilo smýšlení občanů, jednal v jejich zájmu. On sám to však bezpochyby zprvu takto necítil. Aby se mohl či musel považovat za výkonný orgán dému, k tomu lid nebyl ještě dost silný. Mimo to byli občané příliš nesvorní rovněž se jim nedostávalo politického sebevědomí, které si však mohli posílit právě jen aktivním úsilím o upevnění nově získané politické úlohy. Vítězství jednoho aristokrata nad ostatními pomocí občanů tak nutně muselo vést k vládě nad démem, k tyrannidě. Zástupce lidu se povýšil na jeho pána. Dlouho však tyran mohl vládnout jen tehdy, když byl s to udržet démos po dlouhý čas v poslušnosti. Třebaže byl totiž démos slabý, po odstranění aristokratických konkurentů, respektive po jejich oslabení a zatlačení do pozadí, byl vedle tyrana jediným politickým faktorem. Tyran byl tedy odkázán na to, aby si získal podporu zvenčí, s jejíž pomocí by uhájil své postavení proti byť i slabému dému a popřípadě zároveň i proti sílícím aristokratickým rivalům. Tímto způsobem se ochranou tyrana stal oddíl žoldnérů.

4. téma

KLASICKÉ OBDOBÍ ŘECKÝCH DĚJIN

Za klasické období řeckých dějin můžeme považovat 5. stol. př. n. l. a zásadní události, které se v něm odehrály a ovlivnily vývoj poleis v pevninském Řecku. Především to jsou řecko-perské války v první čtvrtině 5. stol. př. n. l. a pak peloponéská válka, odehrávající se v jeho poslední čtvrtina. Zatímco první konflikt byl bojem za svobodu mezi ve válce sjednocenými Řeky proti mnohonárodnostní a teritoriálně obrovské perské říši, druhý střet byl bojem Řeků proti Řekům, v němž hlavním motorem byly ekonomické zájmy i zcela protikladné politické představy. Klasická doba se vyznačuje hospodářským i kulturním vzestupem řeckého světa, kdy centrem dění zejména kultury se na dlouhou dobu stávají Athény jako kolébka demokracie, dramatu, filosofie ad.

Mocenský vzestup Persie vedl nejprve k podmanění si řeckých poleis nacházejících se na západním pobřeží Malé Asie, následně k pokusu o překročení Hellespontu a podrobení si pevninských Řeků. Pro Řeky, kteří tento boj chápali jako boj za svobodu (obce i individua) proti absolutistické vládě perského velkokrále, měl jeho průběh a zejména vítězství zásadní význam, pro perskou říši, která vyšla poražena, to bylo jen jedno z mnoha válečných tažení, které ji nijak neoslabilo.

Záminkou pro expanzi perského krále Dáreia do Řecká byla symbolická pomoc, která byla poskytnuta, byť spíše symbolicky (Athény a eubojská obec Eretria) povstání maloasijských řeckých obcí v čele s Milétem proti perskému králi (499-494 př. n. l.). První tažení perského vůdce Mardonida (492 př. n. l.) po souši na sever Řecká nebylo příliš úspěšné, protože jeho námořní flotila byla v bouři zničena. Při druhém tažení (490 př. n. l.) se perská armáda vyloďila u osady Marathón v Attice, kde se jí postavili athénští hoplité v čele se stratégem Miltiadem a vojáci obce Plataje, ačkoliv perská armáda byla mnohem početnější. Pěší bitvu vyhráli Řekové a podařilo se jim zabránit, aby perská flotila obsadila Athény. Třetí tažení se odehrálo až o deset let později (480 př. n. l.) za nového perského krále, Dáreiova syna Xerxa I. a Řekové, kteří je očekávali, se na ně snažili připravit. Především politik Themistoklés přesvědčil Athénany, aby zisky, které jim plynuly ze stříbrných laurijských dolů, vložili do budování válečného loďstva. Dále byla vytvořena koalice třiceti řeckých států v čele se Spartou, která se měla Peršanům postavit. První střet u Thermopyl nedopadl pro Řeky dobře, protože byli zrazeni a perská armáda se jim dostala do zad. Aby nedošlo k významným ztrátám, 300 Sparťanů v čele s králem Leonidem bránilo průsmyk až do posledního muže a umožnili tak ostatním Řekům ústup do jejich obcí. Důsledkem porážky byl postup Peršanů do středního Řecká a vyplenění Athén, když většina obyvatel se stáhla na nedaleký ostrov Saláminu. U něj byla pak svedena námořní bitva, v níž slavily úspěch athénské triéry vedené Themistoklem. K rozhodujícímu zlomu přispěly v příštím roce bitva u Plataj, kdy závěrečnou fází bitvy rozhodl útok řeckých těžkooděnců v čele se Sparťany a jejich králem Pausániem, a námořní bitva u Mykalé. Porážka Peršanů znamenala konec přímého vojenského ohrožení Řecká, ale boje pokračovaly ještě několik desítek let dále, protože cílem bylo osvobodit řecké ostrovy v Egeidě i maloasijská řecká města (449 př. n. l. Kalliův mír).

Vítězné tažení proti Peršanům upevnilo sebevědomí Řeků, jejich pocit určité výlučnosti ve srovnání s okolním barbarským světem, ale současně vedlo k stále se zostřující rivalitě mezi Spartou a jejími spojenci (Peloponéský spolek) a Athénami a jejich spojenci (Athénský námořní spolek, který byl založen v roce 478 př. n. l.). Řeky a jejich hrdinný boj oslavil ve svém díle Hérodotos (Dějiny) i athénský dramatik Aischylos (drama Peršané).

Dějiny Řecka významně ovlivnil konflikt probíhající v poslední čtvrtině 5. stol. př. n. l. – **peloponéská válka** (431-404 př.). Rozpory, které k ní vedly (boj mezi Athénami a Spartou o hegemonii nad Řeckem, protiklad athénskému a spartskému zřízení, ekonomické zájmy některých obcí), se začaly objevovat víceméně hned po ukončení řecko-perských válek a v následujících desetiletích nabíraly na síle. Sparta a její spojenci se v něm opírali především o těžkooděnce + finanční pomoc Persie, Athény spoléhaly na své spojence a válečnou námořní flotilu.

Celý konflikt, který do roku 412 př. n. l. zachytil athénský vojevůdce Thúkydídés v díle Dějiny peloponéské války, lze rozdělit do tří fází: archidámská válka (431-421 př. n. l.), pojmenované podle spartského krále Archidáma; athénská výprava na Sicílii (416-413 př. n. l.) a dekelejská válka (413-404 př. n. l.) nazvaná podle attické pevnosti Dekeleia, které se Spartánům podařilo zmocnit. Archidámská válka byla započata vpádem spartského krále Archidáma na území Attiky, která byla pustošena, a jejíž obyvatelstvo se stáhlo za tzv. dlouhé zdi spojující přístav Peiraeus s Athénami. Koncentrace obyvatelstva na malém prostoru přispěla k rozšíření moru, jemuž za oběť padl i státník Periklés. Válka byla ukončena – po peripetiích příklánějících vítězství na obě strany – Níkiovým mírem, jenž byl uzavřen na padesát let a v podstatě obnovoval situaci před válkou. Obě strany však podmínky míru porušovaly a hrozil další konflikt.

Pro Athény byla velmi nešťastnou výprava na Sicílii, kterou podnikly na základě žádosti sicilských spojenců o pomoc proti expanzi Syrakús a díky naléhání athénské politiky Alkibiada. V roce 413 př. n. l. utrpěli Athéňané na Sicílii strašlivou porážku, jejich lodě byly zničeny a těžkooděnci prodáni do otroctví. Tato porážka Athény morálně i materiálně velmi oslabil. Třetí etapa se vyznačovala spartským obsazením attické pohraniční pevnosti Dekeleia, díky které kontrolovali a napadali území Attiky. Spartáné také díky finanční výpomoci Persie dokázali vybudovat flotilu, která ohrožovala životodárné obchodní propojení (obilí) Athén s Černomořím. V roce 405 př. n. l. se spartská převaha projevila v námořní bitvě u Aigospotamoi i následným obléháním Athén, které je vyhladovělé přinutil ke kapitulaci.

Podmínky, které musely Athény splnit, byly tvrdé: rozpuštění Athénské námořní společnosti, zničení loďstva s výjimkou dvanácti válečných lodí, stržení opevnění města, přijetí spartské posádky, nastolení oligarchické vlády třiceti tyranů (404/403 př. n. l.). Vítězství vedlo ale také k závažným ekonomickým i sociálním změnám ve Spartě, která se na několik desetiletí stala hegemonem Řecka, dosazovala v obcích své úředníky, zaváděla oligarchickou ústavu aj. Obce se spartské hegemonie snažily zbavit, a tak vznikla protispartská koalice a vypukla tzv. korintská válka. Peršané se následně spojili se Spartou a byl uzavřen tzv. královský (Antalkidův) mír, na základě kterého řecké obce v Malé Asii byly opět podřízeny Persii.

V 70. letech 4. stol. př. n. l. se začaly mocensky vzmáhat Théby v Boiótii, které v roce 371 př. n. l. porazili Spartány v bitvě u Leukter, aby o několik let později (362 př. n. l.) v bitvě u Mantineie proti spojeným řeckým obcím (mj. i Athénám a Spartě) utrpěly ztráty, které vedly k pádu thébské hegemonie v Řecku.

Tato doba přechodných hegemonií, kdy žádný řecký stát se nedokázal na delší dobu prosadit jako hegemon, vedly k uvolnění prostoru pro novou nastupující sílu, a tou bylo makedonské království a jeho vladař Filip II.

Kontrolní otázky

1. Co bylo příčinou řecko-perských válek?
2. Srovnejte státní zřízení Persie a řeckých poleis.
3. Na mapě najděte místa významných bitev.
4. Přečtěte si Hérodotovi popis bitvy u Marathonu a u Thermopyl.
5. Jaké důsledky mělo vítězství Řeků v tomto konfliktu?
6. Kdo to byl Periklés?
7. Popište průběh jednotlivých etap peloponéské války.
8. Vyhledejte v Thúkydidových Dějinách peloponéské války slavný Periklův projev nad padlými vojáky, v němž oslavuje athénskou demokracii.
9. Jaké podmínky musely Athény splnit po prohrané peloponéské válce?
10. Co je to doba přechodných hegemonií?

Literatura:

BALTRUSCH, Ernst: Sparta. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. München 2007.

BLEICKEN, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002.

CARTLEDGE, Paul: Sparta. Heroická historie. Praha 2012.

FIELDS, Nic: Řecká válečná loď. Triéra. Praha 2007.

FIELDS, Nic: Termopile 480 p. n. e. Kraków 2008.

FROLÍKOVÁ, Alena: Politická kultura klasického Řecka. Praha 1990.

GRANT, Michael: Klasické Řecko. Praha 1999.

HOLLAND, Tom: Řecký oheň. První světová velmoc a boj o západ. Praha 2007.

OLIVA, Pavel: Kolébka demokracie. Dějiny a kultura klasického Řecka 5. - 4. st. př. n. l. Praha 2000.

SEKUNDA, Nicholas: Marathón 490 př. n. l. Praha 2002.

SCHULZ, Raimund: Athen und Sparta. Darmstadt 2003.

STAHL, Michael: Gesellschaft und Staat bei den Griechen: Klassische Zeit. Paderborn 2003.

Přílohy:

Charakteristika Peršanů.

Když se navzájem potkají na cestě, pozná se, zda jsou si stavem rovni podle tohoto jejich chování: místo aby se oslovili, líbají se na ústa; jestliže je jeden z nich trochu níže postaven, líbají se na tváře; je-li však jeden z nich mnohem méně urozený, prokáže úctu druhému tím, že mu padne k nohám. Ze všech lidí prokazují největší úctu svým nejbližším sousedům, a to hned p sobě, potom dalším sousedům a tak postupně dále. Nejméně se váží těch, kdo bydlí o nich nejdále; jsou toho názoru, že jsou sami daleko nejlepší ze všech lidí v každém ohledu, ostatní pak podle řečeného postupu že mají ctností méně a méně a ti, kdo od nich bydlí nejdále, že jsou nejhorší. Za médské nadvlády tak nad sebou panovaly navzájem i jednotlivé národy. Nade

všemi i nad svými nejbližšími sousedy vládli Médové, sousedé pak nad těmi, kdo s nimi hraničili, a ti zase pak nad dalšími. Peršané prokazují úctu stejným způsobem, neboť jejich národ postoupil ve vládě a řízení věcí na první místo.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy. Praha 1972, s. 72 (I, 134).

Bitva u Marathónu

Mezi athénskými vojevůdci byl dvojí názor. Jedni nechtěli dopustit, aby došlo k boji, protože prý jich bylo pro srážku s perským vojskem málo, druzí zase boj žádali. Mezi těmi byl i Miltiadés. Když se nemohli dohodnout a převaha se klonila k mínění horšímu, promluvil Miltiadés k polemarchovi Kallimachovi z Afidnai. Jedenáctý rovnoprávný hlas s vojevůdci měl totiž odedávna u Athéňanů losem volený polemarchos a tím byl tenkrát Kallimachos z Afidnai. Miltiadés k němu přišel a řekl mu: „ Na tobě teď, Kallimachu, záleží, zda dopustíš, aby byly Athény zotročeny, či zda je osvobodíš, a tak po sobě zůstaviš pro všechna lidská pokolení památku, které se nevyrovná ani památka Harmodia a Aristogeitona. Pro Athény teď nastává největší nebezpečí od časů, kdy vznikly. Jestliže se Peršanům pokoří, je jasné, co je čeká, až budou odevzdány Hippiovi. Jestliže však město zvítězí, získá tím možnost stát se prvním mezi městy řeckými. Jak se to může stát a proč právě ty máš rozhodnutí o těch věcech v rukou, to ti teď chci říci. Mezi námi deseti vojevůdci se názory rozdělily. Jedni chtějí bojovat, druzí nikoli. Kdybychom nebojovali, obávám se, že by nastaly velké nepokoje, které by otráslly sebedůvěrou Athéňanů natolik, že by se přiklonili na stranu perskou. Dáme-li se do boje dřív, než některým Athéňanům přijdou na mysl ustrašené nápady, pak jsme schopni v boji zvítězit, jestliže jsou bohové spravedliví. To všechno se teď týká tebe a na tobě to záleží. Přidáš-li se k mému mínění, budeš mít vlast svobodnou a tvé město bude prvním mezi městy řeckými. Jestliže však přijmeš názor těch, kdo se stavějí proti boji, dostane se ti pravého opaku výhod, které jsem ti vypočetl.“

Zdroj: Hérodotos: Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy. Praha 1972, s. 359-360 (VI, 109).

Význam stanoviska Athéňanů při přípravě obrany proti králi Xerxovi

Králova výprava zdánlivě směřovala proti Athénám, ale byla namířena proti celému Řecku. Řekové to věděli již dávno, ale přesto se všichni nesjednotili. Někteří z nich poskytli Peršanovi zemi a vodu a doufali, že se jim od barbarů nestane nic zlého; ti pak, co se nepodrobili, měli velký strach, protože nebylo v Řecku dost bojeschopných lodí, aby se mohly proti útočníkovi postavit, a mnohým Řekům se ani do války nechtělo a raději se přidávali k těm, kdo stranili Peršanům.

Na tomto místě mě nutnost dohání k tomu, abych vyslovil názor, který se většině lidí nebude líbit, který si však pro sebe nenechám, protože je podle mého mínění pravdivý. Kdyby se byli Athéňané byli polekali hrozícího nebezpečí a vlast opustili, nebo kdyby ji i neopustili, zůstali doma a Xerxovi se poddali, byl by se na moři nikdo neodvážil proti králi se postavit. Kdyby byl Xerxés na moři nenarazil na odpor, byly by události na pevnině proběhly asi takto: Jakkoli

zřídili obyvatelé Peloponnésu napříč Isthmem množství obranných valů, byli by zůstali Lakedaimoňané osamoceni. Jejich spojenci by je byli opustili, nikoli dobrovolně, nýbrž z nutnosti, protože by bylo barbarské loďstvo dobývalo jejich města jedno po druhém. Osamoceni by byli vykonali hrdinské činy a vznešeně by padli. Buď by tedy dopadli tak, nebo by se byli vůči Xerxovi zachovali jako ostatní Řekové, když byli předtím viděli, že se Řekové přidali na perskou stranu. Tím způsobem by se bylo Řecko tak jako tak dostalo pod perskou nadvládu. Nemohu totiž pochopit, k čemu by byly dobré hradby napříč Isthmem, kdyby král byl ovládal moře.

řiká-li se tedy dnes, že Athéňané Řecko zachránili, je to celkem pravda. Převaha byla nutně na té straně, ke které se oni přidali. Protože se rozhodli, že má Řecko zůstat svobodné, byli to oni, kdo povzbudili všechny ostatní Řeky, kteří se k Peršanům nepřidali, a krále s pomocí bohů odrazili. Ani hrozné a strach budící věštby z Delf je nepřiměly k tomu, aby Řecko ponechali osudu. Vytrvali na místě a postavili se proti nepříteli, který na jejich zemi útočil.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy. Praha 1972, s. 410 (VII, 138, 139).

Vzájemné vztahy v Řecku v 5. st. př. n. l.

Nemnoho let po vyhnání tyranů z Řecka došlo u Marathónu k bitvě Athéňanů s Peršany. O deset let později přitáhl barbar znova s velkou výpravou na Řecko, aby je zotročil. Když hrozilo velké nebezpečí, Lakedaimoňané, nejmocnější ze všech Řeků, kteří se spojili k boji, postavili se v jejich čelo a Athéňané se při postupu Peršanů rozhodli opustit své město, sebrali svůj majetek, vstoupili na lodi a stali se námořníky. Krátce nato, co byl společným úsilím odražen barbar, přidali se jak ti, kteří odpadli od perského krále, tak ti, kteří předtím byli spojenci, buď k Athéňanům, nebo k Lakedaimoňanům. Tyto dva státy se totiž ukázaly nejmocnější: jedni byli silní na pevnině, druhí loďstvem.

Společenství trvalo jen krátký čas, pak se Lakedaimoňané a Athéňané znepřátelili a válčili spolu podporováni svými spojenci. Od té doby kdykoli se někteří z ostatních Řeků nepohodli, přidávali se k jedné z těch dvou stran. A tak se od perských válek až do této války neustále buď domlouvají, nebo válčí mezi sebou nebo se svými spojenci, kteří od nich odpadli, tím si dobře osvojili válečnické řemeslo, a protože se cvičili uprostřed nebezpečí, získali víc zkušeností.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponnéské války. Praha 1977, s. 30-31 (I, 18).

Kalliův mír

Když Athéňané vyhověli a poslali zplnomocněné vyslance, které vedl Kallias, syn Hipponikův, byla uskutečněna mírová smlouva Athéňanů a jejich spojenců s Peršany. Její obsah je tento: že všechny řecké obce v Asii jsou svobodné; že perští satrapové nesmějí sejít k moři blíže než na tři dny cesty; ani perská válečná loď plout v prostoru mezi Fasélidou a Černými skalami; a budou-li to král a vojevůdcové dodržovat, že ani Athéňané nepodniknou tažení do končiny, které vládne král.

Zdroj: Diodóros Sicilský: Kalliův mír. In: Antika v dokumentech. Řecko I. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha 1959, s. 143 (Historická knihovna XII, 4).

5. téma

ATHÉNY V KLASICKÉ DOBĚ (5. – 4. STOL. PŘ. N. L.)

Vítězství Řeků v řecko-perských válkách bylo z velké části zásluhou Athén, které krátce nato – i ve snaze omezit vliv Sparty – založily v roce 478/477 př. n. l. Délský (První athénský) námořní spolek. Jako hlavní záměr byl proklamován boj proti Peršanům s cílem vytlačit je z Egeidy a znovuzískat svobodu pro maloasijské řecké městské státy. Spolek, jehož hegemonem Athény byly, čítal nejprve něco kolem 60, později kolem 200 členů, kteří dle svých možností přispívali buď loděmi, nebo ročně odváděnými penězi (foros) do spolkové pokladnice. Ta po neúspěšném zásahu Athéňanů proti Peršanům v Egyptě v 50. letech 5. stol. př. n. l. byla přenesena z ostrova Délu do Athén, což pokladníkům umožnilo použít část finančních odvodů i na budování městě. Když byl v roce 449 př. n. l. uzavřen Kalliův mír, mnoho členů spolku to bralo jako příležitost k vystoupení ze spolku, v čemž jim ale bylo Athény zabráněno. Spolek tak byl přetvořen v athénskou námořní říši, foros se proměnil v daň a Athéňané v obcích svých partnerů dosazovali své posádky, zvláštní úředníky, nastolovali demokratické režimy a zakládali tzv. klerúchie (kolonie, jejichž obyvatelé – klerúchové ale stále zůstávali athénskými občany). Zánik tohoto spolku byl jednou z podmínek, které musely Athény splnit po prohrané peloponéské válce v roce 404 př. n. l., aby však o několik desítek let později (378/377 př. n. l.) byl založen Druhý athénský námořní spolek, zdaleka ne již v takovém mocenském a politickém rozsahu jako dříve (rozpadl se po spojenecké válce v letech 357-355 př. n. l.).

V řecko-perských válkách sehrálo významnou roli athénské válečné loďstvo, v němž se uplatnili do té doby politicky nevýznamní, ale o to početnější příslušníci čtvrté majetkové třídy, thétové. Pod vlivem vítězství na moři a tedy i rostoucí branné roli těchto méně majetných či zcela nemajetných občanů došlo v následujících desetiletích k další demokratizaci athénské společnosti a k vytvoření klasické podoby athénské demokracie.

V politickém životě začali, na úkor archontů, hrát stále významnější roli stratégové, vojenští velitelé, kteří se během řecko-perských válek osvědčili (Miltiádés, Themistoklés, Aristeidés, Kimón, Efialtés). Všichni pocházeli z řad athénské aristokracie, která stále profitovala z vedoucího politického postavení v obci i z rozvoje hospodářství. Themistoklés a Efialtés prosadili také reformy, které ve svých důsledcích vedly k posílení významu chudších vrstev athénských občanů (Efialtova reforma areopagu v r. 462/461 př. n. l., již odňal areopagu rozhodující politické pravomoci a většinu soudních funkcí a předal je lidovému shromáždění porotním soudům a radě pěti set).

Po Efialtově zavraždění se do čela prodemokratických sil dostal Periklés, který pak jako jeden ze stratégů po několik desetiletí ovlivňoval athénskou vnitřní i zahraniční politiku (zemřel roku 430 př. n. l. na počátku peloponéské války na mor). Základem jeho politiky byla snaha o posílení moci Athén jako vedoucí síla athénské námořní spolku, ve vnitřní politice se snažil o udržení stability athénské společnosti a vybudování Athén jako mocenského i kulturního centra řeckého světa (divadlo, filosofie, výstavba Parthenonu na Akropoli aj.). Jeho politika měla i své protivníky, kteří, pokud nemohli kritizovat jeho osobu, snažili se aspoň oslabit jeho pozici útoky na lidi jemu blízké (Aspasie, filosof Anaximandros, sochař Feidiás); velmi ostražitě se k vývoji v Athénách stavěla Sparta a její spojenci, kteří rozpínající se athénské námořní impérium vnímali jako zřetelnou politickou i ekonomickou hrozbu (viz peloponéská válka).

Na lidové shromáždění, kterého se mohli zúčastnit a vznášet na něm vlastní podněty, všichni plnoprávní občané, byly přeneseny rozhodující pravomoci. Aby se ho mohli zúčastnit v co nejhojnějším počtu, byly zavedeny tzv. diety, výplata náhrady ušlého jednodenního průměrného výdělku, která byla zaplácena každému, kdo se shromáždění zúčastnil, nebo byl porotcem u soudu. Obdobná náhrada, theorikon, byla vyplácena všem i při víceméně povinné účasti na divadelních představeních, která byla součástí velkých náboženských oslav (Dionýsie, Lénaje aj.) a sloužila jako jakási forma občanské výchovy i pěstění ducha (kalokagathie).

Významný zásah do politického života polis znamenala peloponéská válka (431-404 př. n. l.), která skončila porážkou Athén a jejich dočasným oslabením. V roce 403 př. n. l. sice byla demokracie v Athénách znovu nastolena a Athény se snaží i o obnovu svého mezinárodního postavení (druhý námořní spolek), ale je to doba krize řeckých městských států, střídání krátkodobých hegemonií i nástupu nového konkurenta, Makedonie, jemuž se v Athénách marně svými projevy (filipiky) snaží zabránit řečník Démosthénés. Bitva u Chaironeie v roce 338 př. n. l. mezi Athénami a jejich spojenci a makedonským králem Filipem II. znamenala tečku za klasickým obdobím a nástup nového typu vladaře – Alexandra Velikého i následného helénistického období.

Literatura:

- ANTIKE und moderne Demokratie. Hrsg. von Klaus Stüwe, Gregor Weber. Stuttgart 2004.
- BLEICKEN, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002.
- BOUZEK, Jan – ONDŘEJOVÁ, Iva: Život v době Periklově. Praha 1989.
- FLACIÈRE, Robert: Život v době Periklově. Praha 1981.
- FUNKE, Peter: Athen in klassischer Zeit. München 2007.
- GRANT, Michael: Klasické Řecko. Praha 1999.
- GÜNTHER, Linda-Marie: Perikles. Tübingen 2010.
- KLASICKÉ Atény. Bratislava 1970.
- OLIVA, Pavel: Kolébka demokracie. Dějiny a kultura klasického Řecka 5. – 4. st. př. n. l. Praha 2000.
- SCHULZ, Raimund: Athen und Sparta. Darmstadt 2003.

Přílohy:

Využití veřejných finančních prostředků

Když potom již obec získala sebevědomí a nahromadilo se mnoho peněz, radil Aristeidés, aby se chopili hegemonie a aby opustili svá pole a usadili se ve městě. Že totiž všichni budou mít

živobytí, jedni na válečných výpravách, druzí v posádkách a další ve správě veřejných záležitostí a takto že udrží svou hegemonii. Když je o tom přesvědčil a ujali se vlády, chovali se k spojencům příliš panovačně, s výjimkou obyvatel Chiu, lesbu a Samu. V těch měli strážce své vlády, když jim ponechali jejich ústavy i území, která právě ovládali. I pro lid zajistili dobrou obživu, jak to navrhoval Aristeidés. Z daní, poplatků a příjmů od spojenců se mohlo uživit více než dvacet tisíc mužů. Soudců bylo šest tisíc, lučištníků šestnáct set, dále dvanáct set jezdců, rada pěti set, pět set strážců loděnic a dále padesát strážců na Akropoli, asi sedm set mužů v úřadech domácích a asi sedm set v zahraničních. A k tomu, když se znovu pustili do války, dva tisíce pět set hoplítů, dvacet hlídkových lodí a další lodě, které dovážely daně s dvěma tisíci mužů vybraných bobovým losem. A ještě prytaneion, sirotci a strážci vězňů. Ti všichni byli vydržováni z veřejných prostředků.

Zdroj: Aristotelés: Athénská ústava. Praha 2004, s. 43 (24).

Charakteristika Periklovy vlády

Po celou dobu, kdy stál v čele státu v míru, řídil jej umírněně a zajistil mu bezpečí, a pod jeho vládou dosáhl největší velikosti. Když pak vypukla válka, je zřejmé, že správně napřed poznal, v čem je jeho moc. Za války pak žil ještě dva roky a šest měsíců, a když umřel, ukázala se jeho předvídavost stran války v ještě lepším světle. Řekl totiž, že Athéňané zvítězí, zůstanou-li klidní, budou-li pečovat o loďstvo, nebudou-li za války rozšiřovat svou říši a nevystaví-li své město nebezpečí. Oni však všechno dělali obráceně a poháněni soukromou ctižádostí a soukromými zisky se ke škodě vlastní i spojenců pustili do činností, které zřejmě s válkou nesouvisely a které by v případě úspěchu znamenaly čest a prospěch spíš pro jednotlivé občany, když však dopadly špatně, uškodily vojenským zájmům státu. V čem byla příčina? Perikles, mocný díky své autoritě, svému rozhledu i naprosté nezištnosti, ovládal lid, aniž jej připravil o svobodu, nedal se jím vést víc, než jej sám vedl, protože nemluvil pro jeho potěšení, jak by musil činit, kdyby byl získal moc způsobem hodným odsouzení, ale na základě vážnosti, kterou u něho měl, mohl se stavět proti jeho názorům i za cenu, že vyvolá jeho hněv. Kdykoliv zjistil, že si příliš troufají v nepravou chvíli, dokázal je svou řečí postrašit, a když je naopak přepadl neodůvodněný strach, dodával jim zas odvalu. A tak byla v Athénách podle jména demokracie, ve skutečnosti však vláda prvního občana.

Zdroj: Thukydidés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 138-139 (II, 65).

Periklova vláda, vztah ke spojencům

Co však přineslo Athénám největší radost a ozdobu, co uvádělo i ostatní lidi ve svrchovaný úžas a co jediné je až dodnes pro Řecko důkazem, že ona legendární moc a ono starobylé bohatství není snad pouze vybájenou lží – to jsou nádherné chrámové stavby z doby Perikleovy. A přece ho protivníci nejvíce napadali a ve schůzích sněmu nejvíce podezírali právě pro tuto jeho velezáslužnou činnost; vykřikovali, jaká je to pro lid ostuda a ztráta dobré pověsti, že dal přenést spolkovou pokladnici z Délu k sobě do Athén. To nejpříjemnější ospravedlnění pro takové jednání, že totiž spolkový poklad byl vyzvednut a uložen na bezpečné místo z obavy před barbary, usvědčuje ze lži sám Periklés. Vzniká prý nutně dojem, že Řekové jsou obětí kruté a tyranské zpupnosti, vidí-li na vlastní oči, jak s jejich vynucenými příspěvky na válku nakládáme tím způsobem, že „jako nějaká marnivá žena zlatíme a krášíme své město, ověšujeme je drahými kameny, sochami a chrámy v ceně tisíců talentů“.

Periklés však podal lidu tento výklad: „Spojencům nejsme povinni skládat žádné účty, protože za ně bojujeme a chráníme je před barbary; oni neodvádějí ani koně ani lodě ani vojáky, nýbrž jen peníze, které pak nepatří těm, kdo je dávají, nýbrž těm, kteří je přijímají, jestliže ovšem tito náležitě plní to, zač je berou. Obec má právo, je-li v plné míře vyzbrojena pro případ války, vydávat své přebytky na takové věci, z nichž bude mít po uskutečnění věčnou slávu a při uskutečňování dobrý zisk, protože všude bude dost práce a dostaví se rozmanité potřeby, které všude vyvolají podnikavost, rozhýbají každou ruku a poskytnou výdělek takřka celému městu, jež z toho všeho bude mít okrasu i obživu.“

Zdroj: Plútarchos: Periklés a Fabius Maximus. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů I. Praha 1967, s. 368-369 (Periklés 12).

Periklova řeč nad padlými – charakteristika athénské demokracie

My totiž máme státní zřízení, které nepotřebuje nic závidět zákonům sousedů, spíš jsme sami příkladem jiným, než abychom druhé napodobovali. Říká se mu demokracie, vládá lidu, protože se opírá o většinu, ne jen o několik málo jednotlivců; podle zákonů mají všichni stejná práva, když jde o soukromé zájmy, pokud však jde o společenský význam, má při vybírání pro veřejné úřady každý přednost podle toho, v čem vyniká, podle schopností, ne podle své příslušnosti k určité skupině. Když je naopak někdo chudý schopen vykonat pro obec něco dobrého, není mu v tom jeho nízké společenské postavení na překážku. Ve vztahu ke společnosti žijeme svobodně a stejná svoboda panuje v každodenním vzájemném styku, kde neplatí žádné podezírání, kde se nehněváme na souseda, jestliže něco dělá podle své chuti, a nevyvoláváme mrzutosti, které sice nemusí být škodlivé, vyhlížejí však nepříjemně. V soukromém životě se chováme jeden k druhému bez vzájemného obtěžování a v životě veřejném nepřekračujeme zákony, především ze studu, posloucháme své spoluobčany, kteří právě zastávají úřady, a zákony, především ty, které byly dány na ochranu lidí, jimž bylo ukřivděno, a ty, které jsou sice nepsané, ale jejich porušení přináší podle obecného soudu hanbu.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 121-122 (II, 37).

Kritika athénské demokracie

Především budiž řečeno, že právem tam mají chudí a lid přednost před urozenými a bohatými. Je to totiž lid, který pohání koráby a zjednává státu moc; kormidelníci, představení veslařů, velitelé (oddílů) padesáti, správci příděl, loďařští dělníci, to jsou ti, kdo zjednávají městu moc mnohem spíše než těžkooděnci, šlechta i lidé řádní. Tedy za těchto okolností je zřejmě spravedlivé, mají-li za nynějšího losovacího a hlasovacího (systému) účast na úřadech a smí-li kdokoli z občanů veřejně mluvit. Za druhé, pokud jde o úřady, které jsou pro všechny lid blahodárné, jsou-li v dobrých rukou, a nebezpečné, jsou-li v špatných, tedy účasti na těchto úřadech lid nikterak nežádá – vždyť ani na hodnosti stratéga, ani na hodnosti velitele jízdy nepokládají za potřebné pomoci losu se podílet; nahlíží totiž lid, že je mu užitečnější, nezastává-li tyto úřady sám, nýbrž přenechává-li jejich vykonávání těm nejzámožnějším; lid hledí naopak zastávat ty úřady, které jsou (zřízeny) kvůli platu a užitku pro domácnost. Dále diví-li se někteří, že ve všem dávají (Athéňané) lidem špatným, chudým a obyčejným přednost před řádnými, je možno ukázat, že právě tím uchovávají demokracii. Vždyť mají-li se chudí, sprostí a horší dobře a je-li jich mnoho, upevňuje to demokracii; naopak mají-li se dobře bohatí a řádní, posilují tak demokracii sami stranu sobě nepřátelskou. V každé zemi to nejlepší je nepřátelské demokracii;

neboť mezi nejlepšími se najde nejméně nevázanosti a nespravedlnosti, zato nejvíce horlivosti pro dobré; naopak mezi lidem je nejvíce nevědomosti, nekázně a špatnosti. Chudoba je totiž svádí spíše k nečestnému, stejně i nevzdělanost a nevědomost, která (se vyskytuje) u některých lidí pro nedostatek peněz

Zdroj: Pseudoxenofón: Athénská ústava. In: Antika v dokumentech I. Řecko. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha 1959, s. 169 (2).

Napětí mezi Spartou a Athénami

Všechno toto, co udělali Řekové jedni proti druhým i proti barbarovi, se událo zhruba v průběhu padesáti let, počítajíc od Xerxova ústupu do začátku této války. Během nich Athéňané upevnili své panství a velmi posílili svou moc, zatímco Lakedaimoňané, třebaže si to uvědomili, nebránili jim v tom, leda jen málo, a téměř po všecken čas se chovali klidně (vždyť i dřív nikdy příliš nespíchali do války, nebyli-li k ní donuceni, a tentokrát je velmi zaměstnávaly války domácí), až se nakonec athénská moc již zjevně zvedla a obrátila se proti jejich spojencům. Tu usoudili Lakedaimoňané, že už to nelze snášet, a rozhodli, že je nutné jednat s největší horlivostí, a bude-li to možné, zničit jejich převahu válkou, kterou prožíváme.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 81 (I, 118).

Princip losování

Princip losování vrhá světlo na charakter demokratické myšlenky v Athénách. Jakkoli se totiž shoduje s naším dnešním chápáním demokracie v omezení moci těch, kdož se podílejí na vládě, přesto nás současně zaráží rozsahem, v jakém se uplatňovala v praxi. Všestranným využíváním losování se nejen vylučuje jakákoli potencionální osobní autorita a možné zneužití moci, ale omezuje se i vůle svrchovaného nositele moci: losování vylučovalo, aby si lid mohl svobodně, rozhodnutím většiny, zvolit muže podle své vůle. Podobně los omezoval i mnohá další rozhodnutí, např. o tom, v jakém pořadí se má hlasovat o různých osobách, skupinách či grémiích. Uplatňováním principu losování lid sice dbal svých zájmů – los mohl padnout na kteréhokoli občana -, avšak touto péčí o sebe sama jednou provždy omezil svou vůli. Volbu konkrétních osob, která je dnes svým rozsahem i závažností nejdůležitější součástí demokracie, nepovažovali Athéňané za demokratickou hodnotu. Úředníky volili jen tehdy, když to bylo nevyhnutelné z věcných důvodů: odporovalo to totiž podle nich myšlence, na níž se zakládalo jejich politické zřízení. Athénské demokracii neporozumíme, doku nepochopíme, že pro Athéňany bylo vyloučení osobní autority důležitější než možnost zvolit si občany podle svého přání a odmítnou či nezvolit osoby nežádoucí. Kvantitativní rovnost, daná losováním, pro ně měla vyšší cenu než osobní kvalifikace.

Zdroj: Bleicken, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002, s. 327.

Canfora, Luciano: Občan.

Přiznání občanství nemajetným Athěňanům mělo významný dopad na nejvyšší kruhy tamějšího systému. Vládnoucí vrstva složená z mužů, jimž se díky jejich sociálnímu postavení dostalo politického a řečnického vzdělání, se totiž v určitý okamžik *rozdělila*. První, početnější skupina přistoupila na to, že bude vládnout systému, v němž převažují lidé bez majetku. Tito „páni“ (potomci uznávaných rodů, bohatí vlastníci půdy, válečníci apod.) pak tvořili „politickou třídu“, jež Athénám vládla od Kleisthena po Kleóna. Záhy se v ní začala vyvíjet politická dialektika, založená na osobních konfliktech a soupeření o vyšší prestiž; každý její člen byl přesvědčen, že ztělesňuje veřejné zájmy a že všechny jeho zásahy do politického života budou pouze ku prospěchu celé společnosti. Byla to idea, jež se promítala kupříkladu do veškerých kroků a rozhodnutí Alkibiada. Oproti tomu druhá menší skupina „pánů“ nový athénský systém odmítala a vytvořila několik více či méně tajných spolků, tzv. *hetaireiai*, představujících trvalou hrozbu. Jejich členové vyčkávali, až bude athénský systém oslaben a oni budou moci zasáhnout. Taková příležitost se naskývala zejména v době, kdy Athény vedly válku proti nepříteli. Ačkoli tyto jedince obvykle nazýváme „oligarchové“, oni sami nikdy neprohlásili, že by jejich cílem byla vláda jistého úzkého kruhu mužů, a dokonce se ani netitulovali termínem „oligarcha“. O ideálu své vlády hovořili vždy jako o „dobré vládě“ (*sófrsyné*). Prosazovali drastické omezení práva na „občanství“, kterým by ze skupiny „občanů“ byli vyloučeni všichni nemajetní a společnost by se tak vrátila do stavu, kdy za občany byli považováni pouze muži „schopní vyzbrojit se na vlastní náklady“.

Zdroj: Vernant, Jean-Pierre (ed.): Řecký člověk a jeho svět. Praha 2005, s. 110-111.

6. téma

ŘECKO – ALEXANDR VELIKÝ A HELÉNISTICKÉ OBDOBÍ

Vzájemná řevnivost řeckých poleis i jejich boje o hegemonii v 1. polovině 4. stol. př. n. l. vytvořily vhodný nástupnický prostor pro novou mocnost etablojící se na severu Řecka – makedonské království, které Řeky až do té doby nebyl vnímáno jako součást helénského světa. Schopný a energický král Filip II. si svou dovednou vojenskou taktikou, reorganizací armády postavené na falanze a skvělé jízdě, ale i obratnou diplomacií dokázal vybojovat přístup k břehům Egejského moře, oslabit pozici Athén a jejich spojenců, které rozdrtil v bitvě u Chaironeie i vychovat skvělého nástupce – syna Alexandra zvaného Veliký.

Poté, co byl Filip zavražděn, Alexandr potlačil pokusy svých odpůrců o převzetí moci i povstání některých řeckých měst (hl. Athén a Théb), aby navázal na myšlenku svého otce – tažení proti Persii. V něm se měly proti perské velkoříši spojit síly makedonské armády i oddílů jednotlivých řeckých poleis (s výjimkou Sparty), jejichž spojenectví bylo vyhlášeno na sněmu korintského spolku. Záminkou tažení proti perské říši měla být odvěta za zničení řeckých chrámů v době řecko-perských válek, což však nezastřelo důvod hlavní – touhu po kořisti v obrovské, ale mocenskými rozpory oslabené perské říši.

Zprávy antických autorů, které tažení Alexandra Velikého líčí, se rozcházejí v počtu vojáků a síle armád na obou stranách. V každém případě armáda perského Dáreia III. počtem byla mnohonásobně větší, což ovšem vyvažovala bojová odhodlanost a disciplína řeckých a makedonských oddílů i Alexandrův vojenský génius. Perský velkokrál stál totiž v čele říše, která byla kolosem na hliněných nohou. konglomerátem různých teritorií a etnik, jež se lišila náboženstvím, jazykem, kulturou, hospodářskou úrovní ad. Armáda byla složena z žoldněřů mnoha národností, i Řeků, loďstvo bylo tvořeno fénickými a řeckými osádkami.

První Alexandrovy kroky vedly do prostoru Malé Asie, kde se zatavil mj. i v městě Trója, aby uctil památku hrdinského Achilla. K první srážce s vojsky perského satrapy došlo u řeky Gráníku a skončila Alexandrovým vítězstvím. Do rukou Alexandra tak padla řecká maloasijská města, která jej ne všechna vítala jako osvoboditele, a prakticky celá Malá Asie. K setkání s armádou perského velkokrále došlo roku 333 př. n. l. v bitvě u Issu, v níž Dáreios III. pro průniku Alexandra a jeho jízdy do jeho bezprostřední blízkosti v panice uprchl a zanechal tak armádu svému osudu. Řekové dobyli jeho tábor a zajali i příslušníky jeho rodiny. Vítězství nemotivovalo Alexandra k pronásledování krále, nýbrž ve snaze zajistit si týl, tj. bezpečnou mořskou cestu mezi Řeckem a Malou Asií, vypravil se proti fénickým městům, z nichž především město Týros dobyl až po dlouhém obléhání. V cestě pokračoval do Egypta, kde se v oáze Síwa nechal kněžími boha Amona prohlásit za jeho syna a navázal tak na tradici faraonů, zástupců boha na zemi. Na břehu Středoziemního moře položil základ městu pojmenovanému po něm – Alexandria, přičemž obdobná města pak zakládal i během dalšího tažení. Žádná z těchto Alexandrií, z nichž některé zanikly, jiné byly přejmenovány, nedosáhla věhlasu té egyptské, která se na tři staletí stala sídelním městem poslední egyptské dynastie – Ptolemaiovců i centrem kulturního a vědeckého života východního Středomoří.

Rozhodující střetnutí s Dáreiem III. se odehrálo v roce 331 př. n. l. u Gaugamel – král, který z bitvy utekl, byl později Alexandrem nalezen mrtvý, zavražděný svými sluhy. Hlavní město říše – Babylón se Alexandrovi dobrovolně vzdalo. Smrt Dáreia a vstup do Babylónu neznamenal pro Alexandra, oproti mínění některých řeckých a makedonských vojáků, konec, nýbrž počátek tažení na pomyslný konec světa. Několik dalších let jeho armáda směřovala na východ, přes pohoří Hindukúš až do Indie, kde vojáci, zcela vyčerpaní a zaskočení nezvyklou

taktikou krále Pora, který do boj zapojil i slony, se proti Alexandrovi postavili a vynutili si obrat směrem k domovu. Bylo to roku 325 př. n. l. a dobu do své náhlé smrti v Babylóně v roce 323 př. n. l. Alexandr strávil návratem z tažení, přípravou dalšího, které plánoval na Arabský poloostrov i plány na organizaci nové obrovské říše.

Podobu její přesné organizace lze vzhledem k Alexandrově předčasné a náhlé smrti těžko bezpečně stanovit. Nicméně Alexandr nebral dobytá území jako kořist makedonského království a řeckých poleis – chtěl vytvořit říši, v níž by vedoucí postavení měli jak Řekové a Makedonci, tak i elita dobytých území (Peršané). K tomu měly dopomoci jak symbolické sňatky jeho důstojníků s Peršankami, včetně jeho vlastního s baktrijskou princeznou Roxanou, tak i přejímání některých perských zvyků (proskyneze) a zařazování perských velmožů do státní administrativy. S tím souviselo i vyžadování božských poct, které jím podrobenými národy bylo přijímáno bez odporu, zatímco v řadách řeckých a makedonských válečných veteránů vzbuzovalo tvrdou kritiku.

Přestože Alexandr nedosáhl všeho, co si předsevzal, stál na prahu nové éry, kterou pomáhal založit – helénistického období, které je vymezeno daty Alexandrově smrti (bitvy u Chaironeie r. 338 př. n. l., či smrtí Filipa II v roce 336 př. n. l.) a bitvou u Aktia, v níž Egypt ztratil samostatnost. Je to období, které dlouhou dobu bylo chápáno spíše dekadentně, jako čas jednostranného šíření řecké kultury ve východním Středomoří. Pravdou je, že díky Alexandrovi řecká kultura překročila hranice řeckých obcí a promísila se s dědictvím starých staroorientálních kultur v oblasti, aby vytvořila specifický helénistický styl, který byl revoluční ve své snaze zachytit nejen to božské, ale i lidské. Řečtina se pak stala diplomatickým i obcovacím jazykem a její vliv byl natolik významný, že jej nepotlačilo ani začlenění Řecka do římského impéria. Východ římské říše zůstal vždy dvojjazyčný, či spíše řecký, s oficiálním puncem latiny.

Po Alexandrově smrti se rozhořely boje o nástupnictví mezi členy jeho rodiny (Alexandrova manželka Roxana byla v době jeho smrti těhotná), nicméně skutečnou moc v rukou drželi Alexandrovi velitelé a druzi, kteří sváděli boj nejen o moc, ale i jeho mrtvolu. Zastáncem udržení jednotné Alexandrově říše byl toliko Antigonos Jednooký, ostatní se snažili na územích, kterých se jim podařilo zmocnit, prohlásit králi a vládu udržet pro sebe i své potomky. Vznikly tak postupně tři helénistické říše: ptolemaiovská v Egyptě, jejímž zakladatelem byl Ptolemaios Lagos, která si svou samostatnost udržela až do roku 31 př. n. l. Jeho vláda navázala na tradice egyptských faraonů, ale do administrativy i kultury výrazně prosazovala řecké prvky (založení Múseionu, alexandrijská knihovna apod.). Zakladatelem seleukovské říše s jádrem kopírujícím víceméně bývalou perskou říši se stal Seleukos I. Níkátor. Jeho říše s hlavním městem Babylónem byla územně nejrozsáhlejší, ale potýkala se s podobnými problémy jako říše perská (mozaika etnik a s tím souvisejících problémů). V 2. stol. př. n. l. se její vládcí dostali do konfliktu s římskou říší, který vedl k ztrátě Malé Asie, jež se stala římskou provincií. Zbytek byl k římskému impériu přičleněn v roce 63 př. n. l.

Třetí mocností bylo makedonské království ovládané dynastií Antigonovců, pojmenovanou podle Antigonova vojevůdce Antigona Jednookého. Ti duchu politiky krále Filipa i Alexandra si činili nároky na řecké obce, které, sjednocené v nové spolky, to odmítaly. Spojence našly u Římanů, kteří ve třech makedonských válkách Antigonovce porazili. Důsledkem bylo podmanění Makedonie a slavnostní vyhlášení svobody řeckých obcí, která ale byla míněna podle římských, ne podle řeckých představ. Důsledkem deziluze Řeků bylo povstání, které v roce 146 př. n. l. skončilo jejich porážkou, zničením Korintu a vytvořením provincie Graecia.

Helénistická kultura, díla, vzniklá vzájemným ovlivněním řeckého kulturního dědictví a tradic Orientu, však významně ovlivnila následující kulturní a umělecký vývoj nejen v dané oblasti, ale v celém Středomoří.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlete pojem helénský a helénistický.
2. Co víte o Makedonii? Kdo byl zastáncem a odpůrcem jejího angažmá v řeckém prostoru?
3. Ukažte na mapě místa významných bitev Alexandra Velikého i rozsah jím dobytých území.
4. Proč byla zakládána nová města – Alexandreidy.
5. V čem spočívá význam tažení Alexandra Velikého?
6. Popište blíže jeho představy o budoucím fungování říše.
7. Co je to proskyneze? Proč byla Řeky kritizována a odmítána?
8. Co víte o alexandrijské knihovně, případně o Múseionu?
9. Kdo to jsou diadochové?
10. Srovnajte osobnost Alexandra Velikého s jinými významnými vojevůdci.

Literatura:

BRIANT, Pierre: Alexander the Great. The Heroic Ideal. London 2005.

CARTLEDGE, Paul: Alexandr Veliký. Praha 2007.

GEHRKE, Hans Joachim: Alexander Veliký. Praha 2002.

HECKEL, Waldemar – JONES, Ryan: Alexandr Veliký a jeho elitní pěchota. Praha 2008.

OLIVA, Pavel: Řecko mezi Makedonií a Římem. Praha 1995.

OLIVA, Pavel: Svět helénismu. Praha, Praha 2001.

OLIVA, Pavel: Démosthenés. Praha 2007.

POKORNÝ, Petr: Řecké dědictví v Orientu. Praha 1993.

SWIDERKOVÁ, Anna: Tvář helénistického světa. Praha 1983.

SWIDERKOVÁ, Anna: Helada králů. Praha 1972.

VAVŘÍNEK, Vladimír: Alexandr Veliký. Praha 1967.

Přílohy

Démostenés vyzývá k boji proti makedonskému králi Filipovi II.

Míní-li však někdo z vás, Athéňané, vida Filippovo štěstí, že je strašné pustiti se s ním do války, soudí jako rozumný člověk; neboť štěstí má velkou váhu, ba spíše rozhodující význam ve všech lidských věcech. Přece však bych si já – kdybych si mohl voliti – raději zvolil postavení naší obce než jeho, kdybyste vy sami byli ochotni třeba jen dost málo konati to, co se sluší a patří; neboť jak vidím, můžeme se my mnohem spíše nadíti přízně od bohů než on. Než my tuším sedíme a neděláme nic; a člověk, který je sám nečinný, nemůže ani svým přátelům ukládati, aby něco pro něho činili, neřku-li bohům. Není tedy divu, že on, jenž sám táhne do pole, snáší námahy, je u všeho přítomen a neopomíjí žádné příležitosti ani roční doby, vítězí nad vámi, kteří se rozmýšlíte a usnáváte a vypovídáte po novinách. A já se tomu nedivím; naopak by bylo podivné, abychom my, aniž co konám z věcí potřebných válčícím, vítězili nad ním, jenž koná vše možné.

Ale tomu se divím, že vy jste se kdysi, Athéňané, proti Lakedaimoňanům pozdvihli na obranu řeckých práv, a ač jste často mohli pro sebe mnoho získati, nechtěli jste toho, nýbrž aby ostatním se dostalo práv, své vlastní jmění jste vynakládali placením válečné daně a před jinými jste podstupovali nebezpečství na válečných výpravách, nyní však se rozpakujete táhnouti do pole a váháte platiti daň v zájmu svých vlastních statků; a ostatní jste častokrát spasili, všechny i jednoho každého z nich zvlášť, ale když jste svých vlastních statků pozbyli, sedíte nečinně. Tomu se divím, a nadto ještě tomu, že nikdo z vás, Athéňané, nedovedete spočítati, jak dlouhou dobu už válčíte s Filippem – a co jste vy dělali, zatímco ta doba uplynula? Vždyť přece víte, že jste sami otáleli, doufali, že bude někdo druhý jednati, vinili jste jeden druhého, soudili, zase doufali, skoro totéž jste činili, co teď – a zatím celá ta doba uplynula. A tu jste ještě tak zpozdilí, Athéňané, a doufáte, že tímž jednáním, jakým se postavení obce z dobrého stalo špatným, stane se ze špatného dobrým? Ale to je přece nerozumné a nepřirozené! Mnohem snazší je přece přirozeně míti něco a ostříhati to než toho dobýti! Nyní však nám válka neponechala z dřívějších statků nic, čeho bychom ostříhali, nýbrž je jich třeba dobýti. To je tedy již vlastně náš úkol.

Zdroj: Démostenés: Druhá řeč olynthská. In: Poslední zápas Řeků za svobodu. Praha 1940, s. 131-132

Alexandrova touha po slávě

A věru, kdykoli přišla zpráva, že Filippos dobyl nějakého význačného města nebo zvítězil v nějaké proslulé bitvě, nikterak radostně nezářil, když to slyšel, ale říkával svým soudruhům: „Hoši, otec sebere všechno předem, a mně nezanechá vykonat s vámi ani jediný velký a skvělý čin.“ Poněvadž totiž nehorlil ani pro rozkoš ani pro bohatství, nýbrž pro statečnost a slávu, myslil, že čím více přijme od otce, tím méně že bude moci zdárně provést sám. A protože se domníval, že se vzrůstem říše všechny činy pohlcuje Filippos, chtěl od něho obdržet vládu plnou nikoli peněz a přepychu a požitků, nýbrž zápasů, činů a čestných válek.

Zdroj: Plútarchhos: Alexandros a Caesar. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů II. Praha 1967, s. 310 (Alexandros 5)

Alexandrova taktika

Za této situace dal Alexandr své falanze hloubku sto dvaceti mužů, na každém z obou křídel postavil po dvou stech jezdcích a nakázal zachovávat úplné ticho, aby vojáci jasně slyšeli rozkazy. Nejprve rozkázal těžkooděncům nést kopí přímo do výšky, pak je na dané znamení spustit k útoku a zamířit je hned napravo, hned zas nalevo. Samotnou falangu vysunul rychle kupředu a rozkázal jí provádět rychlé obraty hned na jednu stranu a vzápětí na druhou. Takto zopakoval v krátké době s četnými oddíly falangy několikrát změnu sestavy, poté falangu zformoval v klín a vedl ji na levé křídlo proti nepřátelům. Ti od počátku s úžasem sledovali rychlost a přesnost změn bojové sestavy, a tak teď ani nevyčkali útoku postupujícího Alexandrova vojska a vyklidili nejbližší výšiny. Když pak Makedoňané spustili na daný rozkaz bojový pokřik a bušili kopími do štítů, tu se Taulantiové ještě více ulekli toho hluku a jejich vojsko se kvapně stáhlo zpět směrem k městu.

Zdroj: Arriános: Tažení Alexandra Velikého. Praha 1989, s. 18 (I, 6)

Omluva Alexandrových chyb

Dopustil-li se Alexandr nějaké chyby svou prchlivostí či v hněvu, nebo zašel-li poněkud daleko v přejímání barbarských obyčejů, tomu nepřikládám velkou důležitost, zvláště vezmeme-li v úvahu jeho mládí, nepřetržitý proud štěstí a zástupy pochlebníků, kterých je v okolí králů vždycky víc než dost a dříve či později se stanou jejich zkázou. Ostatně, pokud vím, byl Alexandr jediný z králů, kdo dovedl z vrozené ušlechtilosti uznat svou chybu. Většina vládců, i když se přesvědčí o svém pochybení, se je snaží obhajovat nejlepšími úmysly a mylně se domnívají, že tak svou chybu zaštrou. Podle mého názoru jediný způsob jak napravit chybu je upřímné přiznání a politování. Pak se totiž těm, kterým bylo ublíženo, utrpěné příkoří nezdá tak kruté a do budoucna zůstává oprávněná naděje, že se to už nikdy nebude opakovat. Že odvozoval svůj původ od boha, to nepokládám za velký poklesek, ale spíše za chytrý způsob, jak udržovat u poddaných hlubokou úctu. Ostatně Alexandr nebyl o nic méně slavný král, než byl třeba Mínós nebo Aiakos nebo Rhadamanthys, jejichž původ byl odvozován od Dia, a starověkým lidem to nepřipadalo jako nějaká zpupnost; stejně tak se Alexandr vyrovnal i Théseovi, synu Poseidóna, nebo Iónovi, synu Apollóna. Co se týče nošení perského šatu, byl to podle mého mínění obratný tah: chtě tím u barbarů vyvolat dojem, že ro ně není králem-cizincem, kdežto vzhledem k Makedoňanům v tom viděl pro sebe jakousi záštitu proti makedonské prudkosti a zpupnosti. Z téhož důvodu, myslím, zařadil do makedonských oddílů perské „jablkonoše“ (mélofony) a mezi makedonské gardisty perské šlechtice. A nakonec o jeho pitkách: jak říká Aristobúlos, bývaly tak dlouhé nikoli proto, že by nesmírně holdoval vínu – Alexandr rozhodně nebyl velký piják – nýbrž proto, že rád pobýval mezi přáteli.

Zdroj: Arriános: Tažení Alexandra Velikého. Praha 1989, s. 252-253 (VIII, 29)

Vyhlášení nezávislosti řeckých obcí Římany

Právě se konaly isthmické slavnosti a na stadiu bylo shromážděno obrovské množství lidí, aby se dívali na tělocvičné závody, poněvadž vleklá válka skončila a Řecko se konečně v naději na

svobodu a při jistotě míru mohlo zcela oddávat radosti slavnostního dne. Když pak zazněla polnice a všem bylo přikázáno zmlknout, vystoupil do středu hlasatel a oznámil:

„Římský senát a Titus Quintius Flamininus jako vojevůdce a konzul oznamují, že zvítězili nad Filipem a Makedoňany a že od této chvíli jsou svobodni Korint'ané, Lokrové, Fókové, Euboiané, Achaiové z Fthiótity, obyvatelé Magnésie, Thessalové a Perrhaibové, jsou zbaveni vojenských posádek, osvobozeni ode všech poplatků a mohou žít podle otcovských zákonů.“

Poprvé to všichni ani jasně neslyšeli, neboť ti, kteří se tomu divili a navzájem se jeden druhého dotazovali, způsobili, že na stadiu zavládlo neobvyklé a hlučné rozechvění, a proto lidé žádali, aby se oznámení opakovalo. Když pak opět nastalo ticho, zesílil hlasatel hlas a mluvil s takovým vypětím, že jeho provolání proniklo ke všem shromážděným. Vzápětí se strhl neuvěřitelně veliký radostný jásot, který pronikal až k moři. Celý dav vyskočil ze sedadel, nikdo si už nevšiml závodníků a všichni se hrnuli přivítat a oslovit Flaminina jako zachránce a předního bojovníka Řecka.

Zdroj: Plútarchos: Filipomén a Titus Flamininus. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů II. Praha 1967, s. 685 (Titus Flamininus 10)

Zásahy Římanů proti Makedonii

Pokud jde o veřejné poměry, bylo tehdy právě ono období, kdy Římané vedli válku s Perseem, králem makedonským, a vůči svým velitelům měli mnoho důvodů k nespokojenosti, neboť z nedostatku zkušeností a odvahy si vedli hanebně a směšně a sami utrpěli víc pohrom, než kolik jich způsobili. Římané totiž právě zahnali Antiocha, jenž byl příjmením nazván Veliký, na ústupu z Malé Asie za Tauros a v Sýrii ho tak sevřeli, že byl velmi rád, když mohl odtamtud odejít v míru a s pokutou patnácti tisíc talentů. Krátce předtím také v Thessálii porazili na hlavu krále Filippa, osvobodili Řeky z nadvlády makedonské a rovněž přemohli Hannibala, s nímž se žádný král nemohl srovnávat odvahou a vojenskou mocí. Proto pokládali za nesnesitelné, aby s Perseem, jakožto odpůrcem Říma, byli už tak dlouho zapleteni v nerozhodném zápase, neboť on po porážce svého otce vedl s nimi válku už jen se zbytky vojska. Nevěděli však, že Filippos od oné porážky o mnoho zvětšil a posílil makedonskou moc.

Zdroj: Plútarchos: Aemilius Paulus a Tímoleón. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů II. Praha 1967, s. 703 (Aemilius Paulus 7)

Gehrke, Hans Joachim: Alexander Veliký. Praha 2002, s. 79-80

Jak hodnotit Alexandrovu osobnost? Jaká úloha mu přináleží ve světových dějinách? Podobné otázky patří k těm nejtěžším, které si může historik ve vztahu k osobnostem dějin položit. Zvláště to platí pro Alexandra. Již pro jeho současníky, i takové, kteří ho dobře znali, jako Kréťan Nearchos, byla jeho osoba často záhadou. To, co na něm, na jeho činech nemohli pochopit, vykládali jako následek jeho touhy (pothos), iracionálního impulsu, který byl silným, avšak nevysvětlitelným a pro jeho nejbližší přátelé a nakonec patrně i pro něho samého, nepřístupným zdrojem síly. Podobné poznámky bude třeba brát vážně, protože je lze těsně spojit se silným mýtickým směřováním, které charakterizuje Alexandrovo konkrétní i symbolické jednání. Jeho jednání vycházelo z polobohů, ba bohů.

Napodoboval jejich boje a snažení, chtěl překonat jejich činy. Cítil se povolán, aby jim konkuroval. Nakonec, po návštěvě Amónovy věštírny v Sivě, se cítil být jedním z nich. Nepotřeboval tedy na tomto světě strpět odpor a také se nemusel žádného obávat. Musel jít na hranice, na konec obydlého světa. Musel být první, jediný pán, který zde již nenašel žádné konkurenty, jeho sláva a čest přesahovaly všechno, nejen současné, ale i minulé a patrně i budoucí. K tomu směřovala jeho touha. To ho pohánělo již od dětství, kdy nasával hrdinské pověsti, v nichž si jeho předkové dobyli nejvyšší slávy. Tento impuls byl potvrzován jeho velkými úspěchy, které nebyly považovány za možné. A byl posvěcen nábožnou úctou, jíž se Alexander těšil.

Avšak Alexander nebyl žádný afektovaný snílek. Jeho hledání konce světa sledovalo nejmodernější geografické poznatky, snažilo se o jejich doplnění a spočívalo na systematické a profesionální, štábní vojenské přípravě. Celý svět – tak zněl jeho impuls. Jeho naplňování však probíhalo zcela věcnými a rozumnými cestami a na základě racionálního plánování. V politice jednal Alexander s ledovou vypočítavostí podle jednoduché logiky přátelství a nepřátelství, laskavosti a zavražďování, náklonnosti a zničení.

7. téma

ŘÍM – DOBA KRÁLOVSKÁ

Řím se rozkládal na území starověkého Latia, ve střední části Itálie, na dolním toku řek Tibery, kudy vedla i významná solná stezka a byly vhodné podmínky pro dopravu zboží od moře. Etnicitu původních obyvatel Latia, které bylo v 1. tis. př. n. l. osídleno indoevropskými kmeny (Italikové), neznáme. Podle jazyka je dělíme na dvě větve – latino-faliskou a umbro-sabellskou. K první řadíme Latiny a Falisky, k druhé Umbry Sabiny, Volsky, Aequy, Herniky ve střední Itálii a Samnity, Osky, Lukán a Bruttie v Itálii jižní. Dále na mapě Itálie nalezneme Řeky – četné obce, které na jihu Apeninského poloostrova (až po Neapolský záliv) byly na pobřeží i ve vnitrozemí zakládány během velké řecké kolonizace osadníky vyslanými v řeckých poleis v egejském prostoru; oblast nad Římem, dnešní Tokánu osídlili Etruskové (viz následující téma), v oblasti Janovského zálivu Ligurové a Keltové, kteří se do severní Itálie, která stejně k starověké Itálii nebyla počítána, dostali až později (tzv. Předalpská Galie).

O založení města, v té době spíše vesnice Říma, se dovídáme teprve z pozdějších pramenů, které byly sepsány v době, kdy Řím byl již světovládnou mocností a tak i jeho počátky jsou opatřeny patřičným nimbem a dávají tušit zářnou budoucnost města. Hlavním zdrojem informací je rozsáhlé historické dílo Tita Livie, které sepsal v době Augustově, a jež se nám z velké části zachovalo. Livius v něm čerpal z autorů, jejichž díla známe toliko jménem, a samozřejmě i on sepsal dějiny vítězů. Vergiliovým eposem Aeneis se pak Římané pokusili napojit své dějiny na starší historii řeckého světa, když za prapředka zakladatelů Říma, Romula a Rema, určili Aenea, hrdinu, který bojoval v trojské válce na straně krále Priama.

Římská tradice pojí dějiny města se sedmi pahorky, které však byly osídlovány postupně (Platin, Kapitol, Quirinal, Viminal, Celius, Aventin, Esquilin). Jádro prvotního osídlení, které lze na základě archeologických důkazů spojit s Romulem zakládaným městem (tzv. Roma quadrata), lze nalézt na Palatinu; Kapitol se v době královské stal místem úcty nejvyšší kapitolské trojice (Jupiter, Juno a Minerva) a Esquilin byl obýván Sabiny, kteří se s Římany krátce po založení města příbuzensky spojili.

Trvalé osídlení je spojeno s příchodem indoevropských kmenů Latinů (latijská kultura), které se živily především pastevectvím a zemědělstvím. Rostoucí počet obyvatel vytvořil předpoklady ke sjednocování sídlišť na pahorcích a vytváření většího celku, což bylo urychleno zejména v druhé polovině doby královské, po příchodu Etrusků a jejich nadvládou ve městě v 6. stol. př. n. l. Etruskové tak osady na pahorcích přetvořili v město, mj. vysušením a vytvořením společného prostoru v údolí (forum Romanum), vybudováním chrámu na Kapitolu, rozvojem hospodářského života aj.

Tradice spojuje založení města s rokem 753 př. n. l., datem, které určil jako rok založení města římský historik 1. stol. př. n. l. Publius Terentius Varro. Pravdou je, že archeologické výzkumy na Palatinu pocházející z obdobného časového horizontu a tak Varronovo tvrzení nevyvracejí. V města se mělo vystřídat celkem sedm králů, kteří nebyli dědiční a čtyři byli latinsko-sabinského původu, poslední tři původu etruského (z města Tarquinii). S působením předposledního krále etruského původu, Servia Tullia, jsou tradicí spojovány reformy, které lze z reálného pohledu datovat až do období rané republiky (vznik setninového sněmu, stavba serviovských hradeb). Zakladateli města, po němž bylo i pojmenováno (viz legenda o Aeneovi,

pověst o Romulovi a Removi) bylo připisováno rozdělení obyvatel na patricije a plebeje, ustanovení prvních senátorů jako členů poradního orgánu krále, přidělení dvou jiter půdy každému občanovi aj. Druhý král Numa Pompilius, který byl sabinského původu, je vnímán jako ten, který dal Římanům základy kalendáře a náboženských obřadů. Nejzáporněji byl vnímán poslední král, Taruinius Superbus, kterému byly vyčítány pracovní povinnosti, kterými Římány při stavbě mnoha budov vynikl, i násilný skutek jeho syna (znásilnění Lukrécie), který měl vést k bezprostřednímu svržení královské moci. K reálným důvodům odstranění královské moci a Etrusků z Říma patří spíše snaha bohatých rodů převzít královské pravomoci a podělit si je mezi sebou tak, aby určitá ekonomická prosperita byla spojena i s politickou autoritou. Nemalou roli mohl sehrát i pokles moci etruských měst, která se dostala do sporu s řeckými kolonisty, kteří podobně jako Etruskové měli zájem o západní pobřeží Apeninského poloostrova, bohaté na železnou rudu, i přilehlé ostrovy.

Základní organizační jednotkou společnosti byla římská rodina (familia), v jejímž čele stál pater familias, zastupující a řídicí celou širokou rodinu. Vyšší jednotkou byl rod, sdružení deseti rodů tvořilo kurii (curia) a podle kurií se scházel nejstarší kurijní sněm. V čele státu byl král (ex) soustředící ve svých rukou moc náboženskou, výkonnou, vojenskou, se senátem jako poradním sborem, jehož původní počet byl 100, posléze 300 členů. V době mezi smrtí a nástupem nového krále byl z řad senátorů volen interrex. Vedle rozdělení společnosti na patricije a plebeje lze v době královské hledat i zárodek vztahu patron – klient, který pak p celou dobu republiky i v době císařské hrál velmi významnou roli nejen v sociálním, ale i politickém životě společnosti (ochrana, materiální podpora, později podpora v politickém životě ad.). V době královské je doloženo i patriarchální otroctví, kdy otroci byli součástí širší římské rodiny.

Základem hospodářství bylo zemědělství a hov dobytka (prasata a kozy), řemesla se rozvíjela v souvislosti s příchodem nových obyvatel do města i pod etruským vlivem.

V novodobé literatuře panují rozdílné názory na dobu královskou i na události, které jsou k ní odkazovány. Archeologické výzkumy, které se ale v hlavním městě Itálie jen obtížně realizují, mohou přinést ještě mnohá překvapení.

Kontrolní otázky

1. Které římské autory spojujeme s líčením prvopočátků města Říma. Co o nich a jejich díle víte?
2. Které kmeny a národy osídlily Apeninský poloostrov?
3. Přečtěte si obsah Vergiliova eposu a porovnejte jeho stavbu s eposy Homéra.
4. Znáte některé báje, které se k době královské pojí?
5. Kdo ovlivnil přeměnu obce v město a jak?
6. Které reformy spojujeme s osobou krále Servia Tullia?
7. Co bylo skutečnou a pravděpodobně fiktivní příčinou vyhnání králů z Řím?
8. Vysvětlete klientský vztah a jeho význam pro římské dějiny.
9. Kdo to byli patricijové a plebejové?
10. Vyjmenujte římské pahorky a ukažte je na mapě města.

Literatura:

AIGNER-FORESTI, Luciana: Die Etrusker und das frühe Rom. Darmstadt 2009.

BLEICKEN, Jochen: Geschichte der römischen Republik. München 1982.

BOATWRIGHT, Mary T. – GARGOLA, Daniel J. – TALBERT, Richard: Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého. Praha 2012.

COULANGES, Fustel de: Antická obec. Praha 1998.

GRANT, Michael: Dějiny antického Říma. Praha 1999.

ROBERT, Jean-Noel: Řím 753 př. n. l. až 476 n. l. Praha 2001.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: Dějiny psané Římem. Praha 1967.

Přílohy:

Spor o jméno města, Remova smrt

Romulus a Remus byli totiž dvojčata, a proto ani úcta před starším nemohla rozhodnout spor, kdo by měl dát jméno novému městu, kdo by měl řídit založené město svou vládou. Proto s úmyslem, aby bohové, pod jejichž ochranou tato místa byla, vybrali věštbami jednoho z nich, zaujmou Romulus Palatinus a Remus Aventin jako stanoviště k pozorování letu ptáků.

Removi prý přišlo věštné znamení dříve, totiž šest supů; když už bylo věštné znamení ohlášeno a Romulovi se ukázal dvojnásobný počet supů, každý z nich byl slavnostně pozdraven zástupem svých přívrženců jako král. Jedni na sebe vztahovali královskou vládu, protože předstihli druhou stranu časem, ti druzí zase proto, že se jim jevil větší počet ptáků. Z toho se utkali v hádce a po zápase plném hněvivé vášně v bitce. Tu Remus byl ve zmatku udeřen a klesl mrtev. Rozšířenější je pověst, že na posměch bratrovi Remus přeskočil nové hradby. Nato prý byl zabit rozhněvaným Romulem, který se na něho obořil slovy: „Takto ať v budoucnu zahyne každý, kdokoli přeskočí moje hradby!“ Tak se samojediný zmocnil vlády Romulus; založené město bylo nazváno jménem zakladatele.

Zdroj: Titus Livius: Dějiny I. Praha 1979. (I, 6-7 (s. 47-48))

Romulus organizuje společnost v Římě

Když bylo město založeno, rozdělil Romulus nejprve všechny muže schopné nosit zbraň do vojenských oddílů. Každý oddíl čítal tři tisíce pěšáků a tři sta jezdců. Nazýval se *legio*, poněvadž bojovníci byli vybráni (*legere*) ze všeho obyvatelstva. Ostatní však považovali za obec a všechen lid dohromady se nazýval *populus*. Sto nejlepších mužů učinil členy poradního sboru a nazval je patriciji, sbor sám však nazval senát. Slovo senát znamená jistě totéž jako řecké slovo *gerúsia*. Jedni míní, že byli členové rady nazváni patricii proto, že byli otci řádně narozených dětí. Podle jiného názoru mělo to spíše ten důvod, že oni sami mohli udat jména

svých otců, což mohli učinit jen nemnozí z těch, kteří mezi prvními proudili do města. Jiní pak odvozuji tento název od latinského slova *patrocinium*, které znamenalo a dosud ještě znamená ochranu. Domnívají se totiž, že mezi těmi, kteří přišli s Euandrem, byl jakýsi Patronus, jenž pečoval o lidi slabší a pomáhal jim a zanechal po sobě pro tuto činnost jméno. Nejpravděpodobnější bude asi ten názor, že je nazval *patres* sám Romulus, protože pokládal za povinnost předáků a mužů nejmocnějších, aby se s otcovskou péčí a starostlivostí ujímali lidí níže postavených. Zároveň patrně chtěl ostatní poučit, že se nemají mocnějších bát ani jim závidět jejich pocty, nýbrž že jejich poměr k nim má být přátelský, že je mají považovat za otce a otci je nazývat. Vždyť ještě nyní cizinci sice nazývají členy senátu vladaři, Římané sami je však jmenují *patres conscripti*, užívajíce oslovení, které vyjadřuje nejvyšší vážnost a úctu, vzbuzuje však nejmenší závist. Zpočátku je nazývali pouze otci, později však, když jich bylo přibráno více, oslovovali je *patres conscripti*. Romulus užíval tedy tohoto jména, které vyjadřovali větší úctu, aby rozlišil lid od členů senátu. Tento rozdíl mezi mocnými a prostým lidem vyjadřoval ještě jiným názvem. Mocné totiž nazýval *patrony*, což znamená totéž jako ochránci, lid pak klienty, což je totéž jako chráněnci. Zároveň jim vštípil podivuhodnou vzájemnou náklonnost, z níž vyplývaly také velké oboustranné povinnosti. Patroni totiž vykládali zákony, hájili klienty na soudech, ve všem jim radili a chránili je. Klienti nejen prokazoval úctu svým patronům, nýbrž pomáhali jim i vybavit dcery a splácet dluhy. Nebylo zákona ani úřadu, který by nutil patrona, aby svědčil proti klientovi, nebo klienta, aby svědčil proti patronovi.

Zdroj: Plútarchos: Životopisy slavných Řeků a Římanů I. Praha 1967. (Romulus, 13 (s. 50))

Uzavření spojení mezi Římany a Sabinými

Potom uzavřely oba kmeny smlouvu, podle níž mohly ženy, pokud si to přály, zůstat u svých mužů, měly však být zproštěny veškeré práce a veškeré služby, jak jsem o tom již mluvil, kromě předání vlny. Římané a Sabinové měli obývat město společně, a to se mělo nazývat Roma po Romulovi, všichni Římané pak Quirites po vlasti Tatiově a oba vůdcové měli společně vládnout i velet vojsku. Místo, kde uzavřeli smlouvu, se dosud nazývá *comitium*; *coire* znamená totiž u Římanů sejít se.

Když se pak počet obyvatel Říma zdvojnásobil, zvolili ještě sto patriciů ze Sabinů a počet pěšáků v legii zvýšili na šest tisíc, počet jezdců na šest set. Obyvatele rozdělili do tří tribuí a jednu nazvali po Romulovi Ramnenses, druhou po Tatiuvi Tatienses, třetí Lucerenses, protože se mnozí utekli do háje, který zaručoval nedotknutelnost, a tak získali občanské právo; háje se totiž u nich nazývaly *luci*. Počet tribuí dosvědčuje jejich název. Neboť dosud se okresy nazývají tribus a představení tribuí tribuni. Každá tribus měla deset kurií; někteří tvrdí, že dostaly jména po těch uloupených ženách. Zdá se však, že to není pravda, neboť mnoho z nich má názvy původu místního.

Zdroj: Plútarchos: Životopisy slavných Řeků a Římanů I. Praha 1967. (Romulus, 19-20 (s. 57-58))

Reformy římského krále Servia Tullia

Po tom přikročí ke zdaleka největšími dílu mírovému, aby ho potomci vynášeli ve slávě stejně jako Numu, který byl původcem práva božského; stejně tak měli ctít Servia jako zakladatele všeho rozřídění v obci i stavů, z nichž je patrný nějaký rozdíl mezi stupni důstojnosti a majetku. Ustanovil totiž census, to je soupis majetku, zařízení velmi prospěšné pro říši v budoucnosti tak velkou, podle něhož povinnosti ve válce i úkoly v míru by byly plněny ne podle hlav jako dříve, ale podle poměrů majetkových. Pak na základě censu zřídil třídy a setniny a celý řád, vhodný pro mír i pro válku. všechna tato břemena byla svalena z beder chudých na bohaté. Pak jim bylo přidáno na důstojnosti; ale ne tak, jak to tradicí po Romulovi zachovali ostatní králové, kdy bylo dáno hlasování všem podle hlav a s touž platností a na základě rovnoprávnosti, nýbrž byly vytvořeny stupně: aby se nezdálo, že někdo byl vyloučen z hlasovacího práva, ale aby přitom všechnu moc podrželi přední mužové obce. Jezdci byli totiž vyvoláváni jako první; dále bylo vyvoláno 80 setnin prvé třídy pěšáků. Jestliže se u nich projevila různost mínění, což se stávalo zřídka, měly být vyvolány druhé třídy; tak se skoro nikdy nemělo sestoupit tak dolů, aby došla řada i na ty nejnižší.

Zdroj: Titus Livius: Dějiny I. Praha 1979. (I, 42-43, s. 97-99)

Eutropius a Festus: Stručné dějiny Říma. Praha 2008, I, 8 (s. 43).

Poslední etruský král Tarquinius Superbus

Lucius Tarquinius Superbus – Zpupný, sedmý a poslední z římských králů, porazil Volsky, kmen usedlý nedaleko Města směrem ke Kampánii, podrobil města Gabie a Suessu Pometii, uzavřel mír s Etrusky a postavil Jovův chrám na Kapitolu. Později, v době, kdy obléhal Ardeu ležící osmnáct mil od města Říma, královskou vládu ztratil, když jeho syn, Tarquinius mladší, znásilnil urozenou a počestnou Lucretii, Collatinovu manželku, která toto bezpráví s bolestí sdělila manželovi, otci a přátelům a před očima jich všech se zabila. Z toho důvodu Brutus, který byl dokonce s Tarquiniem příbuzný, vyvolal lidové bouře a připravil Tarquinia o jeho moc. Brzy nato krále opustilo i vojsko, které spolu s ním obléhalo Ardeu. A když dorazil k Městu, zavřely se před ním brány a nebyl vpuštěn dovnitř. Poté, co vládl čtyřiaadvacet let, uprchl s manželkou i dětmi.

8. téma

ŘÍM – ETRUSKOVÉ, RANÁ REPUBLIKA

Etruskové

Datum 510 př. n. l., které je v souvislosti s vyhnáním posledního etruského krále Tarquinia Superba obvykle uváděno, je třeba brát pouze jako datum symbolické, které si Římané odvodili paralelou s datem vyhnání tyrana Hippiá z rodu Peisistratovců z Athén. Je tedy obtížné stanovit přesnou dobu vzniku republiky – debaty historiků se pohybují v rozmezí několika desetiletí 5. stol. př. n. l. a zahrnují i možnost dočasného krátkodobého návratu etruské moci do Říma (král Porsenna). Za dolní hranici trvání republiky jsou uváděna data bitva u Aktia (31 př. n. l.), vstupu Oktaviána do Alexandrie (30 př. n. l.) nebo jeho složení moci do rukou senátu v roce 27 př. n. l. Pět set let existence římské res publica je pak členěno do tří období: republiky rané a vrcholné a do období krize, jež lze ještě dále specifikovat.

Již u tématu doby královské bylo zmíněno jméno Etrusků, národa, jehož původ i jazyk je dodnes z velké části záhadou. Jméno etnika se odvozuje od latinského jména pro Etrusky = Tusci (z toho dnešní Toskána, oblast dříve Etrusky osídlená), Řekové je nazývali Tyrsény (z toho název Tyrhénské, čili etruské moře), oni sami se označovali jménem Rasenna. Jejich původem se zabýval již Hérodotos ve svých „Dějínách“ a je pravdou, že jeho teorie o maloasijském původu Etrusků má dodnes dost zastánců. Stejně jako názor, že Etruskové jsou autochtonním obyvatelstvem Itálie. K objasnění jejich původu, ale i dějin jednotlivých měst b mohlo přispět rozluštění etruského písma, které dovedeme číst (převzali od jihoitalských Řeků jejich ababetu), ale neznáme gramatiku jazyka ani lexikum, protože náhrobní nápisy, z nichž naše znalost pochází, jsou velmi krátké a opakují se.

S Etrusky spojujeme městskou civilizaci, tj. města vzniklá přetvořením původních vesnic, či založená na „zeleném drnu“ (Marzabotto). Byla budována na pobřeží i ve vnitrozemí na dobře chráněných vyvýšených místech a stala se základem městského osídlení dnešní Itálie. K těm nejvýznamnějším patří Veje, Tarquinie, Clusium, Populonie, Vetulonie, Caere, Volinie ad. Města byl centry jednotlivých městských států, které nikdy nevytvořily jednotný politický celek. Svazy dvanácti měst však byly spojeny v náboženskou federaci (jedna byla v Toskáně, druhá v oblasti Neapolského zálivu a třetí směrem na sever k řece Pádu). Členové federace se jedno za rok scházeli k náboženským slavnostem i projednávání důležitých společných záležitostí. V čele měst snad stáli původně králové, kteří byli posléze nahrazeni aristokracií.

Jádrem etruské moci byla Toskána, ale v 7.-6. stol. př. n. l. se rozšířili i k řece Pádu do střední Itálie (Řím). Jejich vlivu na jhu poloostrova učinily přítrž řecké obce (Graecia Magna), na severu to byly později útoky galských kmenů směřujících přes Alpy do severní Itálie. Doba nástupu a pozvolného rozvoje římské republiky, která se stala překážkou v spojení s etruskými městy v Kampánii, je pozvolným soumrakem etruské moci. Posledním etruské město bylo Římány dobyt v roce 265 př. n. l. (Volsinie). Etruskové postupně začínají splývat s okolním obyvatelstvem a v závěru římské republiky se již jedná o národ, jehož jazyk a historie byly takřka zapomenuty.

Prosperita obcí se opírala o rozvinuté zemědělství, které si dovedlo poradit s bažinami v okolí měst a přeměnit je v úrodná pole; o pokročilé řemesle, které zpracovávalo na předměty

denní potřeby, nástroje, ale i luxusní záležitosti železnou rudu, která se těžila na ostrově Elba; i vývoz jak zemědělských komodit, tak i proslulé keramiky bucchero. Etruskové byli výbornými námořníky – jejich zájmy se však zde setkávaly v konkurenci Féníčanů a Řeků.

Z dokladů v nekropolích s tumulovitými hrobkami, či z šachtových hrobů s nádhernými malbami poznáváme náboženské představy Etrusků, které se velmi intenzivně zabývaly odchodem člověka na onen svět a posmrtným životem. Náboženství určovalo celý život Etrusků; jeho významnou součástí byly výklady znamení, přírodních úkazů, ale také věštění z jater. Tyto postupy od Etrusků převzali mj. i Římané; podobně jako božskou trojici, stavbu chrámu, jehož předobrazem byla řecká svatyně ad. V hrobkách byly kromě maleb nalezeny i sarkofágy s podobou ležícího zemřelého, opírajícího se často o loket i samostatné sochy bohů. Dokladem velkého kovoliteckého umění Etrusků je slavná Kapitolská vlčice, nes v Kapitolských muzeích v Římě,

Kromě náboženských rituálů Římanů od Etrusků přejali i gladiátorské hry, které byly původně kláním dvojic na počest vznešených zemřelých. Odznaky úřední moci, které po vzniku republiky římské úředníci používali, jsou také etruského původu (fascies, kurulské křeslo, tunika apod.).

Raná římská republika

Ranou římskou republiku datuje roky 5010/509 – 287/265 př. n. l., kdy dolním mezníkem je buď rok dobytí posledního etruského města Volsinií (265) nebo datum třetí secese (287). Ve vnitropolitickém vývoji se v tomto období jedná zejména o boj o politické a ekonomické vyrovnání patricijů a plebejů, v oblasti zahraničně politické jde o etapu, v níž se Řím pozvolna od bojů o přežití a válek obranných dostává k expanzivní politice, která je završena dobytím všech oblastí spadajících do pojmu starověká Itálie. Boje s jednotlivými kmeny a městy byly velmi urputné a neznamenal vždy jednoznačné římské vítězství (obléhání Vejí, války se Samnity) a byly zakončeny uzavřením smlouvy s poraženým protivníkem, která mu ponechávala z větší části samostatnost ve vnitřní politice a Římu zaručovala odevzdání části území (ager publicus) a případnou vojenskou pomoc (auxilia). Pružnost této politiky, která stále udržovala Řím v pozici městského státu s výlučným občanským právem, se Římanům vyplatila později, v době punských válek, když většina takto navázaných spojeneckých obcí Římanům zůstala věrná a k Hannibalovi se nepřipojila.

Boj o vyrovnání mezi patricijí a plebejí probíhal urputně prakticky po celou ranou republiku. Patricijové (potomci urozených otců) se nechtěli vzdát absolutní držby vzniklých republikánských úřadů a nemínili plebejům (ti, kteří doplňují) ustoupit ani v dalších jejich požadavcích (sňatky s patricijí, držba půdy, zrušení dlužního otroctví, kodifikace práva). Jednotlivé kroky, které k vyrovnání obou skupin osobně svobodného římského obyvatelstva vedly, byly velmi pozvolné a podmíněné často aktuální zahraničně politickou situací či hrozbou ekonomického kolapsu římského hospodářství, které stále více záviselo na pracovní síle plebejů, jejichž počet se v Římě neustále zvyšoval. Plebejové také tvořili většinu římské branné moci.

Významnými kroky v boji bylo: ustavení tribuna lidu, tj. úředníka pocházejícího z plebejského, ne patricijského rodu, který měl hájit zájmy plebejů (494 př. n. l.); sepsání zákonů XII desek (449 př. n. l.); přístup plebejů ke konzulátu (367 př. n. l.), zrušení dlužního

otroctví (326 př. n. l.). Významným donucovacím prostředkem, kterého plebejové třikrát využili, byly secese, j. odchod ozbrojených jednotek plebejů z města s pohrůzkou, že i založí své vlastní. Po vyrovnání mezi patriciji a plebeji se tak vytváří nová patricijsko-plebejská aristokracie (nobilita), která, provázaná příbuzenskými, zájmovými i politickými svazky, se stává vedoucí silou v senátě, z níž jsou jmenováni ti nejdůležitější úředníci státu.

Římské úřady rozdělujeme na řádné a mimořádné (diktátor). V řádných úřadech byl vyznáván princip bezplatnosti, parity, anuity a v období rozmachu republiky bylo zvykem, že kariéra (cursus honorum) začínala úřadem nejnižším (edilem) až k těm nejvyšším (konzul, cenzor). Vyšší úředníci měli právo impéria, tj. velet vojsku. Činnost úředníků volených zpravidla na jeden rok byl kontinuálně doplňována senátem, jehož členové byli voleni na doživotí, a lidovými shromážděními, která byla tři, přičemž nejdůležitějším z nich byl setninový sněm.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte etruskou hegemonii nad oblastmi Itálie.
2. Co bylo zdrojem prosperity etruských měst?
3. Co převzali Římané od Etrusků?
4. Jak rozdělujeme období rané republiky?
5. Oč šlo v boji o vyrovnání mezi patriciji a plebeji?
6. Jaké byly jeho nejvýznamnější předěly?
7. Jakým způsobem si Římané zavazovali jimi podrobená území?
8. Co je to cursus honorum?
9. Co je typické pro římské úřady?
10. Co je to nobilita? Jakou roli hrála v římské politice?

Literatura:

Literatura:

AIGNER-FORESTI, Luciana: Die Etrusker und das frühe Rom. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2009.

ALFÖLDY, Géza: Römische Sozialgeschichte. Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2011.

BARKER, Graeme – RASMUSEN, Tom: Etruskové. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005.

BLEICKEN, Jochen: Geschichte der römischen Republik. München, R. Oldenbourg Verlag 1982.

BOATWRIGHT, Mary T. – GARGOLA, Daniel J. – TALBERT, Richard: Dějiny římské říše od nejranějších časů po Konstantina Velikého. Praha, Grada Publishing 2012.

BOUZEK, Jan: Etruskové jiní než všechny ostatní národy. Praha, Nakladatelství Karolinum 2003.

CAMPOREALE, Giovannangelo: Die Etrusker. Geschichte und Kultur. Düsseldorf, Patmos Verlag 2003.

DREYER, Boris: Die Innenpolitik der römischen Republik. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt 2006.

GRANT, Michael: Dějiny antického Říma. Praha, Nakladatelství BB art 1999.

KELLER, Werner: Etruskové. Praha, Nakladatelství Orbis 1974.

KÖNIG, Ingemar: Der römische Staat. Ein Handbuch. Stuttgart, Philipp Reclam jun. 2007.

KÖNIG, Ingemar: Die römische Republik. Stuttgart, Philipp Reclam jun. 2012.

LOCATELLI, Davide: Mittelitalien – Das geheimnisvolle Volk der Etrusker. Berlin, Parthas Verlag 2009.

PALMER, Robert, E. A.: The Archaic Community of the Romans. Oxford, Cambridge University Press 2009.

PALLOTINO, Massimo: Etruscologie. Milano, Hoepli 1984.

PRAYON, Friedrich: Etruskové. Praha, NS Svoboda 2002.

ROBERT, Jean-Noel: Řím 753 př. n. l. až 476 n. l. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001.

TORELLI, Mario: Storia degli etruschi. Bari. Laterza 2010.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: Dějiny psané Římem. Praha. Mladá fronta 1967.

Přílohy:

Původ Etrusků

Když byl králem Atys, syn Maneův, nastal prý po celé Lýdii krutý nedostatek obilí. Napřed prý jej Lýdové snášeli, ale potom, když neustával, hledali proti němu prostředky a každý z nich si vymýšlel něco jiného. A tak prý byly tehdy vynalezeny kostky a (čtyřboké) kůtky a míč a jiné hry všeho druhu vyjma vrhcáby; tento vynález si totiž Lýdové neosobují. A když to proti hladu vynášeli, počínali si prý takto: jeden den vždy od rána do večera hráli, aby se nesháněli po jídle, a druhý den nechávali her a jedli. Takto prý žili osmnáct let. Když potom bída nepřestávala, naopak doléhala ještě více, tak prý jejich král rozdělil všechny Lydy na dvě části a losoval, která má zůstat a která opustit zemi; té části, která tam měla zůstat, určil za krále sebe a té, které měla odejít, svého syna jménem Tyrhéno. Ti, na které padl los odejít ze země, prý sešli do Smyrny, vystavěli si koráby, naložili na ně všechny své věci, které byly k potřebě, a odpluli, aby si hledali živobytí zemi, až konečně, minuvše mnoho národů, dorazili do Umbrie; tam si postavili města a tam bydlí dodnes. Z Lydů se přejmenovali, a to podle králova syna, který je vyvedl (z vlasti); podle něho si tedy dali jméno a nazvali se Tyrhény

Zdroj: HÉRODOTOS: Dějiny aneb devět knih zvaných Músy. Praha, Odeon 1972, s. (I, 94).

Příchod Etrusků do Říma

Po založení Říma přišel Démarátos a s ním lidé z Korinta; byl přijat Tarkynskými a zplodil s domorodou ženou Lukumóna. Když se ten pak spřátelil s římským králem Ankem Marciem, stal se králem a přejmenoval se na Lucia Tarquinia Priska. Tyrhénii ozdobil on i jeho otec, tento množstvím řemeslníků, kteří s ním přišli z domova, syn zase pomocí prostředků z Říma. Říká se, že i triumfální a konsulské a vůbec úřední odznaky sem byly přeneseny z Tarquinií, i svazky se sekyrami, polnice, oběti, věštění a hudba, pokud jí Římané užívají pro obec. Jeho synem byl druhý Tarquinius, (zvaný) Zpupný, který byl také posledním králem a byl vypuzen. Porsinas, král v tyrhénském městě Klusiu, se ho pokusil uvést nazpět silou zbraní, ale když to nedokázal, zrušil nepřátelství a odešel jako přítel, s poctami a velkými dary.

Zdroj: STRABÓN, Geographica 5, 2, 2. In: Antika v dokumentech II. Řím. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha, SNPL 1961, s. 9.

Rozsah moci Etrusků

Jinak obývali tyto roviny od pradávna Tyrhénové, v téže době, kdy (ovládali) i někdejší tzv. Flegrajské pláně kolem Kapue a Noly; ty také, protože ležely kdekomu na ráně a byly známy, byly velmi proslulé svou úrodností. Proto také, zkoumáme-li hranice tyrhénského panství, nesmíme hledět k tomu, kterou zemi obývají nyní, nýbrž k uvedeným rovinám a j bohatství z těchto míst plynoucímu. S těmi se stýkali jakožto sousedé Keltové, a oslněni krásou té země, napadli ji pod nepatrnou záminkou znenadání s velkým vojskem, vypudili Tyrhény z Pádské nížiny a obsadili roviny sami.

Zdroj: POLYBIOS: Dějiny. Praha, Nakladatelství Arista 2008, s. 118-119 (II, 17).

Titus Livius: Dějiny II-III. Praha 1972, s. 80 (V, 33)

Moc Etrusků

Moc Etrusků, dokud nebylo římské říše, sahala široko daleko po zemi i po moři. Jak značně ovládali moře Horní a Dolní, jimiž je Itálie obklopena na způsob ostrova, toho důkazem jsou jejich názvy: jedno pojmenovaly italské kmeny podle společného jména tohoto plemene „moře Etruské“, druhé podle Hadrie, etruské osady, „Hadriatické“; také Řekové jim říkají Tyrhénské a Adriatické. A dosahující k tomu i k onomu moři, osídlili souš vždy dvanácti městy, napřed na naší straně Apenin při Dolním moři, potom za Apeninami, a vyslali tak právě tolik osad, kolik bylo jejich mateřských měst; ty zaujaly všechna místa za Pádem až po Alpy s výjimkou cípu, který obývají kolem mořského cípu Venetové....

Zdroj: POLYBIOS: Dějiny. Praha, Nakladatelství Arista 2008, s. 118-119 (II, 17).

BOUZEK, Jan: Etruskové jiní než všechny ostatní národy. Praha 2003, s. 11.

Etruskové nejpozději v klasické době, ale patrně už dříve, nestihli jaksí vstoupit do nového věku filozofického myšlení a racionality, stáhli se k tradicím staršího způsobu myšlení předfilozofického, k náboženství s přísnými rituály, od svobody jednotlivce a jeho aktivit se

obrátili zpět k pojetí světa plně ovládaného božskými silami. Velmi pracným a komplikovaným způsobem skrze různé způsoby věštebného umění získávali vědomí o božských úmyslech a božské vůli a pak usilovali tuto božskou vůli následovat bez vlastní svobodně rozvažující mysli, bez vlastní racionální aktivity. Nebylo tomu sice vždy tak úplně, ale jako takoví připadali už svým sousedům. Svými věštebnými praktikami, ustavením neměnných rituálů sledujících puntičkářské dodržování závazných božských zákonů a obratem k záhrobnímu životu přenesli jaksi dědictví starého Egypta a Předního Orientu do řecko-římské kulturní epochy.

Špatné poměry římských dlužníků

Římanům tedy hrozila válka s Volsky a přitom římská obec, v níž se zahnízdila nesvornost, byla sama zmítána rozhořčenými vnitřními spory mezi otci a lidem. Hlavní příčinu k nim zavadávali dlužníci, kteří se pro neplacení dluhů stávali nevolníky věřitelů. Lidé reptali, že venku zápasili za svobodu státu a doma jsou pak od spoluobčanů zajímáni a utiskováni, a dodávali, že je tedy svoboda lidu bezpečnější za války než v míru a spíš mezi nepřáteli než mezi spoluobčany.

Zdroj: Titus Livius: Dějiny I. Praha 1979, s. 155 (II, 23)

Bajka Menenia Agrippy přiměje plebeje k návratu do Říma

Otcové uznali proto za nejlepší vyslat k lidu na Svatou horu jako prostředníka Menenia Agrippu. Byl to muž výmluvný a v lidový h vrstvách oblíbený, protože sám z lidu pocházel. Vpuštěn do tábora povstalců, nepověděl prý jim oním starobylým, drsným projevem řečnickým nic jiného než toto:

„Za dob, kdy v těle lidském nebylo ještě všechno uspořádáno v soulad jako nyní, nýbrž jednotlivé údy měly každý svůj vlastní rozum, svou řeč, rozzlobily se ostatní části těla na žaludek, že pro něj se opatřuje všechno jejich péčí, jejich prací, jejich služnou a žaludek si jen hová uprostřed a nemá nic jiného na práci než požívat předložené pochoutky. I udělaly spiknutí, aby ani ruce nepodávaly pokrm k ústům, ani ústa ho nepřijímala, ani zuby nerozemílaly. A zatímco údy v tomto pobouření chtěly žaludek hladem vytrestat, zároveň samy a s nimi celé tělo chřadly až na pokraj úplného zhroucení. I vyšlo z toho najevo, že i žaludek koná službu nikterak liknavou a není více živěn, než sám živí: do všech částí těla totiž dodává to, čím se udržujeme při životě a při síle, krev, dozrálou strávením pokrmů, a rovnoměrně ji rozděluje do žil.“

Touto bajkou Menenius Agrippa připomněl vystěhovalcům, jak se spiknutí uvnitř těla podobá rozhořčení lidu proti otcům, a tak je pohnul k smíření.

Zdroj: Titus Livius: Dějiny I. Praha 1979, s. 170-171 (II, 32)

9. téma

ŘÍM – KRIZE ŘÍMSKÉ REPUBLIKY

V polovině 2. st. př.n.l. stála římská říše na vrcholu své moci. Díky třem makedonským válkám, definitivnímu zániku Kartága, vojenskému zásahu proti Seleukovcům v Sýrii a achajskému spolku v Řecku i díky usilovné diplomatické aktivitě ve východním Středomoří se Řím stal pánem dalších provincií a hegemonek vývoje v této části světa.

Přeměna městského státu Řím ve světovou říši s sebou ale přinesla řadu problémů, na které římská republika nebyla připravena, a pokusy senátu, tribunů lidu či jednotlivých osobností z řad nobility o vyrovnání se s realitou často překračovaly rámec římské republikánské ústavy a ve svých důsledcích vedly k prohlubující se krizi státu i definitivnímu zániku republiky.

Ukázalo se, že mnohem „snazší“ bylo impérium vojensky dobýt než mu vládnout. Permanentní války, vedené za účelem výboje či prevence, zatěžovaly především drobné a střední rolnictvo. Římská republikánská armáda byla armádou občanskou, tzn. každý římský občan ve věku 17-46 /46-60/ let byl potencionálním vojákem stojícím pod velením úředníka *cum imperio*. Války, dříve časově omezené setbou a sklizní polí, se změnily v dlouhodobé konflikty odehrávající se daleko za hranicemi Itálie. Vzhledem k tomu, že vojákům bylo poskytováno pouze jakési odškodnění za vynaložené náklady na výstroj a výzbroj, případně jistý podíl na kořisti, došlo k postupné pauperizaci italského venkova, která, podporována permanentní finanční nouzí, neschopností konkurovat zemědělské produkci senátorských *villae* i trvalou absencí pracovních sil, vedla k rozpadu středního rolnického stavu. Jeho důsledkem byla zvýšená koncentrace pozemkového majetku v rukou nobility, odchod bezzemků do měst, především do Říma, i snížení bojeschopnosti římské armády právě v okamžiku, kdy se teritorium říše stále rozšiřovalo. Hlad po půdě ze strany nemajetných římských občanů se z otázky ekonomicko-sociální změnil v politikum, na které byli nuceni v rámci politického boje reagovat jak optimáti, tak populárové.

Nejnámější pokus o změnu poměru sil na venkově ve prospěch menších rolníků učinil tribun lidu Gaius Sempronius Gracchus r. 133 př.n.l. Navázal v něm na starší zákonná ustanovení z r. 367 př.n.l. – *leges Liciniae Sextiae*, která mj. stanovila pozemkové maximum na držbu půdy označovanou jako *ager occupatorius* /500 jiter = asi 125 ha = 1 osoba/. Tato půda, část *ager publicus*, byla dávána - zpočátku za úhradu - do volného užívání římským občanům, což vedlo postupem doby ke kumulaci takto získaných pozemků především v rukou zámožnějších Římanů. Na návrh Tiberia S. Graccha – *leges Semproniae* – měla hlava rodiny /*pater familias*/ podržet oněch 500 jiter, jeho dva nejstarší synové po 250 jitrech. Zbytek měl být odevzdán státu a tříčlennou komisí /*tres viri agris dandis assignandis*/ přerozdělen po 30 jitrech nemajetným občanům. Reforma, od počátku narážející na tuhý odpor senátu, sice vedla k určitému navýšení počtu drobných rolníků, ale neřešila samu podstatu problému – krizi středního rolnického stavu v důsledku přerodu městského státu v říši i nedostatek branných sil v římské armádě.

Reformu vojska, jeho přeměnu z armády občanské v armádu námezdní, profesionální, provedl představitel strany populárů, *homo novus*, Gaius Marius, známý jako vítězný dovršitel války s Jugurthou a úspěšný zachránce Itálie v bojích proti germánským Teutonům a Kimbrům. Základem změny v náboru vojáků, provedené r. 107 př.n.l., bylo ustanovení, které umožnilo přijímat do římské armády občany ne na základě majetkového censu, jak tomu bylo doposud,

nýbrž bez ohledu na výši jejich majetku. Díky tomu mohli být do armády přijímáni i římsí *proletarii*, tj. nemajetní občané, pro něž se armáda stala zdrojem obživy i nadějí na zlepšení sociálního postavení, ať už prostřednictvím kariéry ve vojsku či u vidiny určitého materiálního zabezpečení po ukončení vojenské služby.

Noví legionáři, vycvičení a vyzbrojení na náklady státu, jím také placení, znamenali v dané chvíli výraznou posilu bojeschopnosti římské armády, na straně druhé byli jednou z rozhodujících příčin, které vedly k zániku republiky. Armáda římských občanů, pro něž služba ve vojsku byla jednou ze základních povinností i znakem příslušnosti k obci, se stala armádou námezdní, jejíž finanční i materiální zabezpečení pro teď i budoucnost, bylo spíše garantováno vztahem vojáků k jejich velitelům na daném vojenském tažení než oddaností vzdálenému senátu a římskému lidu. S ohledem na to, že na počátku 1. st. př.n.l. finanční ohodnocení vojáků i jejich praktické zařazení zpátky do civilního života /výplata peněz při ukončení služby, přiděl půdy v Itálii/ nebylo plánovitě nijak řešeno, vše záviselo na politické váze velitelů a jejich schopnostech prosadit své požadavky v senátu. Mezi legionáři a jejich vojevůdci se tak vytvořil zvláštní druh klientského vztahu, který vojáky jako klienty vázal mnohem větší oddaností a poslušností k patronovi – velitelům než k republice a jejím institucím. Římské legie se tak v rukou svých ambiciózních velitelů /Marius, Cinna, Sulla, Pompeius, Caesar/ staly nástrojem politického boje, v němž nešlo o zajištění římské říše či její expanzi, ale o boj skupin či jednotlivců o moc ve státě.

Důsledkem přerodu malého městského státu na břehu Tiberu ve středomořskou velmoc byla i rostoucí exkluzivita římského občanství, které bylo možno získat buď narozením z řádně uzavřeného manželského svazku dvou římských občanů a následným zanesením jména nového občana do seznamu obyvatelstva jedné z 35 tribuí, či tzv. naturalizací, tj. přidělením občanských práv jednotlivci, obci či později i provincii.

Římsí spojenci – *socii*, kteří tvořili většinu obyvatelstva Apeninského poloostrova, se sice aktivně – jako vojáci početných pomocných sborů zvaných *cohortes sociorum* – podíleli na expanzi říše, jejich právní postavení však zdaleka neodpovídalo vojenskému a ekonomickému významu, který pro Řím měli. A tak, ačkoliv v době druhé punské války /218-202 př.n.l./ většina spojeneckých obcí Římu zachovala i v době nejvyššího ohrožení věrnost, v následujících dvou stoletích roste všeobecná nespokojenost i napětí, posilované i očividnou neochotou římského lidu k řešení spojenecké otázky /viz odmítnutí návrhu Gaia Sempronii Graccha z r. 122 př.n.l. na udělení latinského občanství všem Italikům nebo zrušení *ius migrationis* – práva Latinů stěhovat se do Říma a získat zde občanství/. Spojenci byli poškozováni při dělení válečné kořisti, zákon je nechránil proti těžkým tělesným trestům v armádě /bičování, smrt/, byla jim svévolně zabírána půda – pro potřeby velkostatkářů, později i veteránů.

Poté, co neprošel návrh tribuna lidu Livia Drusa Mladšího /91 př.n.l./ na poskytnutí občanství spojencům, došlo k spojenecké, jinak též marsické válce /90-88 př.n.l./, během níž Římané, přinuceni politickou realitou /vojenská aktivita pontského krále Mithridata VI. v provinciích Asia a Graecia/, udělili dvouetapově obyvatelům Itálie občanská práva. Roku 90 př.n.l. je získali ti, kteří Římu zůstali i v této válce věrni, o rok později /*lex Plautia Papiria*/ všichni svobodní občané na jih od řeky Pádu, kteří se o ně do dvou měsíců v Římě přihlásili. Rozšíření občanského práva na celou tehdejší Itálii tak mohlo Italikům přinést jisté uspokojení, na straně druhé jejich integrace do římské občanské společnosti vedla ke konfliktům ohledně způsobu jejich zapsání do tribuí a tím i vlivu jejich hlasů při volbách nebo hlasování v komiticiích. A tak vyřešení jednoho konfliktu se stalo jednou z příčin nového – občanské války mezi Gaiem Mariem a Corneliem Sullou.

Tato první z občanských válek 1. st.př.n.l. byla střetem dvou politických uskupení, a to nejen o moc ve státě, ale i o způsob jeho řízení a překonání příznaků krize ve společnosti i ekonomice. Optimáti – konzervativní složky společnosti, usilující víceméně o zachování status quo a reprezentovaní velkými pozemkovými vlastníky, se urputně bránili každému pokusu o reformy. Jejich baštou byl senát. Naproti tomu populárové – „přivrženci lidu“ – viděli východisko v zlomení politické moci nobility a v změnách řešících aktuální politické i ekonomické otázky. Poněvadž v senátu, byť mnozí byli jeho příslušníky, byli v oslabení, podporu hledali u římského lidu, případně u jezdců. V žádném případě ale jejich představitelé nebyli lidovými vůdci usilujícími o zásadní změny ve společnosti. Oběma politickým uskupením – optimátům i populárům šlo o totéž – o moc –, každému pouze jinými prostředky.

Spory mezi Gaiem Mariem a Corneliem Sullou, představiteli populárů a optimátů, vedly v 80. letech 1. st. př.n.l. k několikaletým vojenským konfrontacím na území Itálie i k fyzické likvidaci velké části římské aristokracie /proskripce/. Důsledkem byl ekonomický rozvrat italských měst i venkova, politické oslabení senátu, jehož počet členů vzrostl z 300 na 600, i omezení pravomocí některých úředníků /tribuni lidu/.

Těžce obnovovaná stabilita byla jen o pár let později narušena Spartakovým povstáním otroků. Toto největší povstání osobně nesvobodného a zcela neplnoprávného obyvatelstva, které bylo označováno za „mluvící nástroj“, bylo pouze odrazem situace, která se vytvořila v Itálii a na Sicílii v předcházejících dvou stoletích. Díky dobovacím válkám proudily do Říma desetitisíce otroků, kteří se stávali levnou pracovní silou zejména na rozmáhajících se zemědělských velkostatkách senátorské aristokracie, která, po zákazu obchodní činnosti senátorům v r. 218 př.n.l., svůj finanční kapitál investovala především do půdy. Jejich koncentrace, špatné životní podmínky i vědomí toho, že mohou ztratit jen svůj život, vedlo k přerůstání lokálních vzpour, vážících se k určitému statku či místu, v destrukční konflikty /první a druhé povstání otroků na Sicílii – 138-132 a 104-101 př.n.l./, které Řím jen velmi obtížně potlačoval.

K významným sociálním hnutím tohoto období patřilo i tzv. Aristonikovo povstání, byť se svým charakterem „obvyklým“ otrockým vzpourám poněkud vymykalo. Šlo o povstání chudiny a otroků proti Římu, jež bylo vedeno nevlastním bratrem posledního pergamského krále Attala III., který – dosti nezvykle – v závěti odkázal své království římskému lidu. Hnutí /133-130 př.n.l./, ideologicky postavené na myšlence vzniku „Slunečního státu“ /*Héliopolis*/, skončilo zřízením nové římské provincie Asia.

Mores maiorum i ony Catonem Starším tolik ceněné římské *virtutes* již dávno vzaly za své. Příliv peněz, luxusního zboží, otroků se stal samozřejmostí a ovlivnil i každodenní život římského lidu. Ten – dříve spolutvůrce římské státnosti – se nyní proměnil v masu *lumpenproletarii* těžících z bohatství druhých /zrušení platby pozemkové daně, nákup levnějšího obilí, jeho pozdější – od Caesara - bezplatné přiděly či přiděly oleje a vína, peněžní dary, účast na četných hrách v cirku nebo amfiteátru/. Hlas římského občana na komicích se stal zbožím, s nímž se dalo dobře obchodovat.

Za lidem nezaostávala ani senátorská aristokracie a její vedoucí vrstva – nobilita. Správa provincií, do nichž byli senátoři na dobu jednoho roku vybíráni losem jako místodržící, se pro ně stala příležitostí k bezostyšnému vykořisťování obyvatelstva, které před „absolutní“ mocí místodržitele po dobu jeho úřadování nemělo žádnou ochranu. Vybírání daní v provinciích stát ponechal zcela v rukou soukromníků pocházejících z řad jezdců – *publicani*, což vedlo k nekontrolovanému navyšování platebních povinností. A tak provincie až do doby G.I. Caesara nebyly vnímány jako integrální součást římského státu, nýbrž, přesně v duchu

myšlení občana státu městského, jako válečná kořist římského národa, místo čiré exploatace a obohacení.

V roce 149 př.n.l. byl sice v Římě zřízen stálý soud stíhající úředníky, kteří se dopustili vydírání na obyvatelích provincie, ale soudci těchto prohrěšků byli zase členové senátu a provinciálové museli být na soudu jako neplnoprávní zastupování římským občanem /viz slavný Ciceronův proces r. 70 př.n.l. proti bývalému místodržícímu Sicílie Gaiu Corneliu Verrovi, jeho řeči *In Verrem*/. Senátorský monopol na těchto soudech zrušil za svého tribunátu Gaius S. Gracchus zákonem *lex iudicaria*/, díky němuž se členy porot těchto soudů stali i jezdci.

Ve snaze zachovat stávající řád, byly základy republikánské ústavy porušovány jak ze strany senátu, tak i z řad jeho kritiků. Stále častěji nebyly dodržovány zásady *cursus honorum* /jmenování do vyšších úřadů bez předchozí praxe, neodpovídající věk kandidátů, nedodržení časového limitu mezi jednotlivými úřady či zastáváním téhož, přidělování rozsáhlých osobních plných mocí, změna významu i obsahu úřadu /.

Zatímco Tiberius S. Gracchus za svůj pokus – podruhé za sebou kandidovat na tribuna lidu – ještě r. 132 př.n.l. zaplatil životem, Gaius Marius na sklonku téhož století zastával konzulský úřad pětkrát po sobě, aniž by to někoho pohoršovalo. I Sullova diktatura nastoupená r. 82 př.n.l. se se starou republikánskou diktaturou shodovala pouze jménem – nikoliv obsahem či délkou výkonu úřadu. Naopak, mimořádné pravomoci udělené Cn. Pompeiovi senátem pro boj s piráty /67 př.n.l./ a pontským Mithridatem VI. /66 př.n.l./ diktaturou zaváněly, aniž by tohoto slova bylo použito. Popřením všech základních principů vztahujícím se k římským republikánským úřadům byla volba konzula *sine collega* r. 52 př.n.l., kdy strach z možné společné vlády Pompeia a Caesara i obava z časově neomezené diktatury přiměly senát k porušení základního principu - principu kolegiality.

Výjimky se stávaly precedentem, na který se odvolávali další následovníci. Cesta k otevřenému boji o moc ve státě byla nastoupena.

Kontrolní otázky

1. Které oblasti kolem Středozemního moře se během 2.-1. st. př.n.l. staly římskými provinciemi?
2. Vyhledejte na mapě římské říše pro dobu republiky, případně se je pokuste vyznačit na slepé mapě.
3. Jmenujte římské úředníky, kteří zastávali úřad *cum imperio*. K čemu je *imperium* opravňovalo?
4. Na základě četby Catonova spisku O zemědělství *De agricultura* charakterizujte italskou *villa*.
5. Vysvětlete pojmy: optimáti, populárové, *ager publicus*, *pater familias*, patron-klient, *proletarii*, jezdci, publikáni.
6. Které další reformy navrhli bratři Tiberius a Gaius Gracchové? S jakým výsledkem?
7. Kdo byl římskou společností označován jako *homo novus*? Vysvětlete.
8. Jmenujte práva, kterými disponoval plnoprávný římský občan. Je nějaký rozdíl mezi latinským a římským občanským právem?
9. Shrňte ve zkratce základní rozpory vedoucí ke krizi římské republiky a jejímu pádu.
10. Kterí římscí autoři se ve svých pracích krizi republiky a jejímu rozpadu věnovali? V čem spatřovali příčiny krize?

Přílohy

Politicko-morální úpadek Říma

41. Ostatně (politické) strany i skupiny a po nich všemožné zlořády se v Římě ujaly před nemnoha lety, za klidu a nadbytku toho všeho, co pokládají smrtelníci za hlavní. Neboť až do zničení Kartága spravovali římský lid i senát stát společně v pokoji a s rozvahou a ani o slávu, ani o panování mezi sebou občané nezápasili; strach před nepřáteli udržoval obec při dobrých způsobech. Ale sotvaže to strachování v srdcích přestalo, nastalo přirozeně to, co provází úspěch: prostopášnost a pýcha. A tak ten klid, po kterém v protivenstvích toužili, byl pro ně, když ho dosáhli, (ještě) trapnější a trpčí. Začala totiž šlechta svou důstojnost a lid svou svobodu převracet v libovůli, každý si bral, odnášel, kořistil. Tak se všechno rozchvítilo na dvě strany a stát, který byl uprostřed, byl rozsápán. Šlechta ostatně byla díky (politickým) skupinám silnější; síla lidu, nsvázaná a v tom množství rozptýlená, se uplatňovala méně. Po vůli několika (jednotlivců) se postupovalo na vojně i doma; (jedni a) tíž měli v rukou státní pokladnu, provincie, úřady, slavné příležitosti i triumfy; lid trádal vojenskou službou a nedostatkem; válečnou kořist rozkrádali vojevůdcové ve spolku s několika, zatímco rodiče nebo nezletilé děti vojáků, jak právě kdo sousedil s mocnějším, byli ze svých domovů vyháněni. Tak se světovládou ovládla pole chamtivost, bez míry a studu, prznila a plnila všechno, z ničeho si nic nedělala, nic jí nebylo svato, až se zřítla v záhubu sama. Jakmile se totiž ve středu šlechty našli mužové, kterým byla pravá sláva nad nespravedlivou moc, začal v obci neklid a jako zemětřesení se hlásil občanský rozkol.

Zdroj: Gaius Sallustius Crispus, Válka s Jugurthou 41

Situace na italském venkově

I, 7. Když si Římané válkami kus po kuse podrobovali Itálii, zabírali (poraženému) vždycky část půdy a zakládali tam města, anebo do měst už stojících vybírali ze svého středu kolonisty. A na ta pohlíželi jako na své pevnosti; co se tkne půdy, kterou pokaždé ukořistili, tu obdělanou ihned přidělovali novým osídlencům nebo prodávali nebo pronajímali, kdežto tu po válce právě zpustlou, které také bylo nejvíce a na jejíž rozdělení ještě neměli kdy, prozatím přenechávali těm, kteří byli ochotni ji obdělávat za poplatek z každoroční sklizně – za desátek z polí, ze pětinu ze zahrad. I chovatelům dobytka byly předepsány poplatky ze zvířat větších i menších. A to dělali proto, aby zvýšili populaci italského obyvatelstva, které se jim osvědčilo jako velmi houževnaté, a aby měli svoje vlastní spojence. Ale vycházelo jim to naopak. Neboť boháči, kteří si zabrali většinu této neobdělané půdy a časem nabyli naděje, že jim ji už nikdo neodejme, menší (polnosti) chudých v sousedství i jinde jednak po dobrém kupovali, jednak násilím uchvacovali. Hospodařili tedy už ne na usedlostech, ale na velkostatech a užívali na nich zemědělců i pastýřů kupovaných, aby jim svobodné (pracující) neodváděla od polních prací vojna; ostatně tento majetek jim mnoho vynášel i proto, že otroci měli mnoho dětí, neboť se bezpečně rozmnožovali, nepodléhající vojenské povinnosti. Následkem toho byli nobilové velmi bohatí a otrockého obyvatelstva bylo po venkově množství, kdežto u Italiků ubývalo lidí i branců, neboť je oslabovala chudoba, daně i válečná tažení. A i když na nich právě nebyli, ocitali se bez práce, když půda byla v rukou boháčů a ti užívali místo svobodných zemědělců otroků.

Zdroj: Appianos, Občanské války I, 7

Spojenecká válka 90-88 př.n.l.

37, 2, 13-27. V této válce stíhaly obě bojující strany rozmanité i mnohonásobné útrapy a byla dobytá města (těch i oněch), jako by se vítězství naschvál klonilo jednou sem, po druhé tam, a nikde nechtělo setrvat nastálo; přesto, když jich padlo na obou stranách nesmírné množství, pozdě (teprve) a stěží se Římanům poštěstilo nabýt převahy. S Římany válčili Samnité, Asculští, Lucanové, Picenové, Nolští a jiné obce i kmeny, z nichž bylo nejvýznačnější a největší Corfinium, čerstvě povýšené na společné město Italiků; v něm si zřídili všecko to, co veliké město i vládu utvrzuje, i rozsáhlé náměstí a radnici a hojnost všeho ostatního, čeho je třeba pro válku, a také množství peněz a bohaté zásoby potravin. Vytvořili si také senát o 500 členech; ti z nich, kteří bylo hodni své vlasti vládnout a byli schopni předem se radit o společném blahu, měli být povyšováni. Těm svěřili vedení války a dali členům té rady plnou moc. Ti vydali zákon, že každého roku se mají volit dva konzulové a dvanáct prétorů.

Zdroj: Diodóros Sicilský, Zlomek ze ztracené části spisu Bibliothéké 37, 2, 13-27

Spartakovo povstání 73-71 př.n.l.

11. Bylo totiž už oznámeno, že se Pompeius blíží, a mnozí v předvolebních projevech hlásali, že vítězství v té válce musí být jeho; jakmile prý přijde, hned svede bitvu a válku ukončí. Spěchal tedy (Krassus) s rozhodnou bitvou, a rozbiv tábor poblíže nepřátel, dal kopat příkop; tam činili otroci výpady a na kopající doráželi. Když jich pak z obou stran vyráželo stále více a více, viděl se Spartakus nucen sešikovat celé vojsko. Nejdříve, když mu přivedli koně, vytasil meč, a řka, že jako vítěz bude mít množství výborných koní od nepřátel, ale podlehne-li, nepotřebuje ho, koně probodl; potom, klestě si lesem zbraní a ranami cestu ke Krassovi, k němu se sice nedostal, ale sklál dva centuriony, kteří se mu postavili. Nakonec, když jeho lidé prehli, sám stojí pevně a bráně se přesile na všech stranách, byl ubit. A ten úspěch, třebaže Krassus měl štěstí a vedl válku výtečně, nešetřil vlastní osoby, přece přispěl k slávě Pompeiově. Na něho totiž narazili ti, kteří vyvázli, a on je potřel, takže mohl napsat senátu, že v řádné bitvě sice uprchlíky porazil Krassus, on však že vyrval sám kořen války. Pompeius tedy slavil skvělý triumf nad Sertoriem a Ibérií, kdežto Krassus se o velký triumf ani nepokusil zažádat; myslelo se ostatně, že už slavení toho „pěšího“, zvaného ovace, na válku s otroky, bylo ne dost čestné a pod jeho důstojnost ...

Zdroj: Plútarchos, Krassus 11. Životopisy slavných Řeků a Římanů.

Přiliv bohatství díky vítězným válkám

Díky římské aktivitě v podmaněných územích převyšovaly státní příjmy souhrn státních vydání. Pokus o vyčíslení předpokládaných římských státních příjmů a výdajů v r. 168 př.n.l., kdy Římané docílili významného vítězství nad Makedonií, vedl k těmto výsledkům: výdaje činily 53.609.250 sesterciů, zatímco příjmy byly 57.683.500; příštího roku po vyhrané válce se výdaje snížily na 43.352.825 sesterciů, avšak příjmy zhruba stouply na 368.936.650 sesterciů.

Zdroj: Jan Burian, Řím, světla a stíny antického velkoměsta, Praha 1970, s. 65:

Ad: Vztah mezi optimáty a populáry

Jochen Bleicken, Die Verfassung der römischen Republik, Paderborn 1975, s.124.

Dass diese Gruppen nicht die Repräsentanten zweier grundsätzlich verschiedener Anschauungen von der römischen Staatsform waren – etwa die eine Gruppe der Vertreter der Beibehaltung der aristokratischen Ordnung, die andere derjenige der Einführung der Demokratie –, steht zunächst außer Frage: Beide Gruppen standen auf dem Boden der gegebenen Ordnung. Die Popularen wollten lediglich als diejenige Gruppe, die innerhalb der politischen Führungsschicht meist in der Minderheit war, ihren Willen der Mehrheit durch die Benutzung der Volksversammlung als eines reinen Instruments ihres Willens (nicht als Vollzugsorgan eines echten Volkswillens) aufzwingen, demgegenüber sich ihre Gegner auf den Senat (*auctoritas senatus*) beriefen, die letzteren im Sinne der tradierten Ordnung (natürlich nicht immer auch im Sinne der adäquaten Beurteilung der zur Debatte stehenden Sachgegenstände) insoweit mit dem besseren Argument, als gemäß der aristokratischen Natur der Staatsordnung die politischen Grundfragen innerhalb der Führungsschicht, und d.h. im Senat entschieden werden mussten.

Literatura:

Přílohy:

Marcus Tullius Cicero: Dopisy bratru Quintovi. In: Antika v dokumentech II. Řím. Redigovali Jan Pečírka a Julie Nováková. Praha 1961, s. 189-190

Jak má vypadat dobrý správce provincie

Avšak pro tu tvou dobrou vůli a svědomitost znamenají velikou nesnáz publikáni. Budeme-li jim klást překážky, odvrátíme i od sebe, i od státu stav, který o mne má znamenité zásluhy a který jsem já pro tát získal; budeme-li jim naopak ve všem vycházet vstříc, vydáme v naprostou záhubu ty, o jejichž nejen bytí, ale i prospěch jsme povinni pečovat. To je, po pravdě řečeno, v celém tvém úřadě za jediná nesnáz. Neboť být nezištný, ovládat všechny své žádosti, své lidi držet na úzdě, na soudě zachovávat nestrannost, s ochotou věci vyřizovat i lidi přijímat a přát jim slyšení, to je spíše chvalné než nesnadné; nevyžaduje to totiž žádné námahy, nýbrž jistého duševního zaměření a předsevzetí.

Plútarchos: Životopisy slavných Řeků a Římanů. I. Praha 1967, s. 267 (Cato 4)

Chvála střídáního způsobu života

Catonovi pomohla k slávě a vlivu jeho výmluvnost; většina ho nazývala římským Demosthémem. Ještě živější pozornost a upřímnější obdiv vzbudil jeho prostý život. Neboť síla mluveného slova byla již odedávna předmětem usilovného soupeření mladých občanů, avšak člověk, který se nechtěl vzdát pracovitostí svých otců, který se spokojil se skromným obědem,

studenou snídaní, prostým šatem a příbytkem muže z lidu a který dával přednost tomu, aby se obešel bez zbytečných věcí, před tím, aby je měl, takový člověk byl opravdu vzácným zjevem, protože Řím pro svou velikost už nezachovával nezkažené mravy, nýbrž s nadvládou nad mnoha zeměmi a národy přijímal cizí mravy a napodobil způsob života rozmanitých národů.

Právem se tedy obdivovali Catonovi, pozorující, jak námahy vyčerpávají a rozkoše činí změkčilými ostatní, kdežto on neoslaben ani jedněmi ani druhými nejen, pokud byl ještě mladý a ctižádostivý, nýbrž i jako stařec s hlavou pokrytou šedinami i po konsulátu a po triumfu dále koná pravidelná cvičení jako vítězný závodník a tímto způsobem žije až do smrti.

Plútarchos: Životopisy slavných Řeků a Římanů. I. Praha 1967, s. 279-280 (Cato 18, 19)

Opatření proti rozmařilému způsobu života

U většiny vzbudil nevoli hlavně omezováním přepychu; ten nebylo možno odstranit přímo, ježto jím jako nemocí byl zasažen a nakažen celý národ. Cato postupoval oklikou a chtěl, aby majitelé dále vyjmenovaných předmětů při vyšším odhadu platili také vyšší daně, nařídil, aby u šatů, vozů, ženských šperků a domácího zařízení, jichž cena jednotlivě přesahovala 1500 denárů, udávali při odhadu desateronádobnou cenu. A na ně uvalil daň tři promile. Přál si, aby se zřekli přepychu, až pocítí tíhu zvýšení a uvědomí si, jak lidé skromní a prostí ze stejného majetku platí do státní pokladny méně.

..... dával uřezávat roury, jimiž někteří zachycovali vodu z veřejného vodovodu a rozváděli ji do vlastních domů a zahrad, zbořit a strhnout stavby, které přesahovaly na státní pozemek, a snižoval úhradu nákladů za veřejné práce a cla pronajímal za nejvyšší ceny.

Titus Livius: Dějiny VI. Praha 1976, s. 405-406 (XXXIX, 6)

Změkčilost vojska

Na konci roku, když už byli úředníci zvoleni, slavil 5. března Gnaeus Manlius Vulso triumf nad Gally sídlícími v Asii. Záměrně slavil triumf o něco později, aby se nemusel zodpovídat před soudem za praetury Quinta Terentia Culleona podle zákona Petiliova a aby neshořel v plamenech cizího soudu, kterým už byl odsouzen Lucius Scipio. Dalo se čekat, že soudci budou proti němu ještě zaujatější než proti Scipionovi. Pověst o něm totiž přinesla, že jako Scipionův nástupce zkazil všemožnou nevázaností vojenskou kázeň, dříve přísně dodržovanou.

Nebylo mu k hanbě jenom to, co se – podle vypravování – dalo v místě jeho působiště daleko stranou dohledu, ale ještě více chování, které bylo každodenně vidět na jeho vojácích; neboť původ barbarské hýřivosti vzešel od nich a podněty k ní přivezli vojáci do města z Asie. Zavlekli do Říma lehátka pobitá měděnými ozdobami, drahocenná roucha, jako pokrývky, záclony a jiné tkaniny, stolečky na jednom sloupku, jež byly tehdy pokládány za přepychový nábytek, a ozdobné stolní desky. Teď byly přidány k hostinám ještě kitharistky a harfenice a ještě jiné zábavy. I samy hostiny počaly být vystrojovány s okázalejší péčí a náklady. Tu také kuchař – u našich ctihodných předků ten nejlacinější otrok podle ceny i podle potřeby – začal stoupat v hodnotě a jeho dílo, jež dříve bylo jen službou, začalo být považováno za umění. Avšak to, co tehdy ještě sotva padalo do oka, stalo se zárodkem budoucí rozmařilosti.

Plútarchos: Životopisy slavných Řeků a Římanů I. Praha 1967. Cato 22 (s. 283-284)

Vztah Římanů k řecké kultuře

Cato byl již v pokročilém věku, když do Říma přišlo z Athén poselstvo, v němž byli akademik Karneadés a stoik Diogenés. ... Ihned se k těm mužům hrnuli vědychtiví mladí Římané, naslouchali jim s obdivem a vůbec byli stále s nimi. Zvláště půvab Karneadovy osobnosti, jejíž kouzlo bylo nejsilnější a jejíž sláva nezůstávala za ním, nalezl nadšené posluchačstvo a jméno Karneadovo zaznělo městem jako hukot vichru. Všude se mluvilo o tom, že Řek ohromujícího nadání a vzdělání svým podmanivým kouzlem roznítil v mladých lidech mohutný plamen lásky, takže zanechali ostatních zálib a zábav a blouzní jen o filosofii.

To se všem Římanům líbilo, rádi viděli, že se mládež stýká se znamenitými muži a že se jí tak dostává řeckého vzdělání. Jen Cato byl hned od počátku nespokojen, když touha po řečnické slávě zaplavovala město, a obával se, aby mladí lidé nezaměřili svou ctižádost výlučně k řečnictví a nezamilovali si řečnickou slávu více než slávu získanou činy a válečnými výpravami; potom, když se sláva filosofů stále více šířila a jejich první projevy tlumočil v senátu ze zájmu a na vlastní žádost vážený Gaius Acilius, rozhodl se uspíšit pod vhodnou záminkou odchod všech filosofů z Říma. Proto vystoupil v senátě a vytýkal úředníkům, že tak dlouhý čas čeká na vyřízení své věci poselstvo, jehož členové dovedou snadno o čemkoli přesvědčit; že je proto nutné co nejrychleji učiniti nějaké rozhodnutí a usnesení, aby se tito lidé zase dostali k svým přednáškám a mohli pokračovat v rozhovorech s mladými Řeky a mladí Římané aby poslouchali zákony a úřady jako dříve.

Gaius Sallustius Crispus: Válka s Jugurthou. Praha 1988, s. 110

Morální úpadek římské společnosti

Ale zlozvyk stranicství, klikaření a všech ostatních neřestí vznikl v Římě už nějaký čas předtím. Zrodil se z klidu a hojnosti všeho, čeho si lidé nejvíce cení. Před zničením Kartága senát i římský lid spravovali svůj společný stát v klidu a pořádaně, občané mezi sebou o slávu a o moc nezápasili. Strach před nepřáteli přidržoval obec při dobrých způsobech. Ale jakmile se ho lidé zbavili, převládla požívačnost a zpupnost, vlastnosti, kterým se v blahobytu daří. Klid, po kterém občané toužili v nebezpečích, jim ztrpkl a zhořkl. Nobilita začal svou důstojnost převracet ve svévoli stejně jako lid svou svobodu, každý je rval, dral a bral. Vše se dělilo jen na dvě strany a stát, který zůstal uprostřed, byl roztrhán na kusy. Ovšem nobilita byla díky vzájemné podpoře silnější, kdežto síla prostého lidu, rozptýlená v jeho davech, zmohla méně. Za války i v míru rozhodovalo o všem několik lidí; oni měli v moci státní pokladnu, provincie, úřady, jim připadala sláva a triumfy, a lid tížila vojenská služba a bída. Válečnou kořist rozchvátili vojevůdci se skupinkou svých pomahačů, kdežto rodiče a maličké děti občanů ve zbrani zatím vyháněl z domova jejich bohatý soused. Ruku v ruce s mocí nastoupila nezměrná a nesmiřitelná chtivost, poskvřnila a zničila vše, nedělala si z ničeho hříchu ani svědomí, až sama sebe strhla do záhuby. Jakmile se totiž mezi nobilitou objevili muži, jimž byla skutečná sláva přednější než nezasloužená moc, město se dalo do pohybu a občasně vojenské rozepře propukly jako zemětřesení.

Christ, Karl: Krize a zánik římské republiky. Praha 2010, s. 17

Důsledky dobovačských válek pro Řím

V 2. a 1. století musel Řím za svou narůstající angažovanost platit. Intervence v Hispánii, Řecku, severní Africe a Malé Asii dovedly všechny pokusy o ovládnutí těchto území pouhými

nepřímými prostředky hegemonie ad absurdum. Řím nakonec musel tato velká území převzít do bezprostřední provinciální správy. Tento administrativní a politický úkol již nešlo řešit nástroji stále ještě aristokraticky vedeného městského státu. Rychlé střídání místodržitelů zabraňovalo jak kontinuálnímu plánování, tak konsolidaci a efektivnosti správy, která v provinciích po dlouhou dobu zcela nepokrytě spatřovala pouze *praedia*, statky, jež římskému lidu – rozuměj jeho vládnoucí vrstvě – sloužily k vykořisťování. Formy italské federace se na tato velká území už vůbec nedaly přenést, a protože se římscí spojenci dosud značnou měrou podíleli na vojenských operacích, nikoli však na jejich ziscích, římské vládnoucí struktuře vyvstal v otázce spojenců nový problém.

10. téma

ŘÍM – DOBA TRIUMVIRÁTŮ

Když v roce 60 př.n.l. došlo k jednání tří předních osobností římského politického života té doby – Gnaea Pompeia Magna, Gaia Iulia Caesara a Marka Licinia Crassa – nikdo netušil, že tím začíná poslední kapitola existence římské republiky.

Úmluva – nazvaná pozdějšími historiky, analogicky dle smlouvy uzavřené roku 43 př.n.l. Octavianem, Markem Antoniem a L. Aemiliem Lepidem, prvním triumvirátem – byla ve skutečnosti tajnou soukromou dohodou, jejímž cílem bylo naplnění ambicí každého ze zúčastněných, a to těch, které by sám, jako jedinec, veřejně mohl jen obtížně prosadit. Smlouvu uzavřeli muži stojící na opačných stranách politického spektra a lze ji částečně chápat i jako jejich reakci na nepružnou a nekonstruktivní politiku senátu, který na straně jedné sám republikánské principy vládnutí porušoval /viz syllabus č. 1/, na straně druhé trpěl neustálými obavami z narůstající moci vojensky i politicky silných jednotlivců.

Vzájemná podpora „triumvirů“ vedla ke kýženým cílům. G. I. Caesar se stal pro rok 59 př.n.l. konzulem a na následných pět let mu byla propůjčena prokonzulská pravomoc a tím i vojenské velení v provinciích Gallia Cisalpina a Gallia Narbonensis. Pompeiovi byla konečně odsouhlasena organizační a správní opatření, která provedl během svého tažení na Východě /proti pontskému králi Mithridatovi VI. a arménskému králi Tigranovi/ a byla mu přislíbena půda pro jeho veterány. Nejméně jasně jsou pohnutky Crassovy účasti – snad naplnění vojenské ctižádosti, touha poměřit se s Pompeiem ... Pakt, stvrzený i sňatkem Pompeia s Caesarovou dcerou Julií, byl prodloužen o dalších pět let při setkání triumvirů v Luce /56 př.n.l./.

Druhé pětiletí však znamenalo konec křehké politické rovnováhy. Významné velitelské úspěchy Caesara při dobývání Gallia Comata, jeho rostoucí popularita mezi vlastními vojáky i u římského lidu z něj učinily Pompeiova potencionálního konkurenta. Nehledě na to, že po tragické porážce Lucia Licinia Crassa Parthy u Karrh r. 53 př.n.l. se z triumvirátu stal duovirát. Dle anglické historičky Pat Southerson nebyl – při vznikající roztržce – důležitým ani tak fakt samotné Crassovy smrti jako skutečnost, že na Caesarovu stranu přešla většina Crassovy velmi početné klientely, čímž byla rovnováha sil obou partnerů narušena.

Caesarem se cítil být ohrožen i senát, což vedlo k jeho postupnému sblížení s Pompeiem, který, ačkoliv byl jmenován místodržícím v provincii Hispania, dal přednost osobní přítomnosti v Římě a provincii řídil - zcela nestandardně - prostřednictvím svých *legati*. Jemu, ve snaze posílit jeho politickou pozici a s ohledem na propukající nepokoje v Římě /mj. vražda populára Publia Clodia Pulchra Titem Anniem Milonem r. 52 př.n.l./ bylo senátem svěřeno mimořádné postavení konzula *sine collega*, čili konzula bez partnera. K přijetí bezprecedentního rozhodnutí mohla senátory vést obava z možné koalice Pompeia s Caesarem i strach z jmenování diktátora, jehož pravomoci, na rozdíl od konzulských, nemohlo zrušit ani veto tribunů lidu.

Přibližující se konec druhého pětiletého období znamenal přiosvětlení vnitropolitických vztahů. Caesar, zaměstnaný obnovou stability poměrů v Gallii po porážce Vercingetorigova povstání, si musel v Římě pojistit své vojenské pravomoci po roce 50 př.n.l., kdy mu mělo vypršet prokonzulské imperium. Snahy jeho příznivců o prosazení jeho kandidatury na konzula pro rok 49 př.n.l. *in absentia* narazily na rozhodný odpor nobility, která naopak ultimativně požadovala Caesarovo okamžité složení velení nad svěřenými legiemi. Pompeius byl naproti tomu vyzván k pohotovosti a obraně Itálie.

Kostky tedy byly vrženy ještě před překročením Rubikonu v lednu 49 př.n.l. Ačkoliv tento akt – překročení hranic Itálie s legiemi bez svolení senátu –, považovaný za počátek druhé občanské války, mohl být vykládán jako obrana Caesarových vlastních mocenských pozic i života, ve svých důsledcích vedl k nastolení jeho samovlády i jejímu tragickému konci o březnových Idách roku 44 př.n.l.

Následujících šest let probíhalo ve znamení vojenských tažení: proti Pompeiovým přívržencům /Hispanie 49 př.n.l., africká válka 46 př.n.l./, Pompeiovi samému /definitivně poražen v bitvě u Farsalu v Thessálii r. 48 př.n.l., krátce nato umírá bez Caesarova přičinění u břehů Egypta, kde hledal azyl/, proti jeho spojenci pontskému králi Farnakovi /47 př.n.l., proslaveno Caesarovým lakonickým prohlášením *veni, vidi, vici*/, proti synu Pompeia Magna Sextovi / hispanská válka 45 př.n.l./.

Dlouhé měsíce na válečném poli se střídaly s relativně krátkými pobyty ve Městě, během nichž, zahrnován pochlebováním a poctami ze strany senátu i lidu, se Caesar stal praktickým samovládcem. Přestože staré republikánské instituce /senát, magistráti, lidové shromáždění/ zůstaly zachovány, pozbyly faktického politického významu a změnily se v povolný nástroj potvrzující formální aklamaci všechny Caesarovy záměry.

Mimořádné pravomoci, které soustředil ve svých rukou /několikeré zastávání konzulátu, úřad diktátora, postavení nejvyššího kněze – pontifika maxima, doživotní tribunát lidu/ i pocty, které přijal /užívání titulu *imperator*, právo nosit roucho triumfátora a čestný věnec/ či odmítl /snahy spojit jej s královským titulem/ jen utvrzovaly jeho odpůrce v přesvědčení, že usiluje o královládu. Posledním činem, definitivně stvrzujícím jejich podezření, bylo převzetí titulu *dictator perpetuo* v únoru roku 44 př.n.l., čímž doba trvání jeho diktatury byla prodloužena z deseti let, které ještě ani nevypršely, na doživotí. Gaius Iulius Caesar byl zabit o *Idibus Martiis* /15.3./ 44 př.n.l. v budově senátu, jen pár dnů před odchodem do připravované války s Parthy. Strůjci vraždy, republikáni v čele s M. I. Brutem a G. Cassiem Longinem, se mylně domnívali, že vraždou na tyranovi vše obrátí k starému pořádku. Nepochopili, že činnost Caesara nebyla příčinou, ale důsledkem dlouhodobé vnitřní krize *res publica* a že tedy jeho smrt není východiskem ze složité situace, nýbrž naopak důvodem pokračujícího rozvratu a soupeření o moc.

Debaty na téma, zda Caesar chtěl či nechtěl být samovládcem a jakým způsobem toho hodlal dosáhnout, jsou v historické obci stále aktuální. Opatření, která podnikl během občanské války s Pompeiem i po ní, ukazují na to, že si uvědomoval nezbytnost reform ve správě římského státu. Nutnost přeměnit městský stát Řím s „připojenými“ provinciemi v jednotný ekonomicko-správní celek – *imperium Romanum*. Zda by tak učinil cestou postupných reform republikánského zřízení při zachování jeho vnějších rysů nebo by se spíše přiklonil k monarchii helénistického typu, s níž se seznámil za pobytu u dvora egyptského královny Kleopatry, zůstane navždy předmětem vědeckých diskusí.

Prasynovec Gaius Octavius, který byl na podzim roku 45 př.n.l. jmenován Caesarem v závěti dědicem tří čtvrtin jeho majetku a testamentem adoptován do rodiny Iuliů, byl v okamžiku svého vstupu na politickou scénu pro většinu politiků, pro- i proticaesarovsky laděných, velkou neznámou. Mladý devatenáctiletý muž pocházející z jezdecké rodiny z Velitrae, teprve nedávno povýšený Caesarem do patricijského stavu, neměl za sebou žádné politické zázemí, nezastával dosud žádný politický úřad, chybělo mu vojsko i vojenské zkušenosti. Jedinou devízou, která však mohla pro něj znamenat i smrtelné nebezpečí, bylo jeho spojení s Caesarem jako adoptivním otcem, které z něj činilo i dědice jeho „politické závěti“.

Během prvních měsíců následujících po Caesarově vraždě došlo v Římě k několikerému přeskupení politických sil. Počáteční tolerance mezi blízkým přítelem diktátora Markem

Antoniem a republikány, vynucená obecnou nejistotou i obavami o vlastní životy, brzy vzala za své. Marcus Antonius, zvolený spolu Caesarem konzulem pro rok 44 př.n.l., byl vnímán jako nový nastupující diktátor, v čemž republikány utvrzovalo chování samotného konzula /drží pohřební řeč nad hranicí s Caesarovým tělem, čte veřejně jeho závěť, disponuje částí jeho finančních prostředků/. Senát, podněcovaný Ciceronovými protiantoniovisky zaměřenými filipikami /In M. Antonium orationes Philippicae/ svého „zastávce“ našel v osobě mladého Octavia. Ten, protěžován slavným řečníkem, byl v lednu 43 př.n.l. jmenován propraetorem s imperiem a rozsáhlými pravomocemi s úkolem táhnout proti Antoniovi a podpořit tak vojensky místodržícího Gallia Cisalpina, jednoho z Caesarových vrahů, republikána Lucia Bruta.

Senát však s Octavianovými službami počítal pouze dočasně, což se jasně ukázalo po vítězství senátorského vojska nad Antoniem v bitvě u Mutiny v roce 43 př.n.l., kdy vrchním vedením armády byl pověřen Lucius Brutus. Octavian, zklamaný postojem senátu, v pozici, která vylučovala jednání s Caesarovými vrahy, v pokračujícím konfliktu s Markem Antoniem zachoval neutrální postoj a připravoval si tak půdu pro pozdější jednání o spojení. Ve snaze vydobýt si pro jednání lepší postavení a získat jistý právní mandát táhl se svými legiemi na Řím a donutil senát, aby jej v srpnu roku 43 př.n.l. zvolil na zbytek roku konzulem namísto jednoho z těch, kteří padli v bitvě u Mutiny /konzulové Hirtius a Pansa/.

Ve věku necelých dvaceti let byl zvolen konzulem, aniž předtím absolvoval obvyklý *cursus honorum*. Zákonem /*lex curiata*/ si nechal potvrdit Caesarovu testamentární adopci a jako jeho syn Gaius Iulius Caesar svolal soud nad jeho vrahy. Pomsta nad nimi se stala jedním z oficiálně proklamovaných cílů druhého triumvirátu.

Na podzim roku 43 př. se v Bononii uskutečnilo setkání Marka Antonia, Marka Aemilia Lepida a Oktaviana, které vešlo do dějin pod názvem druhý triumvirát. Oproti dohodě z roku 60 př.n.l. byla jejich smlouva sepsána a veřejně přečtena shromážděným vojskům, v listopadu téhož roku byla ratifikována i lidovým shromážděním v Římě /*lex Titia*/. Signatáři dohody přijali titul *tresviri rei publicae constituendae consulari potestate*, k uspořádání státních záležitostí byli vybaveni konzulskými pravomocemi s dobou trvání pěti let. Rozdělili si mezi sebe správu západních provincií /východní byly v rukou Caesarových vrahů/, vládnout v nich měli prostřednictvím *legati* /viz výše Pompeiův precedens/. Senát tak byl ze správy říše vyloučen.

Před odjezdem do Řecka, kde se formovaly hlavní vojenské síly republikánů, ve snaze zabezpečit si nejistý týl a získat tolik potřebné finanční prostředky pro armádu, sáhli triumvirové k proskripčním realizovaným již dříve za občanské války mezi C. Sullou a G. Mariem. Jednalo se o veřejně vyvěšené seznamy nepohodlných lidí /3/, především z řad senátorské aristokracie a jezdců, kteří mohli být následně kýmkoliv usmrceni a jejichž soukromý majetek propadl státu. Nejznámější obětí proskripce se stal řečník Marcus Tullius Cicero. Jednalo se o akt, který vedl k dalšímu, podstatnému oslabení republikánsky smýšlející části nobility, a ač byl později - po bitvě u Aktia - právně zrušen, na dlouhou dobu byl jednou z hlavních příčin nedůvěřivého postoje starých patricijských rodin vůči Octavianovi – Augustovi.

V dvojí bitvě u Filipp v r. 42 př.n.l. byli republikáni na hlavu poraženi, jejich vůdci /G. Cassius Longinus a Marcus I. Brutus/ spáchali sebevraždu. Ačkoliv se bitvy zúčastnili oba triumvirové /třetí - Lepidus střežil klid v Itálii/, vojsko zdravilo jako imperátora Marka Antonia. Přesto Octavianus svou mocenskou pozici posílil v neprospěch M. Aemilia Lepida, který se při novém dělení provincií musel spokojit namísto Hispánie s Afrikou.

Antoniový zájem v západní části říše hájil po jeho odchodu do východních provincií bratr Lucius Antonius, který se snažil využít všeobecného pobouření italského obyvatelstva proti Oktavianovi, jež bylo vyvoláno násilným vyháněním Italiků z měst a polí, která byla určena triumvirům k usídlení jejich veteránů. Neochota ke kompromisu /především ze strany Lucia Antonia a Antoniové manželky Fulvie/ vyústila v tzv. perusijskou válku, v níž byl triumvirův bratr na hlavu poražen. Hrozící vojenský konflikt mezi oběma triumviry zažehnal jejich vojáci, kteří odmítli proti sobě bojovat a přinutili své velitele k jednání.

Smlouva z Brundisia z r. 40 př. n.l. potvrdila předchozí dělbu sfér vlivu s tím, že se na ni podílel i syn velkého Pompeia Sextus, kterému byla potvrzena držba Sicílie, v následujícím roce při jednáních v Misenu i držba dalších ostrovů /Korsiky, Sardinie/. Jednání se Sextem Pompeiem byla životně důležitá především pro obyvatele města Říma, kteří byli odkázáni na dovoz obilí z provincií a jejichž pravidelnému zásobování potravinami bránila Pompeiova rozsáhlá blokáda italských přístavů. Vše vyřešilo námořní vítězství Oktaviana v bitvě u Naulochu r. 36 př.n.l., po němž Sextus Pompeius odešel na Východ a zakrátko byl zabit na rozkaz Antoniova místodržícího.

Mezitím v r. 37 př.n.l. došlo k poslednímu osobnímu setkání Marka Antonia a Oktaviana. Jeho důvodem bylo prodloužení trvání druhého triumvirátu o dalších pět let. Tentokrát si byli triumvirové svou pozicí natolik jistí, že úmluvu prodloužili bez toho, že by se, alespoň formálně, obrátili na lid. Možné projevy nesouhlasu ze strany římské aristokracie mohly být ztlumeny tím, že jí byli vnímáni jako garanti boje proti Sextu Pompeiovi na západě a říši Parthů na východě impéria.

Po zlomení námořní moci Sexta Pompeia /bitvy u Mylai a Naulochu r. 36 př.n.l./ a eliminování zbylé moci M. Aemilia Lepida /až do své smrti r. 12 př.n.l. podrží pouze titul pontifika maxima/ se Octavianus prezentuje římskému lidu jako úspěšný velitel armády ve válce, kterou vede v nepříliš vzdáleném Illyriku proti Dalmatům a Pannonům. Jeho vítězství, propagandisticky velmi dobře využité, nabyla v očích římského lidu i senátu mnohem většího významu i díky tomu, že Antoniova dlouho připravovaná výprava proti Parthům ztroskotala a jeho prestiž úspěšného vojevůdce tak byla poškozena.

Od poloviny 30. let napětí mezi oběma soky sílilo. Marcus Antonius žijící již léta na východě říše, ovlivněn jejím životním stylem i odlišným pojetím výkonu moci, se stále více vzdaloval tradičním představám římského občana. Jeho víceméně oficiální vztah k egyptské královně, rozmařilý způsob života, chladný postoj k legitimní manželce Octavii mu v Římě příznivce nezískaly. Když se k tomu připojila oslava jeho tažení proti Arménii, kterou s velkou pompou pořádal ne v Římě, ale v Alexandrii, či rozdávání stávajících východních provincií římskému lidu Kleopatře a jejich dětem, bylo rozhodnuto. Válka slov vyvrcholila veřejným přečtením částí Antoniových závětí v senátu a odchodem jeho přívrženců do Alexandrie /odešlo mj. na 300 senátorů/. Přesto, když došlo k oficiálnímu vyhlášení války, nebyl za *hostis*, tj. nepřítele římského státu prohlášen Marcus Antonius, ale egyptská královna.

Definitivní tečku za dlouholetým konfliktem učinila námořní bitva u Aktia r. 31 př. n.l. a Oktavianovo následné vítězné tažení do Egypta. Marcus Antonius i Kleopatra si z obavy před potupou raději zvolili dobrovolnou smrt, Kleopatřin a Caesarův syn Kaisarion byl na Oktavianův rozkaz z „preventivních“ důvodů zabit, jejich zbylé děti vychovávala v Římě Octavie.

Skončil boj o získání moci, začal boj o její udržení.

Kontrolní otázky

1. Pročtete si v Caesarových Commentarii de bello Gallico /in: Válečné paměti, Praha 1972/ kapitolu o poměrech v Gallii za Caesarova příchodu /VI 11 – 20/.
2. Srovnajte pohnutky, názory a činy Cn. Pompeia a G. I. Caesara.
3. Najděte na mapě místa významných tažení a bitev těchto velitelů. Které oblasti byly díky nim připojeny k římské říši?
4. Které reformy provedl Caesar ve 40. letech 1. st. př.n.l.?
5. Zhodnoťte význam politické činnosti M. Tullia Cicerona v posledních desetiletích republiky.
6. Jaký charakter mají řeči označované jako filipiky, odkud tento termín pochází?
7. Co znamená *cursus honorum*? Z jakých stupňů se skládal? Jakou roli hrál v římském státním zřízení?
8. V čem tkvěla podstata odlišného přístupu k moci ze strany Oktaviana a Marka Antonia?
9. Jmenujte díla /literární, výtvarná, filmová aj./, která byla inspirována osudy zde uvedených historických osobností.

Literatura:

BLEICKEN, Jochen: Augustus. Berlin 2000.

BRTNICKÝ, Ladislav: Topografie starověkého Říma. Praha 1925.

CARCOPINO, Jerome: Daily Life in Ancient Rome. Hardmontsworth 1967.

CONTE, G. B.: Dějiny římské literatury. Praha 2003.

DOBIÁŠ, Josef – JIRÁNI, Otakar – SALAČ, Antonín: Doba Augustova. Praha 1933.

DROBERJAR, Eduard: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha 2002.

ECK, Werner: Augustus a jeho doba. Praha 2004.

GRANT, Michael: Dvanáct césarů. Praha 1998.

HOFF, Ralf von den – STROH, Wilfried – ZIMMERMANN, Martin: Divus Augustus. Der erste römische Kaiser und seine Welt. München 2014.

MÄRTIN, Ralf-Peter: Die Varusschlacht. Rom und die Germanen. Frankfurt am Main 2008.

SOUTHERN, Pat: Augustus. London and New York 1999.

SOUTHERN, Pat: Julius Cäsar. Essen 2002.

SOUTHERN, Pat: Marcus Antonius. Erfurt 2000.

ZANKER, Paul: Augustus und die Macht der Bilder. München 1997.

Přílohy

Reakce v senátu a městě krátce po Caesarově zavraždění

67. Když byla vražda dokonána, senát, ačkoli Brutus předstoupil, že prý poví něco o tom, co se stalo, nepopřál mu sluchu, řítil se dveřmi ven a prchaje, naplnil lid zděšením a bezradnou bázní, takže jedni zavírali domy, druzí opouštěli své účtárny a směnárny a úprkem běželi, jedni na místo činu podívat se, co se stalo, druzí odtamtud nazpět, když to viděli.

Antonius a Lepidus, nejlepší přátelé Caesarovi, odklidili se odtamtud tajně a utekli do cizích domů. Brutus však se spiklenci, jak ještě byli rozpálení vraždou, ukazující nahé meče, shlukli se všichni a od radnice se ubírali na Capitolium, nejsouce podobni prchajícím, nýbrž s obličejem zářícím a plni smělosti, volajíce lid k svobodě a přibírajíce k sobě urozené lidi z těch, se kterými se setkávali.

Zdroj: Plútarchos, Gaius Caesar 67. Životopisy slavných Řeků a Římanů.

Octavianus

2. Jakmile po smrti Brutově a Kassiově neměl už stát žádného vojska, jakmile byl (Sextus) Pompeius na Sicílii potřen, Lepidus sesazen, zabit Antonius a ani caesarovské straně nezbyval jiný vůdce než (mladý) Caesar, odložil (Oktavián) hodnost triumvira, vystupoval jako konsul, jemuž k ochraně lidu postačí tribunská pravomoc, získal si vojáky rozdáváním, lid přidělováním obilí a lahodou míru všecky; pak se ponenáhlu vzmáhal a stahoval na sebe úkoly senátu, úředníků i zákonů, aniž mu kdo odporoval; vždyť ti nejsmělejší už padli v bitvách nebo proskripce a ostatní nobileové, čím náchylnější byl kdo k otročení, tím více byl vyznamenáván bohatstvím a hodnostmi, takže převratem získali a to bezpečné a přítomné jim bylo milejší než ono staré a nebezpečné. Ani provincie tento stav věcí neodmítaly; vláda senátu a lidu jim byla podezřelá pro samé boje mezi mocnými i hrabivost úředníků, proti které byly zákony bezmocné, neboť byly ochromovány násilnostmi, pletichami a konečně podplácením.

Zdroj: Tacitus, Letopisy I, 1-2

Popis občanské války z pera samotného Augusta

1. Maje devatenáct let věku, sebral jsem z vlastního popudu a na vlastní náklad vojsko, s jehož pomocí jsem stát ujařmený samovládou (Antoniovy) strany osvobodil. Za to mne senát čestnými usneseními přibral do svých řad za konsulátu Gaia Pansy a Aula Hirtia, dáváje mi zároveň právo pronášet mínění spolu s bývalými konsuly, a udělil mi imperium. Aby stát neutrpěl žádné škody, o to pečovat přikázal mně jako proprétorovi po boku konsulů. Lid mne pak téhož roku zvolil konsulem, když oba konsulové padli ve válce, a triumvirem k uspořádání státu.

Zdroj: Res gestae divi Augusti 1

O proskripcích triumvirů a smrti Cicerona

66. Potom prepuklo šialenstvo Antonia a Lepida, ktorí boli – jako sme už uviedli – vyhlásení za nepriateľov vlasti. Obaja radšej chceli počúvať o tom, čo vytrpeli, než o tom, čo si zasluhovali, a tak sa opäť rozmohlo sullovske zlo, proskripcie. I keď sa Caesar proti nim

postavil, jeho odpor bol bezvýsledný. Nič nebolo v tomto čase natoľko nedôstojné ako skutočnosť, že Caesar bol nútený niekoho proskribovať a že sa našiel niekto, kto proskriboval Cicerona. Antoniov zločin odňal reč rímskému národu, nikto sa nepostavil na obranu človeka, ktorý toľké roky bránil blaho republiky i občanov.

No nič si nedosiahol, Marcus Antonius (rozhorčenie, ktoré sa mi derie z duše a zo srdca spôsobuje, že odbočujem z plánovaného rámca diela), nič, opakujem, si nedosiahol tým, že si vypočítal odmenu za umlčanie božských úst a sťatie slavnej hlavy, že si žalostnou mzdou nabádal na vraždu takého veľkého konzula a niekdajšieho záchrancu republiky! Iba si zbavil Cicerona nepokojného sveta, staroby a života, ktorý by bol za tvojej vlády biednejší ako smrť za tvojho konzulátu. No jeho dobrú povesť, slávne činy a slová si nielenže nezničil, ale zväčšil. Cicero žije a bude žiť v pamäti ľudí všetkých vekov.

Zdroj: Velleius Paterculus, Dejiny Ríma II 66

Vzájemný vzťah Marka Antonia a jeho vojaků /během jeho tažení proti Parthům/

43. Padlo neméně než 3000 mužů a do stanů bylo dopraveno 5000 raněných. I Gallus byl mezi nimi, jsa proboden zepředu čtyřmi šípy; ale ten se ze svých ran už neuzdravil. Ostatní Antonius po řadě navštěvoval a povzbuzoval, jsa uslzen a velmi dojat. A oni se se zářícími obličejí chápali jeho pravice, prosili ho, aby šel, pečoval sám o sebe a neoddával se žalu, nazývali ho imperátorem a říkali, že jejich spása závisí na tom, bude-li on zdrav.

Vůbec se zdá, že žádný jiný imperátor za oněch dob neshromáždil vojsko, které by silou, vytrvalostí a statečností bylo jeho vojsko předčilo; ale co se týče úcty k samotnému veliteli a poslušnosti spojené s láskou, jakož i toho, že všichni bez výjimky, vznešení i prostí lidé, důstojníci i obyčejní vojáci, dávali počtě a řízni prokazované Antoniem přednost před vlastním blahem a bezpečností, v tom se nedalo jeho vojsko předstihnout ani starými Římany. Příčinou toho bylo několik věcí, jak už jsme dříve řekli: jeho urozený původ, účinná výmluvnost, prostota, ochota a štědrost v darech, rozmarnost v žertování a při společenských zábavách. A tenkrát svými projevy soucitu i účasti s trpícími a tím, že dával ze svého, čeho kdo potřeboval, způsobil, že byli churaví a ranění ještě horlivější, než ti, kdo byli zdraví.

Zdroj: Plútarchos, Antonius 43. Životopisy slavných Řeků a Římanů.

Ad: Líčení bitvy u Aktia jako střetu Východu se Západem

Vergilius, Aeneis VIII, 678nn

Zde je Augustus Caesar a Itály do boje vede,

s ním je národ i senát i penáti, velcí ti bozi.

Vysoko na zádi stojí, dvě zářících ohňů mu sálá

ze skrání, otcovská hvězda mu svítí navrchu prilby;

Agrippa na druhém křídle má velení, vysoko stojí,

s podporou bohů a větrů a na skrání námořní věnec

zdobený zobci se skvěje – tím hrdým válečným znakem.

Tamto zas Antonius jde s barbary přerůzných zbraní,

nad kmeny východními i nad rudým pobřežím vítěz,
Aegypt a východní vojska si přivádí, daleké Baktry,
Také – jaká to mrzkost! – s ním přichází aegyptská žena.

11. téma

ŘÍM – AUGUSTOVA CESTA K MOCI

Bitvou u Aktia, tažením do Egypta a jeho přeměnou v provincii se Octavianus stal pánem celé římské říše. Cesta k vítězství, od neznámého mládí v r. 44 př.n.l. k triumfům nad Aktiem a Egyptem trvala 15 let. Římským lidem byl oslavován, a sám se v tomto smyslu i prezentoval /mince/, jako zachránce *res publica* před smrtelným ohrožením státu ze strany egyptské královny. O Marku Antoniovi se nemluvilo – pouze jeho sochy a jakékoliv zmínky o něm zmizely – a celé toto období občanských válek bylo v Augustových *Res gestae* zmíněno jen pár velmi obecnými větami. Mělo být zapomenuto.

Octavianus vystupoval celá léta na veřejnosti jako rozhodný obhájce tradic republiky a sliboval její opětovné obnovení, což by v praxi z jeho strany obnášelo odevzdání všech pravomocí, včetně vojenských, do rukou senátu. Z Oktaviana by se tak stala soukromá osoba. O tom - i z ryze praktických důvodů /ohrožení na životě jeho i jeho rodiny, možná nestabilita vnitřních poměrů v Itálii/ - nemohla být řeč. Právě proto však musely být z jeho strany velmi uvážlivě voleny další kroky – nebylo možné usilovat o samovládu otevřeně – zastánci republiky byli pořád dost vlivní /hl. v senátu/, mohl odradit i řadu svých dosavadních přívrženců. Funkce diktátora po smrti Caesara, podobně jako funkce krále po vyhnání Tarquinia Superba z Města, příliš připomínala neblahé zkušenosti minula. Jestli jeho vláda měla mít trvalejší charakter a neměla být ze strany římského lidu vnímána jako otevřená tyranie, bylo nezbytně nutné hledat konsensus s většinou občanské společnosti i určitý způsob koexistence s tradicemi a institucemi *res publica*, na jejichž sílu ukazovala i násilná smrt jeho strýce.

Cesta k cíli byla velmi složitá a děla se pečlivě zvažovanými kroky, díky nimž se mu na straně jedné podařilo postupně soustředit pravomoci nejvyšších úřadů ve svých rukou /konzul, později místo toho prokonzulské imperium, *tribunicia potestas*, *pontifex maximus*/, na straně druhé zachovat republikánské instituce a magistratury, které ale pozbyly svých dosavadních kompetencí. Na počátku této cesty byl Oktavianovi pravděpodobně znám cíl, nikoliv prostředky, kterými ho chtěl dosáhnout – ty byly odrazem aktuální politické situace, diplomatického manévrování, obratné propagace vlastní osoby i důsledného, byť již ne násilného odstraňování potencionálních soupeřů. Za zlomové jsou označovány roky 27, 23 a 19 př.n.l.

Od roku 31 př.n.l. každoročně nastupovaným konzulátem /což samo o sobě znamenalo porušení předepsaného desetiletého intermezza mezi dvěma nástupy do tohoto úřadu/ si zajistil dozor nad úředníky v Římě, právo svolávat senát a vznášet v něm návrhy, vést schůze lidového shromáždění. Jeho konzulská pravomoc však byla omezena *pomeriem* - hranicí města Říma, oddělující vlastní město od jeho okolí.

Vrchní velení nad 40 legiemi /svými i těmi, které k němu přešly po porážce Antonia/ mu sice zajišťovalo v říši jednoznačnou mocenskou pozici, ale neměl k němu jakýkoliv právní mandát. Po vítězství nad Antoniem mohlo být vnímáno jako prostá uzurpace vojenské moci.

Podobně tomu bylo i v otázce správy provincií. Kdysi dohodnuté rozdělení sfér vlivu na západní /Oktavianovu/ a východní /Antoniovu/ část říše přestalo platit v okamžiku, kdy se duumvirát změnil ve vládu jedince. Octavianus provincie prostřednictvím svých zástupců sice

spravoval i nadále, ale jen proto, že platila zásada, že římscí místodržící nemohli být odvoláni, dokud se senát /svými návrhy kandidátů/ a lid /jejich volbou/ nepostarali o jejich nástupce.

Jestliže chtěl být v očích římské veřejnosti věrohodným, musel se nějakým způsobem od předcházejícího období distancovat. Právně tak učinil r. 28 př.n.l., když těsně před koncem svého úředního období zrušil ediktem všechna opatření z doby triumvirátu, která byla shledána protiprávními /jednalo se např. o usídlování veteránů po bitvě u Filipp, o proskripce/. Dříve vydaná ustanovení však nebyla prohlášena za neplatná /to by mohlo vést k dalším problémům/, nýbrž jejich platnost byla omezena datem 31. prosince 28 př.n.l.

Dne 13. ledna 27 př.n.l. předstoupil Octavianus před senát a v projevu k *patres conscripti* složil do jejich rukou své plné moci týkající se především provincií, včetně velení vojska a dohledu nad financemi. Hovoří se o obnovení státu */res publica restituta/* či o předání státu */res publica reddita/*, poněvadž římskému lidu /jeho institucím/ byla vrácena, byť formálně, svoboda. Senát byl Oktavianovou iniciativou - dopředu dlouho připravovanou /viz čistka senátu v předcházejícím roce/ - zcela zaskočen. Všichni zúčastnění si uvědomovali, že republika období před rokem 49 př.n.l. je minulostí a že přes všechny výhrady, které jimi vůči Oktavianovi mohly být vzneseny, je v tomto okamžiku jediným mužem ve státě, který svou *auctoritas*, vojenskou mocí i finančními prostředky, jimiž disponuje, skýtá záruku míru a relativního bezpečí v říši. Římscí občané, postižení během necelých sto let spojeneckou válkou, třemi občanskými válkami, Spartakovým otrockým povstáním, dvojími proskripcemi i násilným usídlováním desetitisíců veteránů, byli ochotni vyměnit politické aktivity občana za příslib klidu v soukromém životě a podnikání. Tím spíše, že udělením občanského práva všem obyvatelům Itálie se z praktických důvodů účast občanů na lidovém shromáždění stále více omezovala na ty, kteří žili v Římě nebo jeho nejbližším okolí. A majetné špičky italských měst vstupovaly do vysoké politiky teprve pozvolna, v době prvního a druhého triumvirátu.

Po několikadenní diskusi přenesl senát na Oktaviana správu poloviny provincií říše /tj. 10 z 20/. Ten přebral na sebe provincie, které ještě nebyly zcela pacifikovány se slibem, že je později předá lidu a senátu. K jejich rozdělení na provincie senátní a císařské došlo o něco později. Zatímco tzv. senátní provincie byly spravovány senátory – bývalými konzuly volenými do úřadu losem na dobu jednoho roku a zodpovídajícími se ze své činnosti senátu, správa tzv. císařských provincií se soustředila v rukou jediného člověka – Oktaviana. V praxi ji zastával prostřednictvím svých zástupců – *legati Augusti pro praetore* – kteří provincie řídili jeho jménem, byli jemu odpovědní, jím jmenováni i odvoláváni. Zpočátku bylo i Oktavianovo místodržitelství v provinciích časově omezeno /5, 10 let, později až na doživotí/.

Důležité bylo, že díky správě provincií Octavianus získal vrchní velení nad legiemi zde umístěnými, rozhodoval v nich o válce a míru, o smlouvách. Zatímco moc v Římě mu zajišťoval každoročně nastupovaný konzulát, titul prokonzula /deseti provincií/, propůjčený na dobu deseti let, mu garantoval mocenskou kontrolu nad polovinou říše. Později mu bylo dokonce propůjčeno prokonzulské imperium i nad vojenskými jednotkami v provinciích senátních. Jeho moc tak byla vykonávána v součinnosti se senátem za souhlasu římského lidu.

Zmíněná opatření byla doprovázena četnými poctami, které Oktavianovu osobu stavěly „nad“ ostatní římské občany. S tímto vývojem bylo ostatně započato již koncem 40. let, kdy po prohlášení mrtvého G.I. Caesara za boha, se Octavianus začal /např. na mincích/ titulovat jako *divi filius*. Na návrh Lucia Munatia Planca mu byl nyní propůjčen čestný titul *Augustus* /v překladu = vznešený, ctihodný/. Pod tímto jménem /s plným titulem Imperator Caesar

Augustus/ pak Octavianus vystupoval po zbytek svého života. Po jeho smrti se stalo součástí titulatury dalších císařů. Ani toto udělení čestného jména nebylo dílem náhody. Svědčí o tom zpráva, že původně Octavianus uvažoval o jménu Romulus, které jej mělo potvrdit jako tvůrce nové éry Města. Vzhledem k tomu, že s tímto jménem byla ale spojena i představa monarchické moci, bylo jím od tohoto úmyslu upuštěno.

Další poctu představovalo udělení *corona civica* /občanské koruny/, která byla dříve propůjčována vojákům za mimořádnou statečnost v boji, později zachráncům vlasti. Poněvadž byla zhotovena z dubového listí, byla zde vytvořena jasná paralela k nejvýznamnějšímu bohu římského pantheonu Jovovi, což Augusta opět posunovalo do božské blízkosti. Do třetice byly veřeje jeho domu ovinuty listy vavřínu, stromu, který byl spojován s Apollónem, jemuž byl také zasvěcen chrám postavený v těsné blízkosti Augustova paláce na Palatinu.

K výrazným projevům nesouhlasu s Augustovým neomezeným postavením došlo až o pět let později, r. 23 př. n. l. Se stále větší nelibostí, především ze strany senátorské nobility, bylo vnímáno ono výše zmíněné nepřetržité zastávání konzulátu /od r. 31 př.n.l./, který byl, vedle censury, nejvýznamnějším postem v kariéře senátora. Stále více připomínalo otevřenou vládu jedné osoby, tím spíše, že byla posílena i dlouhodobými pravomocemi prokonzula v provinciích. Sílicí projevy nespokojenosti nešlo neoslyšet, na straně druhé pravomoci konzula byly pro Augusta životně nezbytné. Tak jako předtím disponoval mandátem v Římě a v provinciích byl bez něj, nyní by se situace obrátila s tím, že by byl bez jakékoliv pravomoci a ochrany v samém centru římské říše, bez možnosti ovlivňovat politický vývoj v senátu či lidovém shromáždění. Jak beznadějnou se mohla zdát cesta z krize, ukazuje i to, že senátu bylo navrženo, aby vedle dosavadních dvou konzulů, z nichž jedním by byl Augustus, byl vždy zvolen ještě konzul třetí!

Nakonec se řešení našlo v udělení *tribunicia potestas*. Úřad tribuna lidu, zřízený po první secesi plebejů r. 494 př.n.l., patřil během celé doby republiky díky pravomocem, kterými tribuni lidu disponovali, k nejvýznamnějším politickým postům. Tribunem lidu se mohl stát pouze příslušník plebejského rodu, což vylučovalo z případné kandidatury příslušníky římských patricijských rodin /pokud se nenechali do plebejského rodu adoptovat/. Ani Augustus nebyl výjimkou, neboť byl ještě G. I. Caesarem povýšen do patricijského stavu. Již v polovině 30. let, po vítězství nad Sextem Pompeiem, mu byla propůjčena *sancrosanctitas* /osobní nedotknutelnost/ tribuna lidu. Už to samo o sobě bylo naprostým porušením republikánských zásad, poněvadž privilegium úředníka bylo odtrženo od úřadu jako takového. Mezi historiky se vedly diskuse, zda už tehdy /ve 30. letech/ se stal Octavianus držitelem celé *tribunicia potestas*, či pouze jedné její části. Vzhledem k tomu, že v Res gestae počítal léta nabytí tribunské moci až od r. 23 př.n.l., je toto datum pravděpodobnější.

Důležité je, že Octavianus nebyl tribunem lidu /viz výše/. Poté, co složil konzulát, mu byly „pouze“ propůjčeny tribunské pravomoci, které v sobě zahrnovaly vše, co potřeboval: právo svolávat a vést senát, vznášet v něm – jako první - návrhy, právo svolávat a předsedat lidovému shromáždění, disponoval *ius auxilii ferendi* /právem pomoci každému/, má právo veta.

Poněvadž již nebyl konzulem s imperiem, musel si nechat udělit zvláštní prokonzulskou pravomoc nad senátními provinciemi. Skutečnost, že tato neplatila uvnitř Říma /tj. uvnitř pomeria, kde hlavní slovo měli konzulové a praetor/ a musel by ji při každém vstupu do města skládat a znovu při odchodu z města žádat senát o její přenesení na něj, byla vyřešena

privilegiem, díky němuž ji nikdy skládat nemusel. Tak se stal držitelem všech pravomocí tribuna lidu a konzula, aniž by jimi byl. Z tohoto důvodu později několikrát odmítl návrh lidu, aby se nechal provolat diktátorem – bylo by to z hlediska jeho pravomocí zcela zbytečné, mnohem raději svou pozici označoval termínem principa /neplést s *princeps senatus*/, čili prvního mezi všemi.

V r. 19 př. n.l. mu byly propůjčeny vnější odznaky konzulské pravomoci /12 liktorů, *sella curulis* na vyvýšeném místě v senátu/. Byla provedena druhá čistka senátu /první byla r. 27 př.n.l./.

Na znamení konce všech obtíží a zahájení nové éry uspořádal stoletní hry /*ludi saeculares*/, které byly velmi starého původu a měly oslavit konec starého a počátek nového stoletého období. Augustus hry po jejich dlouhé odmlce /od poloviny 2. st. př.n.l./ zorganizoval r. 17 př. n.l. v rámci svého programu obnovy *mores maiorum* a zasvětil Jovovi, Junoně, Dianě a Apollónovi. Cesta na vrchol byla dokončena.

Symbolickým dovršením se stalo propůjčení čestného titulu *pater patriae* /Otec vlasti/, který mu byl udělen senátem, jezdcí a lidem r. 2 př.n.l. V propůjčení tohoto titulu Augustu spatřoval vrchol své kariéry. Bylo jednoznačným vyjádřením vzájemného vztahu principa a obyvatel říše, kdy všichni, bez rozdílu, se stávají jeho klienty a on jejich patronem, ochráncem, *pater familias* římské říše.

Kontrolní otázky

1. Shrňte důvody, které vedly jednotlivé vrstvy římské společnosti k přijetí Augustovy vlády.
2. Kterými kroky získal Augustu nejvyšší moc ve státě?
3. V čem se lišil Caesarův a Oktavianův přístup k moci?
4. Oč se Augustova moc opírala?
5. Jakými právy disponovali tribunové lidu, jak se vyvíjela během republiky jejich pozice v římském veřejném životě?
6. V r. 12 př.n.l. se Augustus stal pontifikem maximem. Objasněte důležitost tohoto úřadu nejen pro náboženský život obce.
7. Vysvětlete termíny: pomerium, princeps senatus, praetor, patres conscripti, sella curulis, liktoři.
8. Co se stalo v roce 27 př. n. l.?
9. Kdo je to M. Vipsanius Agrippa?
10. Vysvětlete pojem principát.

Literatura

BLEICKEN, Jochen: Augustus. Eine Biographie. Berlin 2000.

BRTNICKÝ, Ladislav: Topografie starověkého Říma. Praha 1925.

CARCOPINO, Jerome: Daily Life in Ancient Rome. Hardmontsworth 1967.

CONTE, G.B.: Dějiny římské literatury. Praha 2003.

DOBIÁŠ, Josef – JIRÁNI, Otakar – SALAČ, Antonín: Doba Augustova. Praha 1933.

DROBERJAR, Eduard: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha 2002.

ECK, Werner: Augustus a jeho doba. Praha 2004.

EVERITT, Anthony: The First Emperor: Caesar Augustus and the Triumph of Rome. London 2007.

HOFF, Ralf von den – STROH, Wilfried – ZIMMERMANN, Martin: Divus Augustus. Der erste römische Kaiser und seine Welt. München 2014.

GALINSKI, Karl: Augustan Culture. Princeton 1998.

GALINSKI, Karl: Augustus: Introduction to the Life of an Emperor. Cambridge 2012.

GRANT, Michel: Dvanáct césarů. Praha 1998.

LEVICK, Barbara: Augustus: Image and Substance. London 2010.

MÄRTIN, Ralf-Peter: Die Varusschlacht. Rom und die Germanen. Frankfurt am Main 2008.

RAAFLAUB, Kurt A. - TOHER, Mark (eds.): Between Republic and Empire: Interpretations of Augustus and His Principate. Berkeley - Los Angeles 1993.

SHOTTER, D. C. A.: Augustus Caesar. London 1991.

SOUTHERN, Pat: Augustus. London and New York 1999.

SOUTHERN, Pat: Julius Cäsar. Essen 2002.

SOUTHERN, Pat: Marcus Antonius. Erfurt 2000.

ZANKER, Paul: Augustus und die Macht der Bilder. München 1997.

ZANKER, Paul: The Power of Images in the Age of Augustus. Ann Arbor 1990.

Přílohy

Popis událostí r. 27 př.n.l. – předání moci senátu, pocty Augustovi udělené

34. Za svého šestého a sedmého konzulátu, jakmile jsem odstranil občanské války a se souhlasem všech jsem ve svých rukou soustředil moc nade vším, předal jsem stát pod panství senátu a lidu římského. Za tuto zásluhu jsem byl z usnesení senátu nazván Augustem, veřejně mého domu byly jménem státu ověněny vavřínem, nad mé dveře byl zavěšen občanský věnec a v Iuliově radnici byl vystaven zlatý štít, který mi věnoval senát a lid římský za mou ctnost, dobrotivost, spravedlnost a zbožnost, jak dosvědčuje nápis na tom štítě. Od té doby jsem všechny předčil svou autoritou, ale moci jsem neměl o nic více, než ostatní, kteří byli v tom onom úřadě mými kolegy.

35. Když jsem zastával třináctý konzulát, senát i jezdecký stav a veškerý lid římský mne nazvali otcem vlasti a dali napsat nade vchod mého domu a na Iuliovu radnici a na Augustovo forum pod čtverospřeží, které mi bylo postaveno z usnesení senátu.

Zdroj: Res gestae divi Augusti 34-35

Augustův úmysl obnovit republiku

28. Na obnovu republiky pomýšlel dvakrát: poprvé hned, jakmile potlačil Antonia, jsa pamětliv, že on mu častěji vyčítal, že je sám jedinou brzdou k obnově republikánského zřízení; podruhé pak z rozmrzelosti na dlouhotrvající chorobou, kdy také povolal k sobě domů nejvyšší úředníky a senátory a odevzdával jim účetní knihu státního hospodářství. Uvažuje však, že jednak sám jako soukromník bude žít v trvalém nebezpečí, jednak stát bude nerozvázně závislý na libovůli mnohých, nadále jej podržel ve svých rukou.

Zdroj: Suetonius, Božský Augustus II 28

Znamená Augustem založený principát obnovení republiky?

II 89. Za akého zbíhania ľudu, s akým nadšením prijali ľudia bez ohľadu na pôvod, vek a stav Caesara vracajúceho sa do Itálie a Ríma, aké veľkolepé boli jeho triumfy a predstavenia, to by sa nedalo primerane vyjadriť ani v obsažných dejinách a už vôbec nie v takomto stručnom spise. Od tých čias všetko, čo ľudia môžu prosiť od bohov a čo bohovia môžu poskytnúť ľuďom, čo si možno želať a čo dosiahnuť šťastím, to všetko daroval Augustu po svojom návrate do Ríma štátu, rímskemu národu a svetu. V dvadsiatom roku sa skončili občianske vojny, zahraničné boli pochované, vonkajší nepriatelia zneškodnení, zavládol mier a všade utíchlo rinčanie zbraní. Obnovila sa moc zákonov, autorita súdov a dôstojnosť senátu. Právomoc úradníkov sa vrátila do predchádzajúceho stavu, s výnimkou toho, že k ôsmim prétorom pribudli dvaja. Znovu sa zaviedlo staré osvedčené republikánske zriadenie, opäť sa obrábali polia a v chrámoch sa konali bohoslužby. Ľudia sa cítili bezpeční a prestali sa báť o svoj

majetok. Boli navrhnuté nové, prospešné zákony, staré sa vhodne upravili. Voľby do senátu sa uskutočňovali podľa prísnych, ale nie priveľmi príkrych zásad. ...

Zdroj: Velleius Paterculus, Dejiny Ríma II 89

Oslava Augustova

Tito však slavení jsou jen lidskými poctami všichni,
Augustus s nejvyšším Jovem společné jméno však má.
Otcové vznešeným zvou, co svaté: i chrámy pak slouží
vznešené, když je řádně rukou svou vysvětil kněz.
Ve slově Augustus má i augur původ a vše, co
Jupiter mocí svou množí a uvádí v růst.
Říši našeho vládce ať rozmnoží, rozmnoží léta,
nechat dubový věnec chrání i domov nás všech.
Dědic tak slavného jména ať přijme s pomocí boží
šťastně, jak jeho otec, břemeno spravovat svět.

Zdroj: Publius Ovidius Naso, Fasti I 609-618

Nálada ve společnosti

Utrpení, válečné hrůzy a nejistota obyvatelstvo zlomily, mnoho rodin, které předtím určovaly politiku, bylo vyvražďeno, objevili se noví muži, pro něž republikánská tradice již nebyla prožitou zkušeností, nýbrž jen prázdným pojmem. Všechny však spojovala touha po míru, pro který byla ochotna většina zaplatit vysokou cenu.

Zdroj: Werner Eck, Augustus a jeho doba, Praha 2004, s. 33

Proměna starého řádu v nový

Pro zajištění Octavianovy moci se použilo právních prvků, které se vyvinuly právě za pozdní republiky pro zvládnutí mimořádných situací a jež umožňovaly ctižádostivost lidí jako Pompeia, Caesara a Crassa usměrnit v rámci republikánského řádu. Tím se „konstituční“ rámec, tj. to, co bylo politicky možné, výrazně rozšířil. Protože tyto nové prvky schvaloval senát i římský lid, tvořily již součást římské tradice. „Ústava“ nadále žila z takto doplňované tradice. Nyní šlo především o to zvolit vhodný okamžik, aby návrat k republikánským pořádkům a zajištění moci byly představeny jako přirozené a vzájemně se doplňující.

Zdroj: Werner Eck, Augustus a jeho doba, Praha 2004, s. 35

Hodnocení Augustova počínání v r. 27 př.

Běželo tedy v lednu 27 se strany Augustovy opravdu o gesto, ale proto ještě o něm nebudeme mluvit jako o nízké komedii. Augustovi šlo tenkrát o to, aby vyprovokoval nějak usnesení senátu i votum národa, kterým by se jeho mimořádné a mimozákonné postavení v státě změnilo ve vládu konstituční. Pro tento jeho respekt k formám staré republiky bylo možno o jeho režimu mluvit jako o obnovení staré svobodné ústavy, pro neslýchané dotud koncentrování funkcí a úřadů republikánských v rukou jeho jediného mohli naopak zase již současníci mluvit o tom, že národ vložil vládu nad sebou do jeho rukou.

Augustus sám hleděl na své státoprávní postavení jako na postavení prvního muže v státě, ovšem při fikci, že jeho vláda je organickým pokračováním republikánské svobody, muže prvního mezi sobě rovnými. A slovem princeps, kterým se označil sám, ačkoli tento výraz nebyl nikdy jeho úředním titulem, bývá stručně označován tento druh konstitučního panovníka, jako se titulem principát označuje systém jeho vlády. Zapomnělo-li se, že za republiky bylo podobné hromadění nejvyšších funkcí v státě v rukou jediné osoby naprostou výjimkou, mohlo se na tento systém a na tuto ústavní reformu hleděti jako na obnovení ústavy republikánské. Ve skutečnosti byl však již Augustus panovník de facto samovládny, ovšem, protože všechna jeho práva mu byla udělena legálními akty, panovník konstituční.

Zdroj: J. Dobiáš, Vznik Augustova principátu. In: Doba Augustova, Praha 1933, s. 26, 28

Příčiny nespokojenosti římského lidu r. 23 př.n.l.

Denn als immerwährender Konsul hielt Augustus die Spitze der Amtshierarchie besetzt, vermochte so alles in Gang zu bringen und alles zu verhindern, und gepaart mit seinem prokonsularischen Amt in vielen Provinzen und seiner Verfügungsgewalt über das Heer sowie mit zahlreichen anderen niederen Amtsgewalten, Priestertümern und Privilegien, die ihm im Laufe der Zeit zuerkannt worden waren, mußte das Dauerkonsulat schon fast wie ein anderer Name für die Diktatur erscheinen.

Zdroj: J. Bleicken, Augustus, Berlin 2000, s. 349

Hodnocení významu změny Augustova postavení r. 23 př.n.l.

Tribunicia potestas und imperium proconsulare sind die hauptsächlichsten Handhaben, mit denen Augustus seit dem Jahre 23 regierte. Sie haben miteinander gemein, daß sie keine Ämter, sondern von Ämtern entlehnte Gewalten waren, die Augustus – im strengen Sinne des römischen Staatsrechts – als Privatmann ausübte und eben darum dauernd innehaben konnte, ohne formal gegen das Prinzip der Annuität, d.h. der Befristung aller Ämter auf ein Jahr, zu verstoßen. Es waren auch keine ihrem Wesen nach unrepublikanische Gewalten. Sie traten sogar der allgemeinen Einschätzung nach hinter dem Imperium der Höchstmagistrate, der Konsuln, im Range zurück. Die Republik konnte als frei, ihre Organe mochten als souverän erscheinen.

Zdroj: K. Meister, Einführung in die Interpretation historischer Quellen, Band 2: Rom, s. 297.

12. téma

ŘÍM – RANÉ CÍSAŘSTVÍ – PRINCIPÁT

Po smrti císaře Augusta v roce 14 n. l. nastoupil jeho adoptivní syn Tiberius, poněvadž Augustovi se přes všechny snahy nepodařilo, aby následníkem v říši byla krev jeho krve. Nicméně mezi potomky Marka Antonia a Augusta, přestože byli nesmiřitelnými nepřáteli, dochází k několikanásobnému příbuzenskému propojení a tak od císaře Tiberia až po císaře Nerona lze hovořit o julsko-klaudijské dynastii (včetně Augusta lze datovat od 27 př. n. l. – 68 n. l.), jejíž členové pocházeli ze starobylých rodů Iulů a Claudiů. Na tu pak po roce sporů a vládě tří císařů navázala třemi císaři dynastie flaviovská (69 – 96 n. l.), odvozená podle jména rodu, z něhož pocházeli vladaři (Vespasianus, Titus a Domitianus).

Za vrcholné období římského císařství je označována doba 2. st. n. l., tedy doba vlády adoptivních císařů (od Nervy po Commoda), kdy nástupci císaře (až na poslední výjimku) se nestali jejich synové, nýbrž osoba schopná vládnutí i velení vojska, která nezbytně nemusela být pokrevně spřízněna. Zařazujeme sem senátora Nervu, který adoptoval Traiana, za nějž římská říše dosáhla své největší územní rozlohy, Hadriana – císaře, který svou říši celou procestoval, Antonina Pia a Marca Aurelia (filosofa na trůně) s jeho synem Commodem. Následná severovská dynastie (193 n. l. – 235 n. l.) kvalit předcházejícího období nedosahovala; byla to doba schylující se ke krizi císařství (2. pol. 3. st. n. l.).

Za julsko-klaudijské dynastie se jedná o období, v němž ještě nebyla zcela upevněna moc císaře, proti níž čas od času se snažili vystoupit jejich osobní odpůrci či představitelé starobylých rodů, kteří se nedokázali smířit s koncem republikánského zřízení. Tato spiknutí byla většinou odhalena a vedla následně k možnosti vyříditi si účty s osobními nepřáteli či nespokojenými jedinci a rodinami. O obsazování trůnu v době julsko-klaudijské dynastie velmi často rozhodovali pretoriáni, císařova osobní stráž, mnozí z vladařů byli odstraněni násilnou cestou, protože moc, kterou disponovali, si mnohdy uzurpovali a drželi násilím (Caligula, Nero, Domitianus). Na významu ztrácí lidové shromáždění, které od doby Tiberia přestalo být svoláváno, úřady konzulské jsou prázdnými tituly, o něž je nicméně v radách senátorů stále zájem, provincie jsou rozděleny na císařské, v nichž císaře zastupují místodržící jezdeckého stavu, a na senátorské – ty méně významné a bez vojska, kde stále mohou působit bývalí konzulové a prétoři.

V hospodářské oblasti se vedle otrocké práce na statcích prosazuje ve stále větší míře kolonát jako zvláštní způsob nájmu, při němž do nájmu vstupovali drobní a střední zemědělci, v pozdější době i otroci. Kolonát na rozdíl od otrocké práce vedl k jistému rozvoji hospodářství a zvýšení produktivity, poněvadž koloni byli na výnosech polí i osobně zainteresováni. Majiteli půdy odváděli jen část úrody, zbytek si mohli ponechat. S prohlubujícími se hospodářskými problémy v době krize na sklonku dob principátu však dochází k zadlužování kolonů, kteří jsou pak k půdě připoutáváni, k postupné přeměně platby z peněz na platbu v naturáliích. V podstatě se pomalu ale jistě v plné míře začíná projevovat základní problém na zemědělství orientované antické ekonomiky – vše spočívá na lidské produktivitě, nejsou rozvíjeny výrobní prostředky, modernizovány pracovní postupy atd.

Období principátu – odmyslíme-li dobu Augusta, jemuž je věnováno zvláštní téma, je dobou, v níž žádné velké oblasti nejsou dobývány (výjimkou je za císařů Claudia a Nerona dobytí Británie, za císaře Traiana dobytí Dácie. Pozornost se spíše obrací k pacifikaci dobytých území, která se pozvolna v rámci romanizace stávají součástí římské říše, v níž samotná Itálie

ztrácí své dosavadní privilegované postavení. Římští provinciálové ostávají ve větší míře uděleno římské občanské právo, což politický, hospodářský a kulturní rozkvět provincií podporuje; v mnohem větší míře jsou také zařazováni do římských legií, jejichž první zábery na hranicích římské říše se stávají nejen opěrnými body pro obranu, příp. útok, ale jsou i místy, kterými dochází ke kontaktu s barbarikem, a to i diplomatickému a obchodnímu.

Druhé století našeho letopočtu se vyznačovalo všeobecným rozkvětem říše, jejímiž opěrnými body se vedle vojenských táborů stávají i prosperující města v provinciích, která přejímají římský způsob života i římský jazyk a kulturu. Romanizaci však rozumíme i obohacování římské kultury o nové kulturní prvky z vyspělých (zejména východních) oblastí impéria, kde stále významnou roli hrála řecká složka antické civilizace i řecký jazyk. Nástrojem romanizace vedle jazyka, školství bylo i udělování římského občanského práva místní aristokracii, nejbohatším a nejvýznamnějším provinciálům, členům městských rad, a nakonec i vojákům z řad obyvatel provincií a jejich rodinám. Pozvolné vyrovnávání rozdílů mezi Římem/Itálií a provinciemi nakonec vede císaře Caracallu k udělení římského občanství všem svobodným obyvatelům římské říše, což mělo i napomoci finanční politice státu.

Za tohoto období dohází i k šíření křesťanství, k jehož prvnímu pronásledování ze strany římských císařů došlo v roce 63 n. l. za císaře Nerona. Toto pronásledování je spojováno s požárem Říma, z něhož byli křesťané obviněni. Procesy, které se tehdy odehrály ale svědčí o tom, že obliba nového náboženství rostla nejen ve východní, ale i západní části říše a v hlavním městě; že učení o božské trojici oslovovalo nejen ty nejchudší vrstvy, ale i příslušníky středních a vyšších vrstev. Křesťanství, podobně jako judaismus, se dostávalo do konfliktu s jinak tolerantním tradičním římským náboženstvím, které však bylo polyteistické. Součástí kultu se stali i zemřelí císařové, jimž byla vzdávána pocta obvykle v chrámech zasvěcených bohyni jménem Roma. Odmítání císařského posmrtného kultu ze strany křesťanů i židů tak bylo vnímáno i jako projev občanské neloajality a neposlušnosti.

Velkou pozornost císařů i finanční zatížení pokladny si vyžádaly v druhém století n. l. konflikty s Parthy na východě římské říše, a zejména konflikty v západní části říše. Již císař Hadrianus, následně Antoninus Pius nechali v Británii postavit Hadrianův val, který se táhl na severním pobřeží Anglie a měl chránit hranici římské říše na severu Evropy před nájezdy kmenů ze Skotska. I v Evropě, na hranicích provincií Germania, Raetia, Noricum a dalšími byly budovány strážní opěrné body i vojenské tábory, spojené v Limes Romanus, jenž měl chránit hranici říše před nájezdy germánských kmenů. Stabilita v této oblasti byla narušena zejména po roce 166 n. l. markomanskými válkami, jež vedly ke vpádům Markomanů a Langobardů na území římské říše a znamenaly ohrožení její bezpečnosti i stability. Marku Aureliovi se až po dlouhých letech podařilo Germány vytlačit (viz pozůstatky římských vojenských táborů na jižní a střední Moravě; latinský nápis na skále v Trenčíně), nicméně jeho nástupce Commodus rezignoval na aktivní politiku v této oblasti a s Markomany uzavřel mír vracející se k hranicím říše z předchozího období.

Počátky krize říše lze datovat právě do tohoto období, které znamenalo značné materiální zatížení jak v hospodářství, tak i v sociální sféře. Projevem krize politické moci bylo významné oslabení císařské moci a rychlé střídání císařů na trůně, kdy docházelo k uzurpaci moci ze strany vojenských velitelů, o nastolování císařů rozhodovali vojáci, mnohdy vládlo i vícero císařů současně. V hospodářství se krize projevovala nedostatkem potravin a pracovních sil, sbíháním kolonů, kteří majitelům půdy již nemohli platit požadovaný nájem, a proto byli jimi připoutáváni k půdě. Situaci na venkově i ve městech zhoršovala narůstající inflace, znehodnocování měny, problémy s obchodem.

Obyvatelstvo se začalo dělit na dvě proti sobě stojící společenské skupiny – honestiores a humiliores, tedy ti, kteří měli majetek, pocty a těšili se vážnosti, proti nimž stály nižší, méně majetné složky římských občanů.

V druhé polovině 3. stol. n. l. vše spělo k neodvratitelnému úpadku, z něhož říši na další dvě století vyvedl svými reformami císař Diocletianus, kterým započíná druhé období římského císařství, doba dominátu.

Kontrolní otázky

1. Kdo to byl Augustus? Jaké měl zásluhy o ustavení principátu?
2. Charakterizuj principát.
3. Které vládnoucí dynastie v něm hrály významnou roli?
4. Co jsou to adoptivní císaři?
5. S jakými problémy se potýkalo římské zemědělství?
6. Co je to kolonát?
7. Co znamená romanizace a jak ovlivnila jednotlivé části římské říše.
8. Kdo udělil římské občanství všem obyvatelům impéria a proč?
9. Proč se v době principátu šíří křesťanství? Co mohlo být na něm přitažlivé?
10. Co to jsou markomanské války?

Literatura

- BURIAN, Jan: Římské impérium. Praha 1997.
- BOATWRIGHT, Mary Taliaferro: A Brief History of the Romans. New York-Oxford 2002.
- BOATWRIGHT, Mary T. – Gargola, Daniel J. – Talbert, Richard J. A.: Dějiny římské říše: od nejranějších časů po Konstantina Velikého. Praha 2012.
- DAICOVICIU, Hadrian: Dákové. Praha 1973.
- GALSWORTHY, Adrian: Armáda starého Říma. Praha 2010.
- GRANT, Michael: Dějiny antického Říma. Praha 1999.
- GRANT, Michael: Římští císařové. Praha 2002.
- CHRIST, Karl: Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Augustus bis Diokletian. München 1995 (und neuere Auflagen).
- EVERITT, Anthony: Hadrian and the Triumph of Rome. New York 2009.
- KOLB, Frank: Geschichte der Stadt in der Antike. München 1995.
- LE BOHEC, Yves: The Imperial Roman Army. London 2000.
- HOŠEK, Radislav – MAREK, Václav: Řím Marka Aurelia. Praha 1990.
- MILLER, Frank: The Emperor in the Roman World. London 1977.
- PENROSE, Jane: Řím a jeho nepřítel: říše stvořená a zničená válkou. Praha 2007.
- POOTER, David S. (ed.): A Companion to the Roman Empire. Oxford 2006.
- TREGGIARI, Susan. : Roman Social History. London 2001.
- WACHER, John (ed.): The Roman World I-II. London 2002.

Přílohy

Růst a správa velkostatků

(Omezená) výměra polí že se má dodržovat především, to bylo mínění starých – soudili totiž, že je lépe osévat menší plochu a lépe orat; téhož názoru byl, jak vidím i Vergilius. A máme-li říci pravdu, velkostatky zničili Itálii, ba už i provincie – vždyť šest statkářů vlastnilo půl Afriky, když je popravil Nero – přičemž nesmíme Gnaeu Pompeiovi upřít jeho velikost ani v tomto bodě: on nikdy nekoupil sousední pole. Koupí-li se polnosti, musí se prodat (městský) dům, jak se vyjádřil nemilosrdně a nikterak s ohledem na veřejný prospěch Mago, jenž to předeslal jako úvod ke svým naučením; ale i tak je patrné, že doporučoval (hospodářovu) přítomnost.

Zdroj: PLINIUS STARŠÍ, 18, 35. In: Antika v dokumentech II. Řím. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha, SNPL 1961, s. 318-319 (č. 201).

Bohatství a moc propuštěnců

Potom, jak víme, byli ještě bohatší mnozí bývalí otroci, a nedávno za vlády Klaudivy tři najednou, Kallistus, Pallas a Narcissus. A abychom o těch pomlčeli – jako kdyby ještě pořád panovali – za konzulátu Gaia Asinia Galla a Gaia Marcia Censorina prohlásil 6. dne před únorovými Kalendami Gaius Caecilius Isodorus, propuštěnec Gaiův, ve své závěti, že ačkoli za občanské války mnoho ztratil, přece po sobě zanechává 41 16 otroků, 3600 párů skotu, jiného dobytka 257 000 (kusů), v hotovosti 60 000 000 sesterciů a že se mu má vystrojit pohřeb za 1 000 000 sesterciů.

ZDROJ: PLINIUS STARŠÍ, 33, 134-135. In: Antika v dokumentech II. Řím. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha, SNPL 1961, s. 332 (č. 211).

Tiberius

Zatím se císař dlouho zabýval tím úmyslem a častěji jej odložil. Odebral se do Kampánie sice pod záminkou zasvěcení chrámu Jovovi v Capui a Augustovi v Nole, ve skutečnosti však již byl rozhodnut trávit život dále od hlavního města. Ačkoliv jsem příčinu jeho odchodu podle většiny pramenů připsal Seianovým pletichám, přece bývám často na rozpacích, zda by nebylo správnější přičíst to přímo jemu, který se snažil utajovat místa činů, jimiž se projevil jeho krutost a chlípnost, protože po odpravení Seiana ještě šest dalších let nepřetržitě prožil v stejné odloučenosti.

Zdroj: TACITUS: Letopisy. Praha, Svoboda 1975, s. 213. (IV, 57).

Požár Říma za císaře Nerona

Ani lidskou pomocí, ani štědrými císařovými dary ani usmiřováním bohů se nedala zahladit zlá pověst, že požár byl založen na rozkaz. Aby tedy potlačil tu pověst, nastrčil Nero jako viníky a potrestal nejprísrnějšími tresty ty, jež lid pro neřestný život nenáviděl a nazýval Chrestiani. Původce toho jména Kristus byl za vlády Tiberiovy prokurátorem Pontiem Pilatem popraven. Tato zhoubná pověra byla sice prozatím utlumena, ale znovu propukla nejen v Judei, kolébce toho zla, nýv i v Římě, kde se všechny ohavnosti nebo hanebnosti soustřeďují a nalézají hodně ctitelů. Byli tedy pochytáni nejdříve ti, kteří se přiznávali, později však na jejich udání bylo jich

převeliké množství usvědčeno, ne ta ze zločinu žhářství, jako spíše z nenávisti k lidskému pokolení. A ještě když umírali, tropili si z nich posměch tak, že jsou pokryti kožemi divokých zvířat, byli rváni od psů a tak hynuli, nebo byli přibiti na kříže nebo určení plamenům, a když se setmělo, pálení k nočnímu osvětlení. Nero propůjčil k tomu to divadlu své sady a pořádal hry v cirku, při nichž se v obleku vozataje míchal mezi lid nebo stál na voze. Proto třebaže šlo o viníky, zasluhující nejhorsích trestů, vzdmáhala se útrpnost s nimi, protože byli utráceni ne ve veřejném zájmu, nýbrž pro ukrutnost jediného člověka.

Zdroj: TACITUS: Letopisy. Praha, Svoboda 1975, s. 434-435 (XV, 44).

Domus aurea

V ničem však neutratil více peněz než ve stavebnictví. Svůj dům prodloužil z Palatinu až na Esquilin a nazval jej zprvu „průchodním“, později, když jej obnovil po požáru, „zlatým“. O jeho rozlehlosti a vybavenosti postačí snad tyto údaje: Předsíň byla tak prostorná, že v ní mohla stát kolosální socha, zobrazující Nerona, vysoká sto dvacet stop; dům byl tak rozsáhlý, že měl trojnásobná sloupořadí v délce jedné míle; rovněž vodní nádrž jako moře, obklopenou takřka celými městy budov; nadto venkovské okolí, rozrůzněné poli, vinicemi, pastvinami a háji, s množstvím dobytka i divoké zvěře všeho druhu. V jistých částech bylo vše pozlaceno a vykládáno drahými kameny i mušlemi perel. Jídelny měly strop z desek ze slonoviny, které se daly otáčet a měly v sobě rourky, aby se mohly shora dílem sypa květy, dílem rozprašovat voňavky. Hlavní jídelna byla okrouhlá a neustále se ve dne v noci otáčela jako svět. V lázních protékala voda mořská nebo albuská. Když oslavoval dokončení tak mohutného domu, tak si jej liboval, že prohlásil: „konečně začínám bydlet jako člověk.“

Zdroj: Suetonius: Životopisy dvanácti císařů. Praha, Svoboda 1974, s. 297 (Nero, VI, 31).

Dobytí Jeruzaléma

Když byl chrám v plamenech, loupil každý, nač právě padl, a bylo nekonečné vraždění těch, kdo byli dopadeni. Nebylo slitování ani s věkem, ani ohledu na důstojnost, nýbrž i děti i starci, světští i kněží byli pobíjeni bez rozdílu.

Když vojsko nemělo koho vraždit ani co drancovat, protože vůbec už neměli proti čemu zuřit (vždyť se Římané ve svém díle nehodlali dát zdržovat slitováním s kýmkoli), nařídil již Caesar zbořit celé Město i chrám. Měli ponechat věže, které vynikaly nad ostatní, tj. Fasaléos, Hippikos a Mariammé, a dále hradební zeď, která obklopovala město na západě. Hradební zeď proto, aby byla táborem pro posádku, která tam měla zůstat, věže pak, aby byly pro potomky důkazem, jak velikého města a jak silně opevněného se takto římská statečnost zmocnila. Celý ostatní obvod města srovnali bořitelé tak se zemí, že by byli příchozí ani neuvěřili, že kdy bylo obýváno.

Zdroj: Flavius, Josephus: Válka židovská, III., VI, 5, VII, 1.: In: Lisový, Igor: Starověk. Přehled dějin antického Řecka a Říma. Ostrava, Universitatis Ostraviensis 2011, s. 336.

Živelný vývoj zemědělské výroby v impériu však vedl ke dvěma závažným jevům, které se projevíly v celoríšském měřítku.

Za prvé, spotřebitelské zájmy spolupůsobily na vývoj zemědělství v tom smyslu, že pěstování vinné révy byla v celkovém měřítku věnována větší pozornost než výrobě obilí... Druhý závažný rys celkového vývoje zemědělství se projevil tím, že se Itálie od počátku císařství stala v zásobování obilím závislá na jeho dovozu z provincií. Aktuálnost tohoto problému zdůrazňovala nutnost zabezpečovat průběžně obilní dodávky především do Říma, neboť žádný císař nemohl riskovat nebezpečí, že v samém centru říše dojde k projevům nespokojenosti. Potřebné dodávky kryla v době Neronově ze tří čtvrtin severní Afrika, ostatek poskytoval Egypt.

Nešlo však jen o obilí. Ačkoli Itálie pokračovala i za císařství v produkci kvalitních druhů vína, víno se do ní dováželo i z jiných oblastí, např. z Galie, Hispánie a Kykladských ostrovů. Africké víno se naproti tomu netěšilo v Římě zvláštní oblibě. Důležitou součástí importu do Itálie a zvláště do Říma byl i olivový olej, jehož spotřeba byla značně vysoká. Bohatým zdrojem tohoto výrobku byla Afrika spolu s Hispánií, před jejichž konkurencí musela na italském trhu ustoupit i místní produkce v Apulii a v Istrii.

Ačkoliv z ekonomického hlediska spočinul za raného císařství osud impéria, a zvláště Itálie a Říma na bedrech provinciálů, dokázal císařský režim vytvořit ve svých mimoitalských državách takové podmínky, které zaručovaly provinciální elitě stejně jako v určité míře i řadovému obyvatelstvu spoluúčast na rozvíjejícím se blahobytu. Pocit vlastního vzestupu překrýval ve vědomí provinciálů až do počátku 3. stol. n. l. tu skutečnost, že plody jejich práce jsou realizovány císařským režimem a jeho místními představiteli podle jejich vlastního uvážení a momentálního zájmu.

BURIAN, Jan: Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. 1. vyd. Praha, Svoboda-Libertas 1994, s. 59-60.

13. téma

ŘÍM – POZDNÍ CÍSAŘSTVÍ (384 – 476 N. L.)

Druhé období římského císařství nazýváme dominátem, což je odvozeno od latinského slova dominus (pán) a označuje skutečnost, že v letech 284-476 n. l. byl císař nejen dominus, ale také deus = bůh, čili svým postavením stál vysoko nad všemi ostatními obyvateli říše. I proto mu byly prokazovány božské pocty (klanění, nachové roucho, diadém). Byl absolutním vládcem, vydával zákony, měl nejvyšší soudní pravomoc, byl vrchním velitelem armády, na základě čehož rozhodoval o válce i míru. Senát, který v předcházejícím období si udržoval aspoň jakési zdání důležitosti, nyní ztratil zcela na významu. Císař byl obklopen svým dvorem a žil, často odtržen od reality, v paláci nejprve v Římě, později po založení „druhého Říma“ Konstantinopole (r. 330) také tam, anebo i v dalších městech říše (na východě Nikomédie, na západě Milán, Ravenna aj.), která mu skýtala možnost lepšího ovládní říše, která se potýkala se stále většími problémy.

V západní části říše je symbolicky jako rok zániku určen rok 476, kdy byl vojevůdcem Odoakerem sesazen poslední římský císař Romulus Augustulus. Toto datum je však pouze symbolické, protože je otázkou diskuze, kdy vlastně římská říše končí (a tak mohou být použita i další data – rozdělení říše na východní a západní část, 395, koncil v Nikáji r. 325; zákaz pohanských kultů aj.). Východní část říše (říše východořímská, později byzantská) přetrvala až do dobytí svého hlavního města Cařihradu (dřívější Konstaninopole) v roce 1453 Turky.

Za tvůrce dominátu je považován císař Dioklecián (284-305 n. l.), který za své vlády uskutečnil řadu reforem, ať již v oblasti politické, správní, ekonomické nebo vojenské, které měly předcházející problémy říše vyřešit. Zdaleka ne všechna opatření, která přijal, se ujala – k nim patří i jím zavedený způsob vlády – tetrarchie (vláda čtyř panovníků), jež měla usnadnit v podobě dvou augustů a dvou caesarů, jakýchsi jejich potencionálních nástupců, lepší ovládní říše i větší akčnost římských legií. Prakticky již za Dioklecianova života se tento způsob vlády rozpadl, protože narazil na ambice jednotlivých pretendentů, kteří začali mezi sebou bojovat o moc. Z bojů však jako vítěz Konstantin, spojovaný se založením stejnojmenného města na Bosporu i s vydáním Milánského ediktu, který znamenal zrovnoprávnění křesťanství s ostatními náboženstvími.

Na čtyři části (prefektury) rozdělil Dioklecián i svou říši, z nichž po jedné dostal každý z caesarů a augustů, jež se dále členily na diecéze, provincie a města. Během 4. a 5. století vzniklo asi 120 provincií v čele se správci. Příčinou dělby byla opět snaha o lepší správu oblastí, o rychlejší výběr daní i tendence zmenšit tak ambice vojenských i správních představitelů, které v předcházejícím období vedly až ke kandidaturám na císařský trůn.

Reorganizováno bylo i vojsko, když legie byly rozděleny na menší jednotky a vojsko bylo rozděleno na stálé jednotky v jednotlivých provinciích, zejména na jejich hranicích, a na pohyblivé sbory, které šlo přesouvat v době hrozícího nebezpečí k posílení po celém impériu. Do jednotek začali být postupně také přijímáni Germáni, kteří překročili hranice římské říše a byli zde usazeni jako spojenci (foederati). Problémem byl však vztah mezi těmito vojáky a velícími důstojníky, kterými byli římscí občané. Počet přijímaných barbarů byl tak velký, že lze hovořit o barbarizaci armády. I do nejbližšího císařova okolí pronikají významní velitelé barbarského původu, kteří mají vliv na politiku a válečné akce (Stilicho, Flavius Aetius).

Nutnost udržovat armádu v stále pohotovosti, rostoucí císařský byrokratický aparát i luxus dvora, to vše vyžadovalo stále větší finanční prostředky, kterým neodpovídala klesající

produkce jak ve městech, tak zejména na venkově v zemědělství. Bylo tedy přikročeno k posílení mince ražbou mincí nových (zlaté aurey), které však velmi brzy byly obyvatelstvem tezaurovány a reforma neměla konkrétní účinky. V důsledku rostoucí inflace byly stanoveny nejvyšší přípustné ceny zboží a služeb i byl vydán edikt o maximálních mzdách. Všechna tato opatření však nebyla moc dodržována a mýjela se s účinkem.

Nedostatek pracovních sil byl řešen dědičným připoutáním kolónů a jiných pracovních sil k půdě, kteří se svému omezení osobní svobody snažili čelit útekou. Ke svému povolání byly připoutány i další pracovní síly pro hospodářství důležité, např. pekaři, kováři, lodní dopravci apod.

Za císaře Diokleciána došlo také k nejrozsáhlejšímu pronásledování křesťanů, jejichž víra v té době již byla podporována i lidmi na císařském dvoře a v armádě. Přes čtyři edikty, které proti nim byly namířeny, se křesťanství šířilo dál, což o několik let později vedlo k jeho zrovnoprávnění s oficiálním římským náboženstvím. Císař Konstantin sice s tímto náboženstvím pravděpodobně sympatizoval (jeho matka sv. Helena dokonce podnikla pouť do Svaté země), ale pokřtít se dal až na smrtelné posteli, a to ještě ariánským knězem. Proti novému náboženství, které vnímal jako nepřátelské římskému státu, vystoupil Konstantinův nástupce na trůně císař Iulianus Apostata (Odpadlík), velmi schopný vojevůdce a stoupenec novoplatonské filozofie, která byla posledním uceleným systémem antické filozofie. Snažil se obnovit pohanské kultury, ale většinu svých sil musel věnovat boji s novoperskou sasánovskou říší, kdy konflikt s ní se mu stal osudným. Na tažení proti Peršanům byl doprovázen posledním významným historikem antiky, Iulianem Ammianem Marcellinem, jehož dílo Dějiny nás seznamuje nejen s průběhem tažení, ale také s pohledem Římana na mravy a zvyky barbarů, s nimiž se setkal.

Již tak napjatou situaci v říši destabilizovaly rozsáhlé přesuny a s tím související útoky germánských kmenů (Ostrogóti, Visigóti), které se roku 375 pod tlakem Hunů daly do pohybu. Tento dlouhodobý proces, který změnil tvář celé Evropy, nazýváme stěhováním národů. Konflikty s nimi neustále zaměstnávaly vojenské jednotky na hranicích říše a zatěžovaly státní pokladnu, čemuž se císařský aparát snažil čelit mj. i usazováním některých z nich (Visigótů) uvnitř impéria, což ale vzájemné problémy zdaleka neřešilo. Nespokojenost Visigótů s jednáním římských úředníků vedla k jejich vzpouře v Thrákii a zpusťování Balkánského poloostrova a nakonec k porážce římského vojska v bitvě u Adrianopole roku 378, v níž císař Valens byl poražen a následně zabit.

Posledním velkým vládcem celého římského impéria byl císař Theodosius, za jehož vlády byly zničeny četné pohanské chrámy, zakázal pohanské obřady a konání olympijských her a křesťanství se stává dominujícím náboženstvím říše. Svými nástupci stanovil syna Arcadia a Honoria, mezi něž rozdělil říši na západní a východní část. Obě ří, mezi nimiž panovala spíše rivalita než bratrská spolupráce, se musely vyrovnávat s útoky cizích kmenů – na východě to byli Hunové, na západě Gótové, kteří na počátku 5. stol. pronikli do severní Itálie, což vedlo k přenesení sídla císaře z Říma do Ravenny, která byla lépe r. Visigoti pod vedením krále Alaricha v roce 410 dokonce dobyli a několik dní plenili město Řím (naposledy nepřáteli – Galy obsazené na počátku 4. stol. př. n. l.), aby pak odtud táhli přes celou Itálii do jihozápadní Galie, kde vzniklo visigótské království, které po pol. 5. stol. získalo pod svou moc i velkou část Hispánie. Naopak z Hispánie do severní Afriky se pod vedením krále Geisericha dostali Vandalové, kteří zde založili jeden z významných státních útvarů té doby.

Posledním velkým vítězstvím Římanů pod vedení západořímského vojevůdce Aetia, za velké podpory jejich spojenců Visigótů, Burgundů, Franků a Alanů, byla bitva na

Katalaunských polích roku 451 proti hunskému náčelníkovi Attilovi (bič boží), která však Attilu neodvrátila od tažení do severní Itálie. Římany od pohromy zachránil jen Attilova smrt.

Okolo poloviny 5. st. n. l. se na území západořímské říše vytvořily další barbarské táty – říše Anglosasů v Británii, Ostrogótů v Pannonii, Vandalové ze severní Afriky podnikli vpád do Itálie a roku 455 dobyli a vyplenili Řím (odtud pojem vandalismus).

Diokleciánovy ani Konstantinovy reformy nepřinesly kýžené oživení hospodářství, které se potýkalo s nedostatkem pracovních sil a kolabovalo zejména ve městech, která byla závislá na zásobování z venkova. Dochází tedy k pozvolnému úpadku měst a obyvatelstvo se z měst přesouvá na venkov. V městech, jejichž správa oslabuje, se stále významnějším i organizačním prvkem stává církev, jejíž představitelé – biskupové mnohdy sanují funkce, které dříve zastávali římské úředníky. Katolická církev (katholikos = všeobecný, univerzální, otevřený všem lidem) tak na sebe přebírá role určené státu a jeho úřadům a stává se významnou institucí řešící nejen věroučné otázky (boj proti heretickým směrům), ale zasahuje také do světských záležitostí.

V 50. a 60. letech 5. stol. n. l. se na trůně západořímských císařů vystřídalo několik slabých vládců, kteří nebyli schopni řešit krizi říše. Osmiletý Romulus Augustus (Augustulus) byl sesazen germánskými vojáky pod vedením Odoakera a tímto krokem symbolicky skončila doba římského impéria v západní Evropě. Pouze symbolicky, protože sám Odoaker, který byl svými vojáky prohlášen za krále, vystupoval jako nástupce římských císařů a kulturní a jazykové dědictví římské říše přetrvalo ještě několik generací.

je obtížné jednoznačně určit příčiny zániku tak rozsáhlého a mocného impéria – mezi argumenty badatelé uváděnými se ocitají permanentní útoky germánských kmenů, rozkladná role křesťanství atakujícího tradiční římské náboženství i hodnoty, úpadek hospodářství apod. Dlouhodobá krize, jež měla své kořeny ve vnitřním i vnějším prostředí, byla souběhem mnoha faktorů, které - znásobeny - zapříčinily její zánik.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte dominát.
2. Srovnajte toto období s principátem.
3. Jaké reformy se pokusil uskutečnit Diocletianus?
4. Co je to tetrarchie? V čem spočívala její slabost?
5. Co víte o císaři Konstantinovi?
6. Vysvětlete postoj císařů ke křesťanství.
7. Co je to stěhování národů?
8. Jaké byly vztahy mezi západní a východní částí říše?
9. Jaká byla role katolické církve v době dlouhodobé krize?
10. Jmenujte příčiny, které vedly k zániku západořímské říše.

Literatura

ALTHEIM, Franz: Geschichte der Hunen I.-V. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1959-1962.

- BLEICKEN, Jochen: Verfassung- und Sozialgeschichte der römischen Kaiserreiches. Sv. 1. 4. Aufl. Paderborn 1995. Sv. 2. 3. Aufl. Paderborn, Shöningh 1994.
- BROWN, Peter: Die Entstehung des christlichen Europa. München, C. H. Beck 1996.
- DAWSON, Christopher: Zrození Evropy. Praha, Vyšehrad 1994.
- DAHLHEIM, Werner: U kolébky Evropy. Odkaz antického Říma. Praha, Vyšehrad 2006.
- DAHLHEIM, Werner: Geschichte der römischen Kaiserzeit. 1. Aufl. München, C. H. Beck 1999.
- DOLEŽAL, Ivo: Interakce Gótů a římského impéria ve 3.-5. století n. l. Praha, Kosmas 2008.
- DROBERJAR, Eduard. Věk barbarů. Praha, Paseka 2005.
- GIARDINA, Andrea (ed.): Římský člověk a jeho svět. Praha, Vyšehrad 2014.
- GIBBON, Eduard: Úpadek a pád římské říše. Praha, Odeon 1983.
- HEATHER, Peter: Gótové. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- CHRIST, Karl: Geschichte der römischen Kaiserzeit. 2. Aufl. München, C. H. Beck 1992.
- MARTIN, Jochen: Spätantike und Völkerwanderung. München, C. H. Beck 1987.
- SVOBODA, Bedřich: Čechy v době stěhování národů. Praha, Nakladatelství Československé Akademie věd 1965.
- TEJRAL, Jaroslav: Morava na sklonku antiky. Praha, Academia 1982.
- THOMPSON, Edvard Arthur: Hunové. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999.
- WOLFRAM, Herwig: Das Reich und die Germanen. Zwischen Antike und Mittelalter. Berlin, Siedler Verlag 1998.

Přílohy

O Boží obci

...Jaké to veliké – ne poblouznění, ale pobláznění, že sháníte po divadlech, zatímco východní národové, jak slyšíme, lkají nad vaší záhubou a největší obce v nejbližších zemích zachovávají hluboký smutek! A vy se cpete do divadel, tlačíte se v nich, a jak je děláte ještě bláznivějšímu, než byla dříve! Tohohle duševního zhroucení a moru, tohohle pádu ctnosti se u vás obával slavný Scipio, když bránil stavbě divadla, když tušil vaši zkázu a zhoubu za vlády blahobytu, když vás nechtě mít bez starosti a strachu z nepřátel! On totiž nemyslel, že může být šťasten stát, když budou hradby stát a mravy padnou. Ale u vás více platil svod bezbožných druhů než varovný hlas prozíravých lidí. Proto zlo, které pácháte sami, sobě přičíst nechcete, ale zlo, které musíte snášet, přičítáte křesťanské době. Vždyť vy, které nedovedlo napravit strádání, když vás zkažil blahobyt, vy ve své lehkomyšlnosti ani netoužíte po míru pro svoji vlast, ale po beztrestnosti pro svoji slast. Onen Scipio si vás přál zachovat ve střehu před nepřítelem, abyste nebyli strženi rozmařilostí; a jestliže jste svou rozmařilost neodložili, ani

když vás nepřítel rozdrtil, propásli jste užitečnost neštěstí, stali jste se ubožáky a zůstali jste ničemy.

AUGUSTINUS: O boží obci. In: Burian, Jan: Zánik antiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 37. (I, 33).

BITVA NA KATALAUNSKÝCH POLÍCH

Nepřátelská vojska se shromáždila, jak jsme již řekli, na Katalaunských polích. Bylo tam však místo, kde povlnná vyvýšenina přerůstala do výše kopce. A když je obě vojska chtěla obsadit, protože příhodné postavení znamená nemalé výhody, zabrali Hunové se svými spojenci jeho pravou stranu Římané a Visigóti s pomocnými jednotkami levou a o zbývající část vrcholu svádějí na hřebenu boj. Na pravém křídle stál Theodericus s Visigóty, na levém Aetius s Římany a doprostřed umístili prozíravě a s vojenskou pravomocí Sanguibana, který, jak jsme výše uvedli, stál v čele Alanů, a to ta, aby množství spolehlivých sevřelo toho, jehož smýšlení bylo méně jisté. Neboť snadno se smíří s nutností boje ten, komu je znesnadněn útek.

Šik Hunů byl uspořádán opačně a v jeho středu stál Attila se svými nejstatečnějšími vojáky. Tímto seřazením chtěl král posloužit spíše sám sobě, protože stál uprostřed výkvětu svého národa a byl tak chráněn před hrozícím nebezpečím. Na křídlech jeho šiku byly umístěny četné národy a rozmanité kmeny, které si podmanil. Mezi nimi vynikalo vojsko Ostrogótů v čele s bratry Valamirem Theodemirem a Vidimerem, kteří byli vznešenější než sám král, jemuž sloužili, neboť je proslavila moc rodu Amalů. Mezi nepočtým šikem Gepidů byl velmi slavný král Ardarikus, který byl Attilovi velmi oddaný, a účastnil se proto i jeho porad.

JORDANES: Dějiny Gótů, 197-198. In: Burian, Jan: Zánik antiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 47-48.

KODEX IUSTINIANŮV, I. 11, 6.

Císaři Augustové Honorius a Theodosius Asklepiodotovi, prefektu pretoria.

Křesťanům, kteří jimi buď jsou, nebo o nichž se říká, že jimi jsou, zvláště nařizujeme, aby židům a pohanům, kteří žijí v klidu a nepokoušejí se o vyvolání bouří a o něco protizákonného, se neodvažovali činit násilí, zneužívající k tomu vážnosti náboženství. Neboť dopustí-li se násilí vůči lidem, žijícím v klidu, nebo rozchvátí-li jejich majetek, budou po svém usvědčení donuceni nejen k náhradě toho, co jim odňali, ale k dvojnásobné náhradě toho, co uchvátíli. Rovněž správci provincií, úřední sluhové a předáci obcí necht' vezmou na vědomí, že budou potrestáni stejně jako provinilci, jestliže sami nebudou takovéto činy trestat, ale dovolí, aby se jich lid dopouštěl.

Dáno 6. dne před červnovými Idami v Konstantinopoli za konsulátu Asklepiodotova a Marinianova (8. června 423).

Zdroj: Burian, Jan: Zánik antiky. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 61.

Válka s Góty

Ta se tedy dařilo Římanům v Libyi. Já však přejdu k válce s Góty a budu napřed vyprávět o osudech Gótů a obyvatel Itálie před touto válkou. V době, kdy vládl v Byzantiu Zenon, na Západě byl u moci Augustus, kterému Římané mazlivě říkali Augustulus, poněvadž se stal panovníkem ještě jako chlapec; za něho spravoval říši jeho otec Orestes, muž velmi rozumný. Nějakou dobu předtím se podařilo Římanům získat za spojence Skiry, Alany a několik dalších gótských kmenů, za to si pak vytrpěli své od Alaricha a Attily, jak jsem vyprávěl v dřívějších knihách.

Čím více u nich vzrůstala moc a vážnost barbarů, tím více upadala pověst římských vojáků; pod honosným jménem spojenectví je neomezeně ovládali cizinci; ti na nich bezostyšně vynucovali mnoho a nakonec, aby mezi ně byly rozděleny všechny pozemky v Itálii. Nejprve žádali na Orestovi, aby ji, z nich dal třetinu; a poněvadž byl velmi málo nakloněn splnit jejich požadavek, ihned ho zabili. Jeden z nich se jmenoval Odoaker, důstojník v císařově družině; ten tehdy prohlásil, že splní jejich přání, jestliže ho přivedou k moci. Když se tak zmocnil vlády, neudělal císaři nic zlého, nýbrž ponechal ho žít dále jako soukromou osobu. Přidělil tehdy barbarům třetinu pozemků a tak si je získal natrvalo a upevnil si vládu na dobu deseti let.

PROKOPIOS Z KAISAREIE: Válka s Góty. Praha, Odeon 1985, s. 7-8. (I, 1).

STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ

Velmi charakteristickým rysem pozdně antického vývoje bylo rozdělení společnosti do více či méně uzavřených stavů. Možnost sociální mobility se vytrácela, každý občan říše měl postupem času určeno své dědičné místo, k němuž se vázaly rozličné povinnosti vůči státu.

Nejvyšším společenským orgánem říše byli senatores. Římský senát jakožto státní rada, nejdůležitější a nejváženější politické grémium republikánského Říma, v době císařství na svém významu velmi poklesl. Za dominátu již neexistovalo rozdělení provincií na senátní a císařské, charakteristické pro předchozí etapu vývoje císařství principát, a symbolizující alespoň formální dělbu vlády nad říší a tímto orgánem. Senát nyní pod předsednictvím *Praefekta Urbis Romae* sloužil většinou jako instituce určená k publikování císařských zákonů, ... Úkolem senátu byla též volba úředníků, pečujících zejména o pořádání her pro obyvatelstvo města Říma (*quastores, praetores, consules suffecti*), nositelů funkcí, jejichž potřebnost pro uspokojení římského lidu byla jednou z příčin dědičnosti senátorského postavení. Dá se říci, že byl především jakousi privilegovanou městkou radou Říma, mající pomáhat v administrativě města jeho praefektovi. R. 395 pak ke starému, již z královského období dějin Říma pocházejícímu senátu, při byl na Východě říše stejně privilegovaný senát, zasedající v Konstantinopoli.

Poradním orgánem císařů doby dominiu formálně sice senát zůstával i nadále, panovník však státní záležitosti probíral především s císařskou radou, zvanou *consistorium sacrum*, skládající se z nejvyšších civilních a vojenských úředníků dvora. Teprve v r. 446 – neboť mezitím došlo k velkému nárůstu sociální prestiže příslušníků senátorského stavu a jeho členové, *illustres*, byli z určité části stejně totožní s právě úřadujícími nejvyššími úředníky státu – se požadavek probírat předlohy zákonů nejenom v císařské radě, ale i se členy senátu, opět objevil v jedné z (východořímských) císařských konstitucí. Pouze formálním zůstalo právo senátu schvalovat císaře.

Na rozdíl od pozice senátu jako orgánu nebylo ostatně postavení *senátorů* ani za dominátu (snad s výjimkou doby Diocletianovy vlády) zdaleka podružné. Bylo to příslušníci nejvyšší – a od přelomu 4. a 5. stol., kdy zanikl stav jezdecký (*equites*) – jediné šlechty říše.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: Stěhování národů. Praha, Vyšehrad 2003, s. 19-21.

SPOLEČNOST ZA DOMINÁTU

Na vrcholu tehdejší společenské pyramidy stál císař jako nejvyšší představitel římského státu spolu s příslušníky dvorské elity, členy vysoké státní byrokracie a čelnými vojenskými představiteli. Tato vrstva nebyla zřejmě příliš početná, ale to jen zvyšovalo její důležitost z hlediska efektivní správy a obrany říše.

Ve stínu této vrstvy stáli velcí pozemkoví vlastníci (*potentes*), což jim však neubíralo na ekonomické závažnosti a na faktickém vlivu v přesně vymezených hranicích. Velký pozemkový majetek byl i nadále převážně v rukách příslušníků senátorského stavu a v sílící míře se dostával i do vlastnictví církve jejich jednotlivých příslušníků. Tito magnáti ztráceli stále zřetelněji zájem na ekonomických i politických stycích s městem a dávali přednost možnosti přeměnit své sídelní dvorce ve velké stavební komplexy, vybavené dostupným dobovým přepychem a disponující i službami a řemesly, nezbytnými k jejich běžnému chodu. Pozdně antické domény byly administrativně nezávislé na městské správě, podobně jako tomu bylo za principátu v případě císařských či senátorských velkostatků. Nové však za pozdní antiky bylo to, že pozemkoví magnáti se postupně vymykali i z kontroly císařského aparátu a v některých oblastech si osvojovali pravomoci, jež byly, respektive měly být záležitostí státní správy. Ta uplatňovali vůči osobám žijícím na jejich majetcích svou vlastní jurisdikci a v některých případech měli pro provinilce připravena i soukromá vězení. V ohrožených oblastech organizovali skupiny ozbrojenců, kteří měli chránit jejich území, apod.

Snižující se význam pozdě antických měst se projevil i poklesem společenské důležitosti stavu městských dekurionů (*kuriálů*), kteří za principátu stáli ve vážnosti hned za senátorským a jezdeckým stavem.

BURIAN, Jan: Římské impérium. Vrchol a proměny antické civilizace. 1. vyd. Praha, Svoboda-Libertas 1994, s. 154-155.

